

Duurzame ontwikkeling & Sport, Sportprofessionals en het HIS

Een driedelig onderzoek met daarin een verkenning van de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport, een verkenning van de rol van de sportprofessional in het realiseren van duurzame ontwikkeling, en een onderzoek naar het belang van duurzame ontwikkeling in het curriculum van de Hanzehogeschool Instituut voor Sportstudies.

Groningen, 22 juni 2011
Hanzehogeschool Instituut voor Sportstudies

Afstudeerproject van Lavinda Kok
Major Sportontwikkeling / ALO
Studentnummer: 293552
Lavinda_kok@yahoo.com

Afstudeerbegeleider: Anneke Janssen
Inhoudelijk begeleider: Betty de Keizer (stichting Duurzame Sport)

Voorwoord

Dit document vormt de verslaglegging van mijn afstudeerproject waarin ik de koppeling leg tussen duurzame ontwikkeling en sport. Ik studeer hiermee af aan de opleiding Sportontwikkeling/ALO op het Hanze Instituut voor Sportstudies (HIS). Dit afstudeerproject vindt plaats in een periode waarin ik ook een minor milieumaatschappijwetenschappen aan de Universiteit Utrecht volg.

Gedurende mijn opleiding leerde ik dat sport een bijzonder maatschappelijk verschijnsel is dat vaak positieve maar ook negatieve betekenissen kent. Om het fenomeen sport vanuit een maatschappelijke perspectief te benaderen vind ik interessant. Voor mijn afstudeertraject heb ik het perspectief 'duurzame ontwikkeling' gekozen. In de maatschappij gaan steeds meer geluiden op voor de noodzaak van een duurzame ontwikkeling, omdat bepaalde menselijke activiteiten de wereld en haar hulpbronnen overbelasten. Sport is ook een menselijke activiteit. Ik vermoedde dat sport aan duurzame ontwikkeling kan bijdragen, maar dat sport deze ontwikkeling soms ook in de weg zit. De link tussen duurzame ontwikkeling en sport wordt alleen nog niet vaak gelegd. Ook voor mij was het niet direct helder wat ik er precies mee bedoelde en wat ik wilde bereiken. Het was daarom in eerste instantie belangrijk de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport te onderzoeken. Gedurende het onderzoek werd het onderwerp steeds interessanter... en groter... en complexer: een lastige puzzel. Het was een iteratief proces waarbij sommige stukjes steeds meer op de plaats vielen, maar waarbij ik ook ontdekte dat de puzzel eigenlijk uit veel meer stukjes bestond dan ik eerder had voorzien. Gedurende dit traject heb ik steeds een aantal keuzes gemaakt om de complexiteit van de puzzel te behappen. Deze keuzes komen op de volgende bladzijde terug. Het is (voor mij) onmogelijk een compleet beeld te schetsen van wat er allemaal op het gebied van duurzame ontwikkeling en sport speelt. Dat is ook niet de bedoeling van dit onderzoek. Wel wil ik met dit project de aandacht voor duurzame ontwikkeling in en door sport een duw in de rug geven. Zelf ben ik ook nog niet klaar met dit onderwerp. Sterker nog, dit afgelopen jaar heeft mij gesterkt in het idee dat ik in de toekomst zeker verder ga op het gebied van duurzame ontwikkeling en sport.

Maar dit verslag is het papieren resultaat van de inspanningen van de afgelopen twee jaren. Ik wil hierbij even ingaan op de mensen die mij hebben ondersteund in het realiseren van deze negenentachtig pagina's. Bij de start van het afstudeertraject was Thiemo Meertens mijn begeleider. Thiemo steunde mijn ideeën en hielp mij, door het stellen van kritische vragen, richting te bepalen. Anneke heeft later het stokje van Thiemo overgenomen. Ik wil haar bedanken voor het vertrouwen, de begeleiding en haar inzet om een te volle inbox te voorkomen. Daarnaast ben ik erg blij met de medewerking van Ans, Dinant, Harold, Harriet, Jelle, Jim, Joan, Kris, Monique, die ik voor mijn onderzoek heb mogen interviewen. Ook buiten het HIS heb ik gedurende het afgelopen jaar verschillende mensen en organisaties gesproken, gemaild en/of gebeld. Deze contacten hebben mij richting gegeven en van (praktijk)kennis voorzien. Een aantal wil ik hier expliciet noemen: Roelie Schuring en Tjitske van der Hijden (Olympisch Vuur), Lysbeth de Vries (Huis voor de Sport Groningen) en Ties ter Horst & Maarten Punt (Sportservice Desk Utrecht).

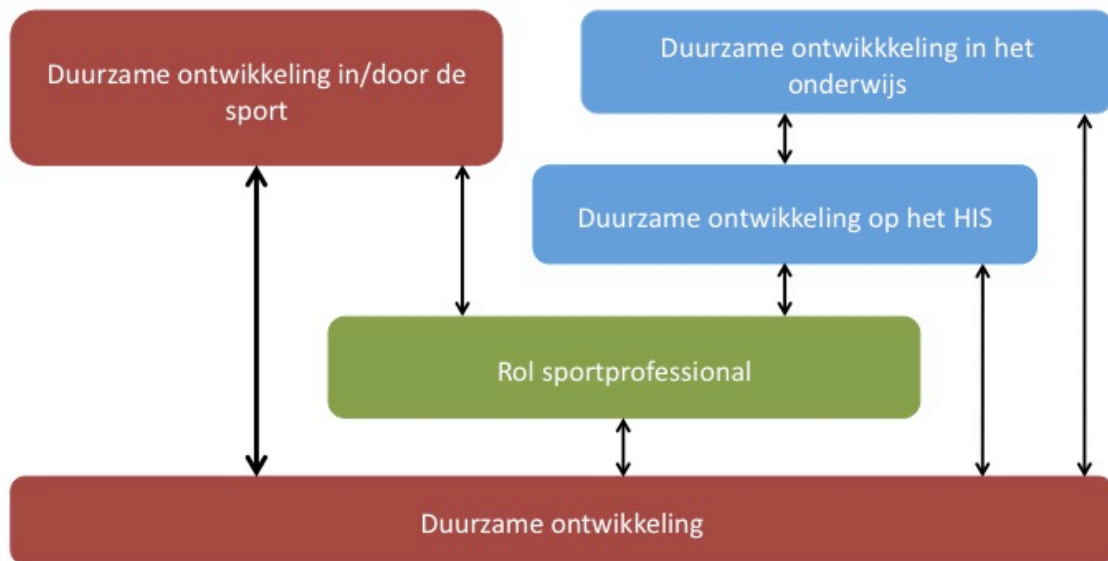
Grote dank gaat uit naar Betty de Keizer. Ze heeft tijd vrijgemaakt om mij te begeleiden en heeft me op inhoudelijke basis enorm geholpen. Betty's kennis en ervaringen waren mijn referentiekader. Ze heeft mij daarnaast in contact gebracht met verschillende initiatieven en ze heeft me geholpen bij het structureren van mijn project. Daarnaast ben ik Betty dankbaar dat ze voor mij toch behoorlijk wat kilometers heeft afgelegd, doordat onze afspraken overal door het land plaatsvonden (Amsterdam, Groningen, Arnhem, Utrecht en Hilversum).

Tot slot wil ik Bram bedanken voor de feedback op mijn stukken. En natuurlijk bedank ik mijn ouders, broer, aanhang en broertje voor de onvoorwaardelijke steun en het grote vertrouwen.

Groningen, 22 juni 2011

Onderzoeksgebied

In dit document zijn drie thema's uitgelicht en daarmee is het onderzoeksgebied in drie delen opgesplitst. In de onderstaande figuur zijn de thema's van elk deel in een andere kleur afgebeeld.

- Het onderzoeksgebied van Deel I is in het rood weergegeven. Dit deel betreft een eerste verkenning van de begrippen duurzame ontwikkeling en sport, en van de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport. Het vormt hierbij een afbakening voor het vervolgonderzoek in Deel II en III.
- Deel II gaat in op de rol van de sportprofessional. Dit deel is ook een verkennend stuk, ditmaal ten aanzien van de rol van de sportprofessional. In de figuur is dit met groen afgebeeld. Deel II is een tussenstuk tussen Deel I en III.
- Deel III gaat in op de vragen of het Hanze Instituut voor Sportstudies (HIS) kan bijdragen aan duurzame ontwikkeling in het curriculum en op welke manier dit zou kunnen. Het onderzoeksgebied van dit laatste deel is blauw gekleurd in de figuur.

De drie onderzoeksgebieden zijn met elkaar verbonden. Er zijn meerdere relaties (pijlen) denkbaar, echter deze worden niet in dit document behandeld.

Inhoudsopgave

Deel I: Duurzame ontwikkeling & sport	7
1 Inleiding	10
2 Duurzame ontwikkeling.....	12
2.1 Weeffouten in onze maatschappij	12
2.2 Ontstaan van het begrip duurzame ontwikkeling	13
2.3 Duurzame ontwikkeling definiëren	14
2.4 Duurzame ontwikkeling implementeren: het PPP-model	15
2.5 Duurzame ontwikkeling en mens- en wereldbeeld.....	18
2.6 Resumé.....	19
3 Sport	21
3.1 Een definitie van sport	21
3.2 Maatschappij en sport.....	21
3.2.1 Sport is menselijk handelen: noodzaak of bijzaak?	21
3.2.2 Positieve en negatieve betekenissen.....	22
3.3 Resumé.....	23
4 Duurzame ontwikkeling & sport: de theorie	24
4.1 Relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport	24
4.2 PPP & de betekenissen van sport.....	25
4.2.1 People	25
4.2.2 Planet.....	27
4.2.3 Prosperity	28
4.3 Resumé.....	29
5 Duurzame ontwikkeling & sport: praktijk	30
5.1 Eerste mondiale aandacht: UNEP, IOC & G-ForSE.....	30
5.2 London 2012.....	30
5.3 Olympisch Plan	31
5.4 Right to Play	31
5.5 Stichting Duurzame Sport	31
5.6 Maatschappelijk verantwoorde sport vereniging	32
5.7 Zevenheuvelenloop.....	33
5.8 KLM Open.....	33
5.9 Resumé.....	34
6 Conclusie & aanbevelingen	35
Deel II: Duurzame ontwikkeling & sportprofessional	37
7 Inleiding	40
8 De werkzame sportprofessional	41
9 Duurzame ontwikkeling <i>door</i> sport.....	43
9.1 Sportprofessional in het onderwijs	43

9.2	Sportprofessional in traditioneel georganiseerde breedtesport	45
9.3	Sportprofessional in de buurtsport	45
9.4	Sportprofessional in de commerciële sport	46
9.5	Sportprofessional in de topsport	46
9.6	Resumé	47
10	Duurzame ontwikkeling <i>in</i> sport	48
10.1	Algemene aandachtspunten	48
10.2	Praktische aandachtspunten	49
10.3	Resumé	50
11	Integrale benadering duurzame ontwikkeling en sport	51
12	Conclusie, discussie & aanbevelingen	53
Deel III: Duurzame ontwikkeling & HIS		55
13	Inleiding	58
14	Methode	59
15	Achtergrond voor Hanzehogeschool en HIS	61
15.1	Huidig onderwijs systeem, Hanzehogeschool en HIS	61
15.2	Aanknopingspunten voor het HIS in de regio	62
16	Theoretisch kader	63
16.1	Belang duurzame ontwikkeling in onderwijs	63
16.2	Uitgangspunten voor onderwijs	63
16.3	Inhoud van het onderwijs	65
16.4	Realiseren in het curriculum	67
17	Resultaten interviews	69
17.1	Duurzame ontwikkeling algemeen	69
17.2	Duurzame ontwikkeling in huidig curriculum	72
17.3	Belang van duurzame ontwikkeling in huidige curriculum	73
17.4	Op welke wijze in het curriculum?	74
17.5	De eerste stap	75
18	Discussie interviews	77
19	Conclusie & aanbevelingen	78
Referenties		81
Bijlage 1: Aandachtspunten G-forSE		84
Bijlage 2: Brief uitnodiging interview voor opleiders		85
Bijlage 3: Informatiebrief opleiders		86
Bijlage 4: Informatiebrief Dean		87
Bijlage 5: Interview opleiders HIS		89

Deel I: Duurzame ontwikkeling & sport

Een verkenning van de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport

Onderzoeksgebied

In dit deel wordt de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport behandeld. In de onderstaande figuur zijn in het rood de thema's weergegeven.

Samenvatting

Duurzame ontwikkeling is een relatief jong concept waarvan de betekenis onderwerp van debat is. In dit stuk wordt duurzame ontwikkeling gedefinieerd als een ontwikkeling die in de behoeften van huidige generaties over de gehele wereld (intragenerationeel) voorziet zonder die van de toekomstige generaties (intergenerationeel) in gevaar te brengen door aandacht te besteden aan sociale, milieu en welvaartsfactoren. Wereldwijd bestaat er een brede consensus dat duurzame ontwikkeling dient te worden nagestreefd. Het is echter een bijzonder lastig concept om te implementeren en wordt per context verschillend geïnterpreteerd. De huidige maatschappelijke systemen zullen daarvoor ingrijpend moeten veranderen (transitie).

Het streven naar duurzame ontwikkeling is een proces zonder eindstation. De term ontwikkeling geeft aan dat het voortdurend in beweging is, want er zullen continu nieuwe problemen opduiken waarvoor nieuwe oplossingen moeten worden gezocht. *Wat* die oplossing is, is om deze reden van tijdelijke aard. Kennis en vaardigheden over *hoe* deze nieuwe oplossingen kunnen worden gevonden zijn belangrijk om voortdurend te kunnen aanpassen aan die nieuwe omstandigheden. Een andere belangrijke voorwaarde van het werken aan duurzame ontwikkeling is het hebben van inzicht op ons mensbeeld en onze kijk op de wereld.

Ook sport is een lastig te definiëren begrip. In dit stuk wordt de definitie van de Europese Raad gehanteerd: 'alle vormen van lichamelijke activiteit die, al dan niet in georganiseerd verband, ten doel hebben de verbetering van de lichamelijke conditie en geestelijk welzijn, de sociale relaties of resultaten te bereiken in competities op alle niveaus' (Eime et al., 2007).

Uit dit onderzoek volgt dat er een tweeledige relatie is tussen duurzame ontwikkeling en sport. Dit kan een duurzame ontwikkeling *door* sport zijn (1) waarbij door middel van sport- en bewegingsactiviteiten attitudes, kennis en vaardigheden (aan individuen en gemeenschappen) worden aangeleerd en het bewustzijnsniveau van het menselijk handelen en denken wordt versterkt om een duurzame ontwikkeling te stimuleren. Tevens kan dit een duurzame ontwikkeling *in* sport zijn (2) waarbij sport- en bewegingsactiviteiten op een duurzame wijze worden georganiseerd door aandacht te besteden aan sociale (People), milieu (Planet) en welvaartsfactoren (Prosperity/Profit) in samenhang met intragenerationele en intergenerationele dimensies en een duurzame ontwikkeling. Deze twee staan rechtstreeks met elkaar in verband ('practice what you preach'). Een kritische houding ten opzichte van de heersende waarden in de (veelal traditionele) sportcultuur zijn noodzakelijk. De sportprofessional kan in deze tweeledige relatie een sleutelrol spelen om een duurzame ontwikkeling door de sport (1) en in de sport (2) te realiseren.

In de praktijk zijn er voorbeelden waarin sport aandacht heeft voor (aspecten van) duurzame ontwikkeling. Deze initiatieven verschillen in doelstelling, visie en daarmee ook in hoe duurzame ontwikkeling wordt vormgegeven. Grotere organisaties zoals sportevenementen hebben voornamelijk aandacht voor het duurzaam organiseren (*in* de sport). Voorbeelden hiervan zijn London 2012, KLM Open of de Zevenheuvelenloop. Anderzijds zijn er ook organisaties die met name aandacht geven aan duurzame ontwikkeling *door* sport. Een voorbeeld hiervan is Right to Play. Ook zijn er wat kleinschalige voorbeelden zoals de Maatschappelijk Verantwoorde Sportvereniging en Stichting Duurzame Sport.

1 Inleiding

Duurzame ontwikkeling is een veel gebruikte term als we het hebben over milieu en maatschappij (Mansfield, 2009; Van Egmond, 2010). Met milieu wordt hier de fysieke (levende en niet-levende) omgeving genoemd waarmee de mens een wederkerige relatie heeft (Boeve, Fleurke & Wiering, 2004, p221). Duurzame ontwikkeling is momenteel een van de belangrijkste principes op het gebied van milieubeleid, omdat onze leefomgeving steeds meer wordt bedreigd door milieuproblemen. Deze milieuproblemen zijn ontstaan door menselijk handelen en door de op economie gerichte samenleving. De invloed van de mens overbelast de wereld in ecologische zin en daardoor ontstaan sociale problemen. Er is wereldwijd een zekere overeenstemming dat we onze activiteiten moeten aanpassen om de wereld leefbaar te houden voor de huidige en toekomstige generaties, een duurzame ontwikkeling. Hoe een duurzame ontwikkeling wordt gerealiseerd is onderwerp van debat en dat resulteert in verschillende duurzaamheidsdefinities in verschillende contexten (Lindsey, 2008). De maatschappij zal kritisch naar het eigen systeem en al haar activiteiten moeten kijken om te werken aan een duurzame ontwikkeling (Mansfield, 2009; Rotmans, 2006; Van Egmond, 2010).

Sport is één van de maatschappelijke activiteiten die ook naar het eigen systeem dient te kijken. Want ook sport- en bewegingsactiviteiten oefenen invloed uit op het milieu en omgeving. Tegelijkertijd worden deze activiteiten ook beïnvloed door die omgeving. Er is een permanente wisselwerking tussen sport- en bewegingsactiviteiten en de omgeving (G-ForSE, n.d.; Lindsey, 2008; Mansfield, 2009; Schmidt, 2006). Om deze wisselwerking te illustreren volgt hier een voorbeeld: een groot internationaal sportevenement veroorzaakt dat er veel meer vervoer plaatsvindt om de sporters, publiek en alle journalisten te vervoeren. Deze activiteiten zorgen voor een afnemende luchtkwaliteit. Tegelijkertijd hebben juist de deelnemers aan het evenement (maar ook het publiek) last van deze vervuiling in de lucht.

Er is dus een relatie tussen sport en de impact die het heeft op de omgeving (milieu) en de mens. Deze omgeving maakt sporten mogelijk, maar een gedegradeerde omgeving vormt tegelijkertijd een bedreiging voor het sporten. De sportwereld heeft daarin de taak om naar de eigen activiteiten te kijken. De mensen werkzaam in de sport, de sportprofessionals, dragen hierin een verantwoordelijkheid. Voordat kan worden ingegaan op wat deze sportprofessional kan doen (deel II), zal eerst de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport onderzocht moeten worden. Dit deel vormt een verkenning van deze relatie. Het doel is om in kaart te brengen wat de aanknopingspunten zijn voor een duurzame ontwikkeling in de sport en door de sport.

De hoofdvraag is: Wat is de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport? Om deze hoofdvraag te beantwoorden worden vier deelvragen behandeld. Deze staan elk in een hoofdstuk centraal:

1. Wat is duurzame ontwikkeling? (Hoofdstuk 2)
2. Wat is sport en welke betekenissen heeft sport? (Hoofdstuk 3)
3. Op welke manier zijn sport en duurzame ontwikkeling met elkaar verbonden in theorie? (Hoofdstuk 4)
4. Op welke manier zijn sport en duurzame ontwikkeling met elkaar verbonden in de praktijk? (Hoofdstuk 5)

Op basis van de kennis die voortvloeit uit het beantwoorden van deze deelvragen wordt in Hoofdstuk 6 het onderzoek afgesloten met een conclusie waarin de hoofdvraag wordt besproken.

Methode

Het betreft een verkennend onderzoek naar de verbintenis tussen sport en duurzame ontwikkeling. De methode die in dit onderzoek wordt gehanteerd is literatuuronderzoek. Daarbij worden boeken, artikelen en beleidsstukken met betrekking tot duurzame ontwikkeling in ogenschouw genomen. Ook is er gebruik gemaakt van openbare informatie die te vinden is op internet en van interne planmatige documenten.

Tevens hebben gesprekken met diverse personen bijgedragen aan de afbakening van dit stuk en aan de inhoud van de praktijkvoorbeelden uit Hoofdstuk 5.

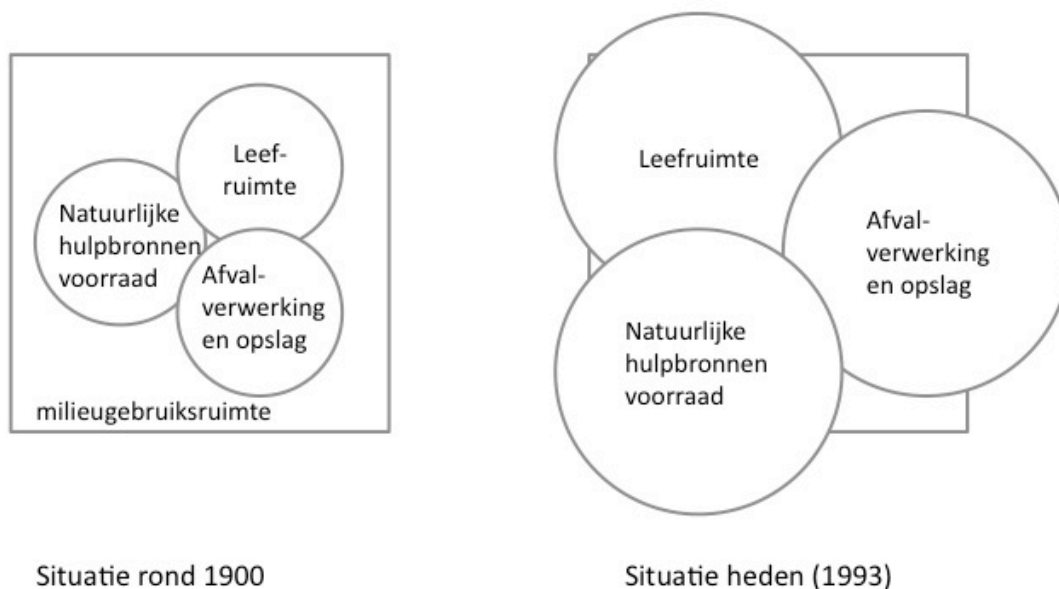
2 Duurzame ontwikkeling

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op wat duurzame ontwikkeling inhoudt. Het begrip *duurzame ontwikkeling* is relatief jong (enkele decennia) en is ontstaan uit de bezorgdheid over de toegenomen milieuproblemen en het effect daarvan op de mens. In de eerste paragraaf wordt besproken wat er met het milieu en onze maatschappelijke systemen aan de hand is (2.1). Vervolgens wordt kort de ontwikkeling van het begrip duurzame ontwikkeling weergegeven (2.2), waarna de definiëring van begrip wordt behandeld (2.3). In 2.4 zal het implementeren van duurzame ontwikkeling aan bod komen. Daaropvolgend staat de visie van hoogleraar Milieukunde Klaas van Egmond, over de wijze waarop duurzame ontwikkeling is te bereiken, staat in paragraaf 2.5 centraal.

2.1 Weeffouten in onze maatschappij

Mensen hebben hun omgeving altijd gebruikt om te (over)leven. Men zou niet zonder 'een omgeving' kunnen. De impact van het gebruik van de omgeving was een paar eeuwen terug op relatief kleine schaal, plaatselijk en vaak omkeerbaar: de natuur wist meestal zich zelf te herstellen. Bovendien was er natuur in overvloed. Men gebruikte de natuur en haar hulpbronnen (bijv. hout, vruchten, stenen, etc.), maar werd eveneens ook gedomineerd door haar grillen (Driessen & Leroy, 2007).

De ontwikkeling van de mens heeft echter in de afgelopen eeuw drastische sprongen gemaakt waardoor de wereld met haar natuurlijke hulpbronnen zwaar onder druk staat. In figuur 2.1 is schematisch weergegeven wat er aan de hand is. De menselijke activiteiten overschrijden de draagkracht van de wereld (in figuur 2.1 milieugebruiksruimte genoemd). De natuur, waar de mens van afhankelijk is, wordt overbelast door diezelfde mens. Er moet iets aan deze voortgaande ontwikkeling worden gedaan, willen toekomstige generaties ook nog (acceptabel) kunnen leven op onze wereld (UNEP, 2007).

Figuur 2.1. Schematische weergave van maatschappelijke druk op het milieu (bron: Driessen & Leroy, 2007, p28)

Oorzaken - De enorme bevolkingsgroei in de laatste eeuw, de op economie en winst gedreven maatschappij, de technologische vooruitgang en daarmee de menselijke relatie met de natuur (vastere

greep op de natuur en natuur als gebruiksvoorwerp zien) worden als belangrijkste oorzaken genoemd van de toegenomen druk op de omgeving en natuur (Driessen & Leroy, 2007; Van Egmond, 2010, p15). Daarnaast noemt Bootsma (2010) drie andere oorzaken waardoor de milieudruk blijft toenemen: (1) het gebruik van natuurlijke hulpbronnen die niet lang mee gaan en waarbij de omgeving wordt belast, (2) de ongelijke verdeling van welvaart en (3) de onzekere kennis over de precieze gevolgen van onze activiteiten voor ons milieu. Deze oorzaken zijn geleidelijk aan in onze maatschappij ontwikkeld. Eigenlijk vormen deze oorzaken de bouwstenen van onze huidige maatschappelijke systemen, maar deze overbelaste systemen zijn niet houdbaar. Men spreekt ook wel van **weeffouten**. Dit zijn barrières in een systeem die verhinderen dat het systeem optimaal functioneert (Roorda, 2005; Rotmans, 2006, p6) .

Wat te doen? - Het besef dat deze situatie niet onbeperkt en zonder gevolgen door kan gaan, lijkt wereldwijd steeds meer door te dringen. Men zal voorzichtiger en bewuster met de aarde moeten omspringen wil men de aarde leefbaar houden, voor nu en voor later. Het vraagt om een ontwikkeling van onze maatschappelijke systemen waarbij de aarde niet wordt uitgeput; het vraagt om een *duurzame ontwikkeling*. Maar de problemen waar we mee te maken hebben zijn zeer complex, veranderen snel (omgevingsdynamiek) en zijn daarom moeilijk te sturen (Rotmans, 2006, p7). Om werkelijk structureel te veranderen, dienen onze bestaande maatschappelijke systemen drastisch te worden omgegooid. **Het betreft een grootschalige, langdurige, complexe en ingrijpende overgang die ook wel transitie wordt genoemd** (Driessen & Leroy, 2007, p46; Rotmans, 2006). Voordat er op de totstandkoming van een transitie naar een duurzame ontwikkeling in de samenleving wordt ingegaan, is het van belang te weten waar het begrip *duurzame ontwikkeling* vandaan komt en wat zij inhoudt.

2.2 Ontstaan van het begrip duurzame ontwikkeling

Aan het ontstaan van het begrip duurzame ontwikkeling gaat een geschiedenis vooraf. Zoals hierboven al is vermeld is de bezorgdheid over de aantasting van het milieu langzaam gedurende de afgelopen eeuw doorgedrongen. Het idee dat er *iets moet* gebeuren groeide met name in de tweede helft van de vorige eeuw omdat de milieuproblemen werkelijk merkbare nadelige effecten voor de samenleving kregen. Bovendien waren de problemen steeds vaker van grotere omvang en kregen deze ook meer een structureel en internationaal karakter. De oorzaken hiervan zijn kort in paragraaf 2.1 genoemd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de United Nations (UN) opgericht. Hoewel het instituut oorspronkelijk was opgericht voor de gezamenlijke wederopbouw, vormde de UN al snel een platform voor allerlei andere internationale kwesties. In diezelfde periode werd ook de vrije markt economie gestimuleerd met de komst van de World Trade Organization (WTO). Meer dan ooit werd er samengewerkt tussen landen. Deze regeringen van deze landen erkenden in de loop van de tijd - op aangeven van de wetenschap en maatschappelijke organisaties - dat er een relatie was tussen de groeiende (internationale) economieën en de druk op het milieu (Vig, 2005). Dit resulteerde in de organisatie van de eerste internationale milieuconferentie in Zweden in 1972 (UNCHE Stockholm). Tijdens deze conferentie werden de eerste stappen gezet naar een internationale wetgeving op het gebied van milieu. Er werden namelijk enkele internationale verdragen afgesloten om de problemen aan te pakken. Hierbij was veel vertrouwen in de mogelijkheden van de technologie om de problemen op te lossen (Vig, 2005; Van Egmond, 2010). Het United Nations Environmental Program (UNEP) werd geïnstalleerd om de regelgeving en maatregelen te faciliteren (Vig, 2005).

Vele voorgestelde milieumaatregelen waren echter een doorn in het oog van de meeste ontwikkelingslanden (ook wel de Zuidelijke landen genoemd). Deze landen probeerden hun economieën op orde te krijgen en moesten daarbij meteen voldoen aan allerlei milieueisen. Zij gaven aan dat de industrie van de ontwikkelde landen (de Noordelijke landen) verantwoordelijk was voor de milieuproblemen en vonden het onterecht dat zij daarom hun (groeiende) economieën aan banden moesten leggen. De Noordelijke landen gaven aan deze bezwaren gehoor door onder andere in te stemmen met het principe *common but differentiated responsibility*. Dit houdt in dat elk lidstaat verantwoordelijk is om het milieu te beschermen,

maar dat de ene staat (ontwikkelde landen) meer verantwoordelijk is dan de andere (de ontwikkelingslanden). Voor ontwikkelingslanden werden daarom bijzondere maatregelen gecreëerd (Sands & Peel, 2005, p54-55; Arts, 2007).

Naar aanleiding van deze geluiden uit de ontwikkelingslanden heeft in 1987 een onderzoekscommissie onder leiding van de Noorse premier Brundtland het VN-rapport 'Our Common Future' uitgebracht. In dit rapport werden voor het eerst de nadelige gevolgen van menselijke activiteit op het milieu en ook op de mens breed uitgemeten. Er kwam naar voren dat de ongelijke verdeling van economische middelen en natuurlijk hulpbronnen en armoede leiden tot verslechtering van het milieu. Het rapport sprak over de noodzaak van een *duurzame ontwikkeling* en dit begrip drong steeds meer door in het politieke debat. De commissie Brundtland noemde duurzame ontwikkeling 'een ontwikkeling die in de behoeftes van de huidige generatie voorziet, zonder dat de voorziening in de behoeftes van de toekomstige generaties in gevaar komt' (Brundtland rapport, 1987).

Het begrip vormde de basis van de tweede milieutop in Rio de Janeiro in 1992. In het rapport wordt aangegeven dat de mate van welvaart en welzijn samen gaan met de kwaliteit van het milieu. Sterker nog, een bepaalde mate van welvaart is voorwaarde voor een betere kwaliteit van het milieu, omdat men in een situatie van mindere welvaart meer geneigd is beslissingen te nemen die op de korte termijn profijt op leveren, maar het milieu op de langere termijn uitputten (Vig, 2005; Bootsma, 2010; Brundtland rapport 1987). Dit was een erkenning van de bezwaren van de ontwikkelingslanden op de huidige milieumaatregelen; aandacht voor gelijke verdeling van welvaart is noodzakelijk. Maar het rapport was tevens een bevestiging dat je niet zomaar het milieu kunt aantasten om de economie te stimuleren en dat welvaart en welzijn ook afhankelijk zijn van milieukwaliteit. Gedurende de conferentie in Rio de Janeiro werden diverse afspraken gemaakt om de weg naar een duurzame ontwikkeling in te slaan. Niet alleen de regeringen, maar vooral ook niet-gouvernementele organisaties (NGOs) richtten zich op duurzame ontwikkeling. Er werden wederom diverse verdragen en protocollen opgesteld. Maar, ondanks de goede bedoelingen lukt het de landen nauwelijks om een dergelijke ontwikkeling in de maatschappij door te voeren. De duurzame transitie, zoals genoemd in 2.1, komt maar niet op gang. Hiervoor zijn een aantal oorzaken aan te wijzen. Als eerste is het huidige systeem rigide en complex. Zoals gezegd zijn drastische veranderingen noodzakelijk, maar welke richting precies de juiste is, is moeilijk te bevatten. Bovendien zijn er veel belangen die meespelen en vaak winnen individuele korte termijn belangen het nog van collectieve belangen. Daarnaast is het begrip duurzame ontwikkeling en de definitie ervan ook een probleem (Roorda, 2005; Lake et al., 2001). In de volgende paragraaf wordt verder op ingegaan op het laatste aspect.

2.3 Duurzame ontwikkeling definiëren

Dat het moeilijk is om een duurzame ontwikkeling in onze maatschappelijke systemen te implementeren komt onder andere door kenmerken van het begrip *duurzame ontwikkeling* zelf. Ten eerste is het definiëren allerm minst eenvoudig omdat het complexe en allesomvattende materie betreft. Er zijn naast de definitie van Brundtland vele pogingen gedaan om het begrip te definiëren, waardoor er meer dan honderd omschrijvingen zijn te vinden (Roorda, 2005). De verschillende definities zijn ontstaan omdat de omschrijving van het begrip duurzame ontwikkeling samenhangt met wat verschillende mensen of groepen mensen waardevol vinden (Roorda, 2007). De meest erkende en gebruikte definitie (in de westerse wereld) is te vinden in het Brundtland rapport. Deze definitie is een antropocentrische benadering van duurzame ontwikkeling. Er wordt hier gesproken over de behoeftes van de mens. In die zin staat nog altijd de mens centraal en is de aarde er tot menselijk nut (utilitarisme). Niet iedereen is het eens met deze benadering (Lake et al., 2001; Roorda, 2007). Verschillende groeperingen of individuen hebben een verschillende ideeën van duurzame ontwikkeling. De belangen kunnen elkaar in de weg zitten:

- Milieuactivisten willen een respect voor de intrinsieke waarden van de natuur inbouwen in de definitie (ontbreekt in de Brundtland definitie);

- Derde wereld regeringen wijzen op de noodzaak voor de mondiale herverdeling van welvaart;
- Businessgroepen en bedrijven stellen ontwikkeling vaak gelijk met economische groei, zodat duurzame ontwikkeling vooral een aanhoudende economische groei betekent (Lake et al., 2001).

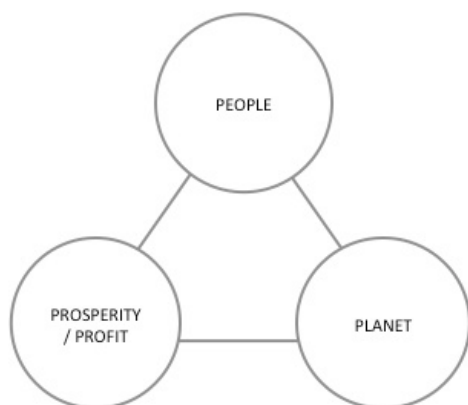
In zijn studie laat Mansfield (2009) zien dat volgens Selman een duurzame ontwikkeling gekenmerkt wordt door (1) *intergenerationele rechtvaardigheid*, een noodzaak om de aarde door te geven aan toekomstige generaties in een toestand die gelijk is aan hoe deze geërfd is, (2) *intragenerationele rechtvaardigheid*; de implicatie dat rekening moet worden gehouden met de behoeften van alle mensen in de buurt de hele wereld, ongeacht de sociale status, en (3) *grensoverschrijdende verantwoordelijkheid*; een vereiste voor individuen om binnen de grenzen van hun lokale hulpbronnen leven in plaats van de exploitatie de hulpbronnen van anderen.

De termen duurzame ontwikkeling en duurzaamheid worden vaak door elkaar gebruikt. Roorda (2005) stelt dat duurzame ontwikkeling de voorkeur verdient, omdat de term ontwikkeling beter is te verantwoorden omdat *duurzame ontwikkeling* een *continue* ontwikkeling betreft: het gaat over iets dat voortdurend in beweging is, waar we nooit klaar mee zijn en waarbinnen we waarschijnlijk ook steeds naar andere oplossingen moet zoeken. Als er wordt gesproken over duurzaamheid gaat het niet altijd om een ontwikkeling. Duurzaamheid kan in die zin ook makkelijker worden misbruikt: een product dat duurzaam wordt genoemd kan bijvoorbeeld lang mee gaan, maar kan tegelijkertijd erg milieuvriendelijk of door middel van kinderarbeid geproduceerd zijn. In die zin zegt de term niets over impact op het milieu en daarmee de welzijn- en welvaartsgevolgen. Om deze redenen wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van de term *duurzame ontwikkeling*.

Vanwege de moeilijkheden met betrekking tot het definiëren is de betekenis van duurzame ontwikkeling 'flexibel'. Het begrip is overal te vinden; als slogan bij bouwprojecten, op producten en bij bedrijven (onder de noemer maatschappelijk verantwoord ondernemen), eventueel aangepast en geconcretiseerd. Het is de vraag of deze begrippen hiervoor correct worden gebruikt. Het veelvuldig en onterecht gebruik kan er voor zorgen dat oorspronkelijke bedoeling en betekenis aantasten (Roorda, 2005). Het begrip wordt dan gebruikt om goede sier te maken (imago versterken), om bijvoorbeeld meer klanten te trekken (Mansfield, 2009). Dit wordt ook wel *green washing* genoemd. Ook is genoemd dat het begrip contextafhankelijk is. Het is daarom om praktische redenen noodzakelijk het brede begrip duurzame ontwikkeling per verschillende context te specificeren, maar men dient daarbij oog te hebben voor de wereldwijde en holistische aspecten van duurzame ontwikkeling.

2.4 Duurzame ontwikkeling implementeren: het PPP-model

Een veel gebruikt model om de aandachtspunten van duurzame ontwikkeling helder weer te geven, is het zogenaamde PPP-model, ook wel Tripple Bottom-line genoemd (Van Egmond, 2010). Het model (figuur 2.2) gaat in op de relatie tussen de natuur en natuurlijke hulpbronnen (Planet) en het welzijn van de mens

Figuur 2.2 PPP-model

(People) en welvaart (Prosperity, eerder ook wel Profit genoemd). De Keizer (2010) interpreteert de aandachtspunten als volgt. Onder 'People' wordt verstaan: *'Rechtvaardige verhoudingen tussen mensen en eerlijke kansen voor (groepen van) mensen is een belangrijke voorwaarde om in samenlevingen en menselijke verbanden tot duurzame ontwikkeling te komen'*. Er wordt hier dus gesproken over een eerlijke verdeling van kansen voor ieder mens. Met 'Planet' wordt bedoeld: *'Natuur en milieu kunnen niet grenzeloos worden belast door aantasting, uitputting en vervuiling. Op enig moment dreigt een situatie waarbij de ecologische basis voor het bestaan van huidige of toekomstige generaties, hier of elders, in het geding komt'*. En als laatste 'Prosperity': *'Bij economische activiteiten (productie, diensten) gaat het om meer dan financieel rendement. Van belang is om met de levering van producten en diensten bij te dragen aan maatschappelijke welvaart en welzijn – het gaat om winst en waarden'*. (De Keizer, 2010). Met 'Prosperity' wordt ook een eerlijke verdeling van de welvaart bedoeld.

Een duidelijk voorbeeld van wat precies bij de drie P's van het model zou kunnen horen, is te zien in tabel 2.1. Tijdens de milieutop in 1992 zijn de actiepunten met betrekking tot duurzame ontwikkeling beschreven in de zogenaamde 'Agenda 21'. Daarin zijn onder de noemer van de drie aandachtspunten van het PPP-model verschillende waarden opgenomen.

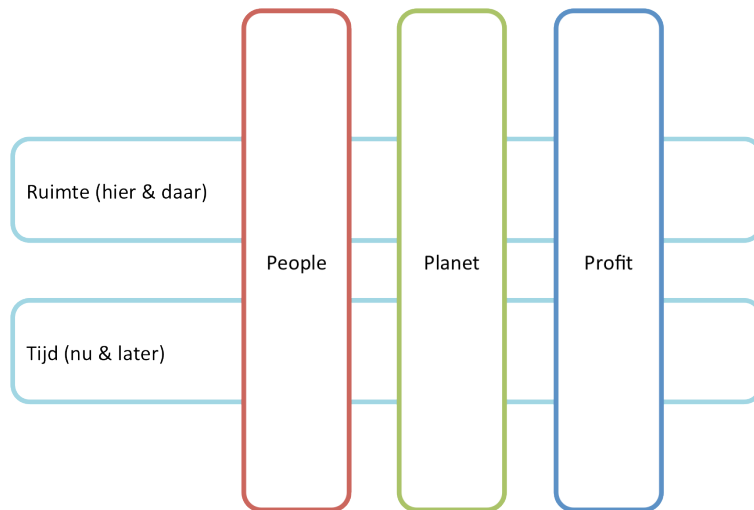
Tabel 2.1 Waarden voor duurzame ontwikkeling volgens Agenda 21

People	Gezondheid, Onderwijs & zelfontplooiing, Vrede, Veiligheid, Vrijheid & democratie, Deelname & emancipatie, Rechtvaardigheid, Consumeren & genieten, Cultuur & tradities, Solidariteit
Planet	Klimaat & atmosfeer, Oceanen & kustgebieden, Zoet water, Biodiversiteit, Habitatbescherming, Stille & rust
Prosperity	Continuïteit van productie, Economische stabiliteit, Winstgevendheid, Vrije handel, Rechtvaardige inkomens, Economische hulp, Betrouwbaarheid & transparantie, Infrastructuur

Bron: Roorda, 2007 p139

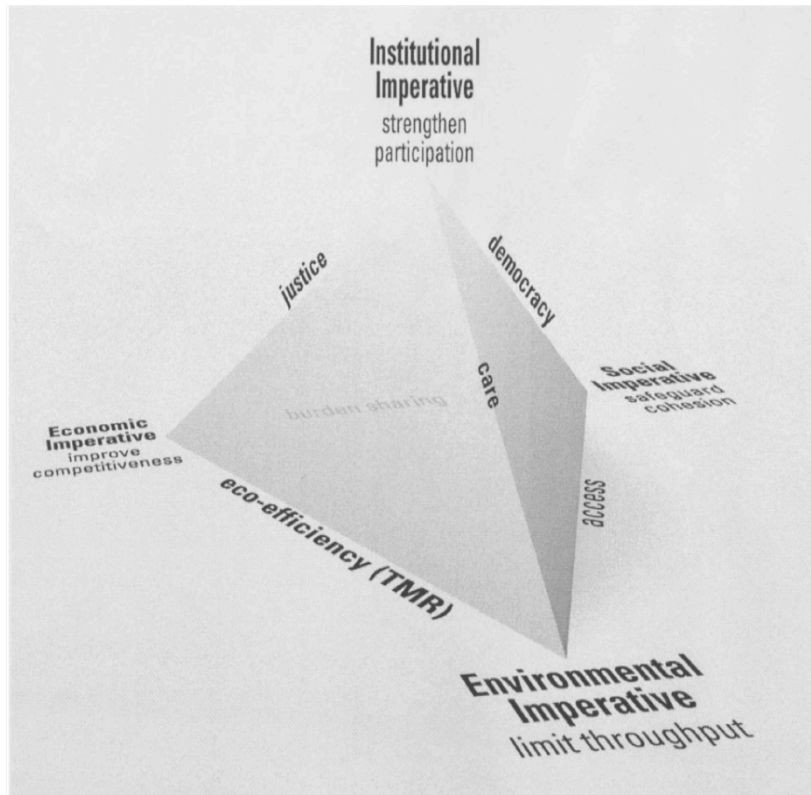
Het PPP-model gaat er van uit dat met al deze aspecten rekening moet worden gehouden om tot een duurzame ontwikkeling te komen; ze gaan met elkaar samen (Roorda, 2007). Dat al deze aspecten met elkaar verweven zijn in het streven naar een duurzame ontwikkeling wordt op politiek niveau steeds meer erkend. Hoewel duurzame ontwikkeling aan de aanwezigheid van milieuproblemen ontsproten is, is het dus meer dan alleen maar natuur en milieu. Volgens sommigen moet het ecologische aspect (Planet) het uitgangspunt zijn, maar de kritiek hierop is dat een verbetering van het milieu momenteel niet haalbaar is als de sociale aspecten en welvaart niet worden meegenomen (Lenskyi, 1998; Lake et al., 2001; Roorda, 2005). Sociale en economische aspecten liggen zoals eerder gezegd ten grondslag aan milieuproblemen. Mensen die leven in slechte financiële omstandigheden en minder kansen hebben op bijvoorbeeld onderwijs, zijn relatief slechter af omdat zij vaker in slechtere milieumomstandigheden leven (Axelrod, Downie & Vig, 2005). Dit komt vaker voor in de Zuidelijke landen. Ook hier uit volgt dat de drie aspecten van het PPP-model met elkaar samengaan en dat er gelijktijdige aandacht dient te zijn voor alle drie.

In het PPP-model wordt niet expliciet rekening gehouden met het tijdsaspect (de behoeften van toekomstige generaties; intergenerationele gelijkwaardigheid) en het plaatsaspect (de behoeften van alle individuen over de gehele wereld; intragenerationele verantwoordelijkheid). Volgens de Brundtland definitie en Mansfield zijn deze aspecten wel noodzakelijk voor een duurzame ontwikkeling. In figuur 2.3 is het PPP-model geplaatst in de dimensies tijd en plaats.

Figuur 2.3 Het PPP model in de dimensies plaats en tijd

Er zijn echter ook andere modellen en 'frameworks' om duurzame ontwikkeling een kader te geven. Lindsey (2008) beschrijft bijvoorbeeld een model met naast de drie P's een vierde aspect: *instituties*. Dat betekent dat de drie andere aspecten in samenhang zijn met de instituties in een bepaalde context. De wijze waarop een land wordt bestuurd (door de bijbehorende instituties) zal de ontwikkeling van en aandacht voor de andere drie aspecten beïnvloeden. In een dictatuur kunnen bijvoorbeeld waarden als vrede, vrijheid, zorg, rechtvaardigheid en democratie onder druk staan. Bestaande instituties zullen in sommige gevallen drastisch moeten veranderen om te werken aan een duurzame ontwikkeling. Het model van Lindsey is opgenomen in figuur 2.4. Net als in het PPP-model zijn in dit model ook geen intergenerationele en intragenerationele dimensies verwerkt.

Quelle: J. Spangenberg, Wuppertal Institut, 1997

Wuppertal Institut UM-631e-1/97

Figuur 2.4 Het 'vier aspecten' model van Lindsey

Het is contextafhankelijk welke betekenissen precies aan de aspecten kunnen worden toebedeeld. Opvallend is dat de meest gehanteerde definitie van Brundtland spreekt over intergenerationele en intragenerationele dimensies, terwijl de meest gehanteerde modellen deze dimensies niet hebben opgenomen. Naast de besproken modellen zijn er nog andere frameworks te vinden. Net als de definitie van duurzame ontwikkeling is het ook afhankelijk van welke context en doel welk framework of model het beste past (Hitchcock & Willard, 2008; Lindsey, 2008).

2.5 Duurzame ontwikkeling en mens- en wereldbeeld

Een framework zoals het PPP-model schept weliswaar een helder beeld van de aspecten waaraan gedacht moet worden, maar het model geeft geen oplossingen voor de manier waarop duurzame ontwikkeling dient te worden nagestreefd. Volgens Van Egmond (2010) moeten we de achterliggende mens- en wereldbeelden herkennen om tot een duurzame ontwikkeling te komen. De wijze waarop men met de wereld omgaat, hangt nauw samen met hoe men deze wereld (=wereldbeeld) en zichzelf (=mensbeeld) ziet (Lake et al., 2001, p473; Van Egmond, 2010). Van Egmond beschrijft een wereld- en mensbeeld dat kan worden opgedeeld in vier kwadranten, met daarin tegengestelde belangen en ideeën (zie figuur 2.4).

Van Egmond geeft aan dat in verschillende periodes uit de geschiedenis steeds één van de mens- en wereldbeelden (één van de vier kwadranten) overheerst, steeds als reactie op de voorgaande. Deze voortdurende verschuivingen in mens- en wereldbeelden leiden niet tot werkelijke ontwikkeling, laat staan een duurzame ontwikkeling. In de figuur is te zien dat de aanpak van een duurzame ontwikkeling vanuit elke kwadrant anders wordt aangepakt.

Een werkelijke 'duurzame ontwikkeling' wordt bereikt door een toenemend bewustzijn en gerichtheid op het midden van het integrale mens- en wereldbeeld (groene stip in figuur 2.4) waar *'de verticale krachten van het geestelijke en het materialistische; en de horizontale krachten van het eigen ego en 'de anderen' met elkaar in balans zijn'* (Van Egmond, 2010). Niet één van de uiterste mens- en wereldbeelden zou moeten overheersen, maar er dient een mens- en wereldbeeld te ontstaan die zowel de collectieve als individuele belangen behelst, en zowel de materialistisch als de idealistische benadering beschrijft. Op deze wijze ontstaat er een balans tussen globalisering en regionalisering, wetenschap en religie, tussen man en vrouw, tussen individu en collectief en tussen overheid en markt. In die zin komt men ook dichtbij een holistisch mensbeeld.

Figuur 2.4 Mens- en wereldbeeld in kwadranten (aangepast uit Van Egmond, 2010)

Volgens van Egmond zit de Westerse wereld momenteel in het individuele materialistische kwadrant (nadat we halverwege de vorige eeuw met name op het collectieve materialistische kwadrant zaten). De economische en individuele belangen overheersen, maar heeft een uitputtingsslag van de aarde tot gevolg (zie paragraaf 2.2). Om dichterbij het midden te komen dient te worden ingezet op gedragsverandering (van *individu* naar links richting de groene kern) en op de wijze waarop met technologie en economie wordt omgegaan (van *materialistisch* omhoog richting de groene kern). De politiek zal maatschappelijke doelstellingen moeten organiseren die richting de kern gaan, wat een gemeenschappelijke zoektocht is samen met burgers. Individuen hebben volgens Van Egmond ook een opgave:

‘De wereld kan niet veranderen als de individuele mensen niet veranderen. Zoals de maatschappelijke ontwikkeling door de verschillende wereldbeelden heen uiteindelijk tot ‘werkelijke vrijheid’ [de groene kern] leidt, zo levert de doorleving van de afzonderlijke mensbeelden in de persoonlijke biografie een toenemend bewustzijn op. Het onderwijs zou op dat inzicht gebaseerd moeten zijn. Daardoor kan de individuele mens een grotere bijdrage leveren aan de gemeenschap en aan de oplossing van problemen die op het niveau van het wereldbeeld spelen. Want alleen wie zichzelf begrijpt, kan de wereld begrijpen. En wie de tegenstellingen in zichzelf weet te verenigen, heeft al een bijdrage geleverd aan de wereldvrede.’ (Van Egmond, 2010, p264)

Van Egmond pleit dus voor het streven naar vereniging van de verschillende mens- en wereldbeelden naar een integraal mens- en wereldbeeld: *‘Een ‘common future’, een gedeelde toekomst, kan alleen maar worden gerealiseerd op basis van zo’n samenhangend wereldbeeld’* (Van Egmond, 2010). Volgens Van Egmond wordt duurzame ontwikkeling zodoende een werkelijke vorm van beschaving: door de waardeoriëntaties te verenigen worden eenzijdige oriëntaties (bijvoorbeeld het materialistische) vermeden. Tevens noemt Van Egmond dat door uit te gaan van het integrale mens- en wereldbeeld men ook het beste kan omgaan met de vraag wat de behoeften van toekomstige generaties zullen zijn (intergenerationeel).

Het komen tot een integraal mens- en wereldbeeld is allerm minst eenvoudig, en zal gepaard gaan met conflicten. Wanneer daarvoor de tijd en ruimte wordt gegeven, in samenhang met enige overeenstemming over een integraal mens- en wereldbeeld, kan duurzame ontwikkeling en de beschaving groeien. Bewustzijn van het mens- en wereldbeeld dat men heeft, en hoe deze verschilt met die van een ander, kan de ontwikkeling al richting geven.

2.6 Resumé

Duurzame ontwikkeling is noodzakelijk om milieuproblemen die ontstaan door menselijk handelen aan te pakken en te voorkomen. Deze milieuproblemen vormen namelijk een bedreiging voor de mensen die nu op de wereld leven, maar ook voor de toekomstige generaties.

De definiëring van ‘duurzame ontwikkeling’ en de voorkeur voor het gebruik van ‘ontwikkeling’ zijn in de voorgaande paragrafen besproken. Het ontbreken aan concreetheid van bijvoorbeeld de definitie van het Brundtland rapport zorgt ervoor dat duurzame ontwikkeling niet gemakkelijk hanteerbaar is te maken en is toe te passen in de praktijk. Er zijn verschillende soorten definities van duurzame ontwikkeling te onderscheiden in verschillende contexten van de samenleving (Lindsey, 2008). Ook is geconstateerd dat duurzame ontwikkeling relatief kort op de internationale en nationale agenda’s staat. Daardoor wordt het concept in talige zin wel erkend, maar het heeft nog niet een vaste basis in ons denken en doen (Axelrod et al., 2004; Driessen & Leroy, 2007).

Kortom, 'duurzame ontwikkeling' is moeilijk te definiëren (er bestaan meer dan 100 definities), te concretiseren en te implementeren. Daartegenover staat dat de term steeds vaker wordt gebruikt (met het gevaar dat het misplaatst wordt gebruikt of misbruikt). Men is het er nagenoeg over eens dat er op één of andere manier naar duurzame ontwikkeling moet worden gestreefd. Met het model People, Planet & Prosperity worden veel waarden van duurzame ontwikkeling beschreven (Agenda 21). In het oorspronkelijke model ontbreken de dimensies 'tijd' (intergenerationeel) en 'ruimte' (intragenerationeel). Daar dient ook rekening mee te worden gehouden. Tevens zal bij de hantering van de PPP-aspecten per context de werkelijke lading en betekenis anders zijn.

Het is de vraag of onze bestaande systemen en instituties wel in staat zijn om een duurzame ontwikkeling te realiseren. Want tot nog toe is het niet gelukt om een gelijke verdeling van welvaart en welzijn voor de huidige generaties te creëren. Hoe kunnen we dit dan wel waarborgen voor toekomstige generaties? En, is het mogelijk om nu al te weten wat de behoeften zijn? (Vig, 2005). Een duurzame ontwikkeling vereist een multidisciplinaire aanpak vanwege al haar verschillende facetten en de complexiteit van de problemen (Lake et al., 2001 p474). Op welke wijze dat moet gebeuren is onderwerp van discussie, ook met het oogpunt op het verschil in belangen tussen de Noordelijke en Zuidelijke landen. Dat **dit vraagt om substantiële veranderingen in alle facetten van onze huidige manier van leven (transitie)** is echter niet te vermijden (Driessen & Leroy, 2007; Lake et al., 2001; Rotmans, 2006). Van Egmond noemt dat de wijze waarop we ons zelf en de wereld zien, bepalend is voor het kunnen nastreven van een duurzame ontwikkeling. Hij pleit voor een integraal mens- en wereldbeeld door verschillen en tegenstellingen te verenigen op zowel individueel als mondiaal niveau. Op deze manier kunnen we volgens Van Egmond ook gemakkelijker omgaan met de vraag wat de behoeften van de toekomstige generaties zijn.

Duurzame ontwikkeling is dus geen vaststaande of grijpbare toestand. Het is meer een filosofie, een houding om voortdurend op zoek te gaan naar de beste keuzes. Het gaat om een bepaald gedrag waarbij het vanzelfsprekend wordt om te kiezen voor oplossingen die 'duurzaam' zijn. Het integrale mens- en wereldbeeld, waar Van Egmond voor pleit, geeft weer dat het belangrijk is dat men zich bewust is van zijn of haar positie, aandeel en rol in de wereld. Bewustzijn van het eigen denken geeft inzicht op de eigen rol waardoor men op aandachtige wijze keuzes kan maken over al zijn of haar handelingen. De frameworks alleen zijn geen toereikende oplossingen, maar stilstaan bij de aspecten van het PPP-model, het vier aspecten model van Lindsey of een ander framework kan helpen bij deze bewustwording. In dit stuk wordt voornamelijk het PPP model gebruikt in samenhang met de dimensies tijd en ruimte: duurzame is **een ontwikkeling waarbij zo wel nu als later (intergenerationeel), en overal ter wereld (intragenerationeel) de sociale behoeften, een gezond milieu en de welvaart eerlijk worden verdeeld.**

3 Sport

In het vorige hoofdstuk is ingegaan op duurzame ontwikkeling. In dit hoofdstuk worden kort de definitie (3.1) en maatschappelijke betekenissen van sport (3.2) besproken.

3.1 Een definitie van sport

Tamboer en Steenbergen (2004) noemen dat er een consensus bestaat over voorbeelden van activiteiten die duidelijk *wel* en duidelijk *niet* tot de sport behoren. Maar de reden waarom iets wel of geen sport is, is niet altijd duidelijk en stoelt vaak op een gevoel van 'impliciet weten'. Voetbal en turnen zien we als typische vormen van sport, omdat het bijvoorbeeld lichamelijke activiteiten betreft en er een competitie-element in verweven is. Maar er zijn ook grensgevallen; is het rennen naar de bus sport? En hoe zit het met dammen? Tamboer en Steenbergen (2004) laten zien dat de definiëring van sport allerm minst eenvoudig is en dat er op basis van verschillende visies verschillende definities zijn geformuleerd. Het voert te ver om in dit onderzoek op de discussie rond de sportdefinitie in te gaan. In dit stuk wordt de definitie van de Europese Raad (Council of Europe definition) gehanteerd: *'alle vormen van lichamelijke activiteit die, al dan niet in georganiseerd verband, ten doel hebben de verbetering van de lichamelijke conditie en geestelijk welzijn, de verbetering van sociale relaties of resultaten te bereiken in competities op alle niveaus'* (vertaald uit Eime et al., 2007, p124). Het betreft dus niet alleen de georganiseerde competitie sport, maar sporten en bewegen in brede zin. Verschillende sportcategorieën zijn topsport, traditionele verenigingsport, sport- of bewegingsonderwijs, buurtsport, commerciële sport of ongeorganiseerde sport. Deze komen verder aan bod in Deel II.

3.2 Maatschappij en sport

Wanneer men een duurzame ontwikkeling van sport wil bestuderen is niet zo zeer de definitie maar vooral de betekenis van sport als maatschappelijke activiteit interessant. Immers, in Hoofdstuk 2 is naar voren gekomen dat maatschappelijke activiteiten ten grondslag liggen aan de noodzaak voor een duurzame ontwikkeling. In de definitie van de Europese Raad heeft sport een maatschappelijke betekenis vanwege de externe (maatschappelijke) doelen zoals conditie en welzijn. Maar sport is ook een doel in zich zelf: 'resultaten te bereiken in competities op alle niveaus'. De interne en externe doelen maken sport een bijzonder maatschappelijk verschijnsel (Tamboer & Steenbergen, 2004). In de volgende deelparagrafen wordt met name op de externe doelen ingegaan: de maatschappelijke betekenis.

3.2.1 Sport is menselijk handelen: noodzaak of bijzaak?

Sport is een mensgedreven activiteit en wordt door ontzettend veel mensen ter wereld beoefend en bekeken (Bu, 2009; Lake et al, 2001; Tamboer & Steenbergen, 2004). Sport speelt tevens een belangrijke sociale en culturele rol in veel landen (Eime et al., 2006; Mansfield, 2009; Schmidt, 2006). Doordat samenlevingen steeds efficiënter zijn gaan werken, is er meer vrije tijd en ruimte om te sporten (Jin, 2009). Het wordt ook wel eens de belangrijkste bijzaak ter wereld genoemd (citaat Kees Jansma, n.d.; Tamboer & Steenbergen, 2004). De kwalificatie 'bijzaak' komt voort uit de gedachte dat er onder de noemer van sport activiteiten worden gedaan die voor ons voortbestaan niet noodzakelijk zijn. Maar met de term 'bijzaak' wordt aan het belang en de betekenissen van sport mogelijk wel tekort gedaan: volgens Lake et al. (2001) is fysieke activiteit een basisfunctie in het menselijk bestaan en sport geeft hieraan invulling (Lake et al., 2001, p478). Dezelfde auteurs noemen dat sport een bijzondere rol speelt onze ideeën over sport en bewegen sociaal geconstrueerd zijn. Deze constructies hebben invloed op de samenleving, het milieu en ons zelf. Dus sport is niet alleen een op zich zelfstaand verschijnsel, maar een complex gebied van bewegen ingebed in vele maatschappelijke verbanden (Lake et al., 2001; Tamboer & Steenbergen, 2004).

3.2.2 Positieve en negatieve betekenissen

In dit complexe verband heeft sport verschillende betekenissen. Bottenburg (n.d.) onderscheidt vier maatschappelijke betekenissen van sport: (1) individuele betekenissen, (2) maatschappelijke betekenissen (sociale effecten), (3) betekenissen voor de volksgezondheid (gezondheidseffecten) en (4) economische betekenissen. Deze betekenissen kunnen positief worden gewaardeerd. Sport heeft over het algemeen wereldwijd een positief en gezond imago en wordt gestimuleerd op basis van positieve betekenissen (Schmidt 2006). Ook in Nederland is dit het geval. De overheid stimuleert sportdeelname omdat verondersteld wordt dat sport een positieve bijdrage heeft in de maatschappij: sport zorgt bijvoorbeeld voor sociale cohesie en biedt kansen voor persoonlijke ontwikkeling (Tamboer & Steenbergen, 2004).

Bottenburg (n.d.) noemt echter dat deze maatschappelijke betekenissen van sport moeilijk te bewijzen zijn ('so easy to see, so hard to prove'). Tevens zijn de betekenissen met elkaar verweven en kunnen ze een positieve en ook negatieve effecten hebben. Zie tabel 3.2 voor voorbeelden van deze effecten.

Tabel 3.2 Positieve en negatieve effecten van sport

Positief	Negatief
<ul style="list-style-type: none"> • Fysiek en mentaal beter voelen; • Betere fitheid; • Preventie van gezondheidskwalen, herstel; • Plezier; • Insluiting en solidariteit; • Sociale contacten en samenhang; • Verbintenis: gemeenschappelijke activiteiten, gedeelde ervaringen en emoties; • Ritueel, ontstaan moraliteit, waarden, normen en symbolen; • Economische sector: levert geld op. 	<ul style="list-style-type: none"> • Discriminatie, verbaal en fysiek geweld; • Bij falen of verlies een slecht gevoel hebben; • Sporters leven op de grens en kunnen overtraind raken; • Blessures; • Sociale homogeniteit: Als je je niet aanpast: uitsluiting; • Milieu impact.

Deze effecten zijn vaak van invloed op alle vier betekenissen van Bottenburg. Bijvoorbeeld het fysiek en mentaal beter voelen kan inhouden dat een individu een beter gevoel over zichzelf heeft (individuele betekenis), dat die individu zodoende meer kan betekenen voor de maatschappelijke omgeving (maatschappelijke betekenis), dat individuen of groepen een betere gezondheid krijgen door sport (volksgezondheid) en dat het bewegen leidt tot ziektepreventie (mindere zorgkosten en ziekteverzuim: economische betekenis). In dit voorbeeld worden alleen positieve effecten uitgelicht, maar sport kent niet alleen positieve waarden. Sport draagt weliswaar bij aan de fitheid en gezondheid, maar aan de andere kant kan het sporten resulteren in blessures of overtraining zodat fitheid en gezondheid juist bedreigd worden. Nog een paar voorbeelden van het spanningsgebied tussen positieve en negatieve effecten zijn:

- Er zijn studies die aangeven dat door sport de sociale cohesie wordt versterkt en dat mensen zich opgenomen voelen in de omgeving. Dit is ook voor de overheid een reden om te investeren in sport. Maar er zijn ook studies waaruit blijkt dat wanneer je niet helemaal in de groep past, dit juist leidt tot exclusie. Dus bij de gratie dat er groepen zijn, vallen dus ook altijd mensen buiten die groepen (Knoppers, 2006; Lake et al., 2001).
- In competitie strijden voor een gezamenlijk doel kan een goed gevoel voor het individu en de samenhang (solidariteit) opleveren. Maar een keerzijde hiervan is dat discriminatie, verbaal en fysiek geweld (tegenover de 'tegenstander') ook in deze situaties kan optreden (Bottenburg, n.d.; Knoppers, 2006).
- Er is echter nog een keerzijde aan de populariteit van sport: de enorme milieu-impact die sport op onze wereld heeft (Mansfield, 2009; Schmidt, 2006).

Bottenburg geeft aan dat meer onderzoek naar de betekenissen en de effecten van sport nodig is. Ook noemt hij dat niet simpelweg mogelijk is de negatieve effecten van sport te bestrijden en de positieve effecten te versterken, omdat de positieve en negatieve eigenschappen met elkaar verbonden zijn.

3.3 Resumé

Sport is een lastig te definiëren begrip. Een nauwkeurige definitie is in dit onderzoek niet de meest belangrijke opgave. Relevanter voor het vraagstuk over de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport zijn vooral de maatschappelijke betekenissen en effecten van sport. Sport speelt op verschillende vlakken een aanmerkelijke en opmerkelijke rol in onze maatschappij en heeft te maken met meervoudige betekenissen, die zowel een positieve als negatieve maatschappelijke waarde kunnen hebben. Deze waarden met elkaar verbonden. In het volgende hoofdstuk zal op deze maatschappelijke betekenissen en waarden in relatie met duurzame ontwikkeling worden ingegaan.

4 Duurzame ontwikkeling & sport: de theorie

In Hoofdstuk 2 is gesproken over moeilijkheden rond het begrip 'duurzame ontwikkeling', maar ook over de noodzaak om tot een duurzame ontwikkeling te komen. Het betrof een eerste verkenning naar het complexe en moeilijk te definiëren begrip. In Hoofdstuk 3 zijn kort de definitie, de betekenissen en de effecten van sport toegelicht. Dit hoofdstuk verlegt de aandacht naar de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport. In 4.1 wordt deze relatie aan de hand van de theorie verkend en gedefinieerd. Vervolgens wordt in 4.2 verder ingegaan op specifieke P-aspecten in relatie met sport.

4.1 Relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport

De koppeling tussen duurzame ontwikkeling en sport wordt nog niet vaak expliciet gemaakt (Schmidt, 2006). Toch zijn er een aantal onderzoeken waarin duurzame ontwikkeling met betrekking tot sport gedefinieerd wordt, elk vanuit een verschillend perspectief. Hier worden de theorieën van Lindsey (2008) en Lake et al. (2001) besproken.

Lindsey (2008) heeft onderzoek gedaan naar de rol van sportprofessionals over hoe zij zich kunnen richten op duurzame ontwikkeling. Zij gebruikt een model met daarin vier definities van duurzame ontwikkeling: individueel, gemeenschappelijk, organisatorisch en institutioneel. Deze vormen hebben elk een ruime definitie omdat deze afhankelijk is van de doelen en context van de sport.

Tabel 4.1 Duurzame ontwikkeling in de sport volgens Lindsey

Individueel (de sporter)	Lange termijn veranderingen bij individuele attitudes, vaardigheden en / of gedrag door middel van betrokkenheid bij de sportontwikkelingsprogramma.
Gemeenschap (buurt, sportvereniging oid.)	Handhaven van veranderingen in de gemeenschap waarin sport (programma's) voor de ontwikkeling wordt ingezet.
Organisatorisch (de sportprofessional)	De zorg of de uitbreiding van sportontwikkelingsprogramma's door de organisatie die er verantwoordelijk voor (capaciteit en haalbaarheid).
Institutioneel	Lange termijn veranderingen in beleid, praktijk, economische en milieuomstandigheden in de bredere context van sportontwikkelingsprogramma's.

Bron: vertaald uit Lindsey 2008

Lindsey geeft met deze indeling aan op welke manier men op de vier niveaus aan duurzame ontwikkeling kan werken en welke taken daarbij horen, maar geeft hierbij geen concrete invulling aan de inhoud van duurzame ontwikkeling en de P-aspecten: de aandacht voor sociale, ecologische en welvaartsaspecten van de sport- en bewegingsactiviteiten in intergenerationele en intragenerationele dimensies zijn buiten beschouwing gelaten. Desondanks is de indeling van Lindsey goed te gebruiken om in kaart te brengen welke actoren meespelen bij het vraagstuk over de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport. Deze indeling (sporters, gemeenschappen, sportprofessionals en instituties) zal verderop aan bod komen.

Lake et al. (2001) benaderen een duurzame ontwikkeling in de sport vooral vanuit het perspectief van het individu. Zij spreken over een duurzame actieve leefstijl voor elk individu: *'de integratie van fysieke activiteit in ons dagelijks leven om de kwaliteit van leven te verbeteren terwijl het leven plaats vindt binnen de draagkracht van de ecosystemen'* (Lake et al., 2001, p474). Sport is in hun ogen een manier om in een duurzame actieve leefstijl te voorzien. Wanneer deze benadering naast die van Lindsey wordt gelegd, valt op dat alleen de sporters (individu) aan bod komen. De andere actoren worden niet genoemd.

Een gemene deler in de bevindingen van Lake et al. (2001) en Lindsey (2008) is dat het menselijk handelen, en het bewustzijn van de mens in beide benaderingen centraal staan. Dit sluit aan op de visie van Van Egmond (2010) die aangeeft dat kennis van zich zelf hebben in relatie met de wereld een

voorwaarde is voor een duurzame ontwikkeling. Dit is ook een belangrijk aspect in de sport. Op basis van deze onderzoeken wordt de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport als volgt beschreven:

Een ontwikkeling (1) waarbij door middel van sport- en bewegingsactiviteiten attitudes, kennis en vaardigheden (aan individuen en gemeenschappen) worden aangeleerd en het bewustzijnsniveau van het menselijk handelen en denken wordt versterkt om een duurzame ontwikkeling te stimuleren en (2) waarbij sport- en bewegingsactiviteiten op een duurzame wijze worden georganiseerd door aandacht te besteden aan sociale (People), milieu (Planet) en welvaartsfactoren (Prosperity/Profit) in samenhang met intragenerationele en intergenerationele dimensies. De betrokken actoren hierbij zijn de sporter, de sportprofessional, de gemeenschap en de instituties.

De sport kan dus als middel dienen om attitudes, bewustzijn, kennis en vaardigheden aan te leren die nodig zijn om tot een duurzame ontwikkeling te komen en de sport dient zich zelf duurzaam te organiseren. Kort gezegd: duurzame ontwikkeling *door* de sport en duurzame ontwikkeling *in* de sport.

4.2 PPP & de betekenissen van sport

Er is in het voorgaande deel gesproken over de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport. In hoofdstuk 3 is beschreven dat sport positieve en negatieve effecten kan hebben (zie tabel 3.2, p22). Deze effecten zijn nauw te relateren aan het vraagstuk rond duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling wordt vaak uitgelegd met behulp van het PPP-model (People, Planet, Prosperity/profit). In deze paragraaf worden kort per P-aspect de stimulerende en belemmerende elementen van de relatie tussen sport en duurzame ontwikkeling weergegeven. Hier wordt ook verwezen naar de intergenerationele en intragenerationele dimensies. Onder elementen worden zowel de oorzaken en de effecten van de sport in relatie met duurzame ontwikkeling verstaan. Hoewel deze elementen per P-aspect worden behandeld, dient er niet te worden vergeten dat alle P-aspecten in een direct verband met elkaar staan. In sommige gevallen wordt dit verband ook benoemd.

Maatschappelijke aspecten beïnvloeden ook de sport, bijvoorbeeld armoede beïnvloedt de mate waarin men kan sporten, de aanwezigheid van sportaccommodaties beïnvloedt de mate waarin men kan sporten en vervuiling beïnvloedt de mate van kwaliteit van sporten. Deze kant van de wederzijdse relatie tussen maatschappij en sport worden in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten, omdat in dit stuk vanuit oogpunt 'sport' wordt gewerkt en niet vanuit de invloed van duurzame ontwikkeling (of het ontbreken er van) op de sport. Deze wederzijdse relatie is wel van belang, en wordt op het gebied van milieu ook genoemd, maar vormt verder geen uitgangspunt.

4.2.1 People

Sport is een vorm van menselijk handelen en heeft directe betrekking op het People-aspect. De indeling van Lindsey bestond uit vier niveaus (tabel 4.1). Hier wordt in gegaan op het sporten, dus de sporter en gemeenschap worden hier besproken. De rol van sportprofessional en de instituties worden buiten beschouwing gelaten. Een samenvatting van de oorzaken, effecten en kansen binnen het People-aspect is weergegeven in tabel 4.2. In de tekst worden deze elementen deels toegelicht.

Sport kent vele positieve effecten zoals een gezonde leefstijl, sociale cohesie en contacten, plezier en persoonlijke ontwikkeling voor de sporter. Een rode draad is dat de **traditionele sporten** in Nederland kenmerkend zijn voor de inhoud van georganiseerde breedtesport, topsport, lichamelijke opvoeding en uiteindelijk ook voor de ongeorganiseerde sport en buurtsport. Volgens Knoppers (2006) zijn traditionele sporten van oorsprong masculien (mannelijk) en gericht op het sneller, hoger en beter worden (Knoppers, 2006). Dit kan leiden tot een exclusie van individuen of groepen (bijvoorbeeld vrouwen, homoseksuelen of etnische minderheden), waardoor mensen niet starten of juist stoppen met sporten en bewegen. Lawson noemt dat deze focus een duurzame ontwikkeling en het aanleren van duurzame actieve leefstijl in de weg zit:

'Here is the crux of the matter. Everyone wants to be healthy and enjoy well-being, but not everyone wants to compete, struggle, sacrifice, enjoy the sweet tastes of victory, and endure the agony of defeat. Elite, sport-oriented systems fail to accommodate these realities, and this limitation signals other reasons why it is timely to search for alternatives and build new institutions'. (Lawson, 2005, p495)

Een duurzaam actieve leefstijl wordt met een nadruk op traditionele sporten in de huidige sport- en bewegingsactiviteiten dus niet per se behaald. Bovendien kan prestatiegerichte sporten tot zowel fysieke als mentale klachten leiden, waardoor de gezondheid in het geding kan komen. Toch voert de prestatiegerichte en sportgerichte visie bij veel sport- en bewegingsprogramma's en sportprofessionals de boventoon.

Tabel 4.2 Voorbeelden van stimulerende en belemmerende elementen met betrekking tot People-aspecten

Belemmerende elementen	Stimulerende elementen
<ul style="list-style-type: none"> • Geweld en discriminatie leidt tot misstanden in de sport; • Sport is masculien ingericht (mannelijk) en sluit uit; • De meeste sport- en bewegingsactiviteiten zijn gebaseerd op (traditionele) competitie sporten: sneller, hoger en sterker. Duurzaam actief leven is in werkelijkheid op veel plekken gedaald omdat breedtesport 'niet sporters' kan uitsluiten; • Vaak wordt sport gezien als een middel voor plezier of voor sociale cohesie, de vraag is of de waarden van de traditionele sporten wel passen bij deze doelen; • Sport richt zich veelal op (motorische en tactische) skills die daarvoor wenselijk zijn. Maar de vraag is of dat effectief is, aangezien sport- en beweegdeelname in werkelijkheid daalt; • Voorbeeld van topsport, Olympische sport en traditionele sport sluit 'niet sporters' uit; • Goed is nooit goed genoeg (sneller, hoger en sterker), waardoor te veel kan worden gevraagd van het lichaam: blessures; • Topsport leidt vaak tot leven op het randje, met daarin excessen (overtraining, doping en blessures); • Traditionele sport wordt vaak alleen als positief gepresenteerd terwijl er ook negatieve aspecten zijn: kritische houding wordt niet altijd gevraagd; • Focus op skills haalt aandacht weg van 'sociaal geconstrueerde natuur van bewegen', en is dus niet gericht op sociale invloed van sport; • Kritische houding naar eigen rol in de sport ontbreekt: geen idee van eigen beeld in relatie met rest van de omgeving; • Met name gericht op individueel handelen in plaats van verantwoordelijkheid (collectief); • Er wordt vaak van een dualistisch mensbeeld uitgegaan: scheiding tussen lichaam en geest, mens en natuur en individu en politiek. Een holistisch mensbeeld ontbreekt; • Rationele reflectie is overheersend, maar er zijn ook andere vormen van kennis en ervaringen (spiritueel, emotioneel); • Lokale bevolking ondervindt nadeel van mega events; door uitbuiting, of verlies van ruimte. 	<ul style="list-style-type: none"> • Promoot duurzaam actief leven; • Biedt gelegenheid tot sociale contacten en cohesie: inclusie. Buursportactiviteiten kunnen hier expliciet voor bedoeld zijn; • Is een bron van plezier opleveren en kan moeilijke omstandigheden verzachten; • Versterkt collectieve identiteit; • Bron om in basisbehoefte van beweging te voorzien; • Draagt bij aan persoonlijke ontwikkeling (menselijk kapitaal) • Draagt bij aan gezondheid; • Kan duurzaam actief leven promoten; • Biedt gelegenheid tot verbondenheid tot bepaalde groepen of eigen land • Biedt werkgelegenheid; • Biedt gelegenheid tot het verkennen, herkennen en verleggen van fysieke en mentale grenzen.

Eigen bewerking van Knoppers, 2006; Lake et al., 2001; Lawson, 2005

Aan sport worden, zoals eerder genoemd, vele positieve betekenissen toegekend. Sport wordt bijvoorbeeld gezien als een middel voor inclusie en integratie, maar door het ontbreken van de kritische houding ten opzichte van deze betekenissen lijken deze effecten wellicht overschat (Knoppers, 2006). De sportcultuur is vaak nog vooral op individuele ontwikkeling gericht. Lake et al. (2001) noemen dat er meer aandacht mogelijk is voor sociale ontwikkeling in de sport- en beweegcultuur, waarin bewegings-

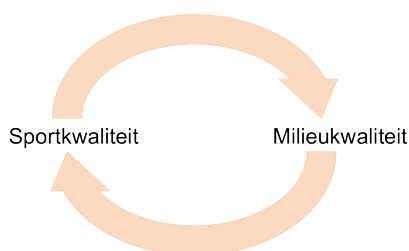
activiteiten worden geïntegreerd in het dagelijks leven (duurzame actieve leefstijl). Een kritisch houding ten opzichte van waarden van sport en de relatie van sport met de rest van wereld ontbreekt bij sporters en leiders in de sport op zowel individueel als collectief niveau. De sportwereld lijkt in die zin behoorlijk conservatief.

In het voorgaande is vooral ingegaan op de stimulerende en bedreigende elementen van duurzame ontwikkeling *door* sport. Een duurzame ontwikkeling *in* de sport komt ook aan bod. Een indirect effect van sport is dat de opgeslokte ruimte tijdens evenementen anderen kan benadelen. Deze ruimte kan dan niet meer voor andere functies in gebruik worden genomen waar individuen en/of gemeenschappen behoefte aan hebben. Tevens kunnen mensen worden uitgebuit of de gezondheid van mensen wordt belast om de sportmiddelen te produceren. Hierbij komt de intragenerationele dimensie van sport kijken, omdat deze omstandigheden niet zo vaak in de Westerse wereld, maar met name in de ontwikkelingslanden plaats vinden.

Desalniettemin geeft Lawson (2005) aan dat sport een positieve bijdrage kan leveren aan het individu en gemeenschappen. Sport en bewegingsactiviteiten kunnen (1) de menselijke gezondheid en het welzijn in de gehele levensduur verbeteren (wat in de vorige alinea is besproken), (2) de schade veroorzaakt door armoede, sociale uitsluiting, sociaal isolement, en groepsconflict verminderen, (3) bijdragen aan de ontwikkeling van menselijk kapitaal, met name van kwetsbare jongeren, (4) collectieve identiteiten ontwikkelen, waardoor collectieve actie worden gestimuleerd, en (5) sociale netwerken en verenigingen bevorderen, die het maatschappelijk middenveld inspireren tot sterke democratieën. In werkelijkheid krijgen deze positieve bijdragen geen expliciete aandacht in de sportactiviteiten. Ze zijn er niet in verweven, omdat de traditionele sportcultuur de boventoon voert. In de op traditionele sportgerichte activiteiten overheerst de persoonlijke vrijheid boven verantwoordelijkheid (Lake et al., 2001 p476). Een structurele verandering in de benadering van omgang met elkaar ontbreekt nog. **Er wordt nog weinig aandacht besteed aan het bewustzijn en verantwoordelijkheid van het individu en zijn relatie met de omgeving.** Om de (potentiële) positieve effecten, die Lawson noemt, te benutten zullen sport- en bewegingsactiviteiten anders moeten worden georganiseerd. De sportprofessional kan hierin een sleutelrol spelen (zie Deel II).

4.2.2 Planet

In Hoofdstuk 1, de Inleiding, is genoemd dat sport en het milieu onafscheidelijk met elkaar zijn verbonden: sportactiviteiten hebben invloed op de kwaliteit van het milieu, en de kwaliteit van het milieu heeft weer invloed op de sportactiviteiten. Deze relatie tussen sport en milieu is schematisch weergegeven in figuur 4.1. De tendens is dat sportactiviteiten het milieu negatief beïnvloeden. Met name grote (topsport) evenementen zorgen voor piekbelastingen (Schmidt, 2006). Ook Mansfield (2009) beschrijft in zijn studie een verband van sporters en sportculturen met milieuproblemen: de uitputting van hulpbronnen, vermindering van lucht- en waterkwaliteit, grondgebruikdegradatie, habitatverlies en het uitsterven van soorten. Als sporter doe je een beroep op het milieu, maar tegelijkertijd beïnvloedt het milieu de mogelijkheid tot sporten.

Figuur 4.1 Wederzijdse beïnvloeding tussen sport en milieu

Er is al naar voren gekomen dat sport een vorm is van menselijk handelen. De mens staat in het sporten dus vaak centraal, het milieu in eerste instantie niet. Men is nog niet gewend om zich binnen de sport

bewust te zijn van de effecten van het mensgericht handelen op het milieu. In de eerste kolom van tabel 4.3 zijn voorbeelden genoemd van de impact van sport op milieuproblemen. Deze milieuproblemen zijn nu, maar ook voor toekomstige generaties relevant.

Echter sport hoeft niet alleen negatief te zijn voor het milieu. Buitensporten kunnen bijvoorbeeld bijdragen aan het verbeteren van de relatie tussen mens en natuur. Het Noorse concept Friluftsliv ('vrije luchtlevens') of surfen zijn hiervan een voorbeelden. Sport kan op deze manier de relatie van de mens met de omgeving versterken, waardoor het bewustzijn kan groeien (duurzame ontwikkeling *door* sport). Een ander voorbeeld is dat vanwege de voorbereidingen op de Olympische Spelen de luchtvervuiling in Peking werd aangepakt. Grote sportevenementen zoals de Olympische Spelen kunnen tevens een statement maken om duurzame ontwikkeling in de organisatie te betrekken. In Hoofdstuk 5 zal blijken dat hiervoor al aandacht is. Het gevaar is echter wel dat de aandacht vooral een promotie aangelegenheid of imago-verbetering is ('green washing').

Tabel 4.3 Planet

Belemmerende elementen	Stimulerende elementen
<ul style="list-style-type: none"> • De sport is antropocentrisch ingericht en er is intrinsiek nog niet veel aandacht voor milieu; • De productie van al het materiaal, kleding, voeding en bijvoorbeeld faciliteiten hebben een impact op het milieu; • Consumenten gedrag/producenten gedrag heeft impact op milieu; • Evenementen hebben grote impact. Milieuvriendelijke initiatieven komen steeds vaker voor maar het is belangrijk dat het niet alleen een vorm is van duurzame publiciteit maar werkelijk een intrinsieke motivatie betreft. 	<ul style="list-style-type: none"> • Door te kiezen voor een sport die gebruik maakt van de natuurlijke krachten en ervaringen (surfen, zeilen. Friluftsliv), ontstaat respect voor natuur; • Door behoeften vanuit de sport, kan een gezond milieu worden nagestreefd: bijvoorbeeld Beijing 2008 waar de smog in de stad werd aangepakt door verkeer te beperken; • Door voorbeeldfunctie kunnen topsport evenementen een 'duurzaam' statement maken; • Ervaringen van bewegen in de natuur kan bijdragen aan een positieve waardering ervan en de wens om deze te behouden kan uiteindelijk tot actie leiden; • Bij intrinsieke motivatie wordt band met natuur, inzicht in relatie met eigen handelen en omgeving versterkt.

Eigen bewerking van Lake et al., 2001; Mansfield, 2006

4.2.3 Prosperity

Sport is een belangrijke economisch factor. Het levert bijvoorbeeld werkgelegenheid voor een groot aantal mensen. Volgens Goossens (2008) creëert sport 82.000 fte aan banen in Nederland. Daarnaast wordt er ook veel geld uitgegeven aan sport. De overheid, bedrijven en burgers geven 9,4 miljard euro per jaar uit aan sport (Goossens, 2008, p162).

Aan topsport zijn verschillende economische elementen verbonden zoals werkgelegenheid, contracten met sporters, sponsoring, productie en consumptie van merchandise en sportmaterialen. Er zijn echter voorbeelden dat het productie- en consumptiegedrag leidt tot uitbuiting. Materiaal voor sport wordt bijvoorbeeld geproduceerd in derde wereld landen voor een marginaal loon, of er vindt kinderarbeid plaats. In tabel 4.4 zijn nog meer voorbeelden weergegeven.

Tabel 4.4 Prosperity

Belemmerende elementen	Stimulerende elementen
<ul style="list-style-type: none"> • Huidige verenigingsstructuur in Nederland: verenigingen hebben het moeilijk; • Ziekteverzuim door blessures; • Commerciële belangen overheersen en de (lokale) bevolking (met name in niet-westerse landen) profiteert hier veelal niet van (een klein deel); • Consumenten gedrag/producenten gedrag; • De grote bedrijven en contracten overheersen. Kleine zelfstandigen kunnen van grote evenementen nauwelijks profiteren; • Lokale bevolking ondervindt nadeel van mega events; door uitbuiting, of verlies van ruimte; • Materiaal kan onder erbarmelijke omstandigheden worden geproduceerd (bijv. kinderarbeid). 	<ul style="list-style-type: none"> • Consumenten gedrag kunnen door eisen te druk uit oefenen op producenten; • Producenten kunnen door eigen keuzes duurzame ontwikkeling stimuleren; • Sportsector biedt werkgelegenheid; • Sportsector biedt mogelijkheid tot het verdienen van geld.

4.3 Resumé

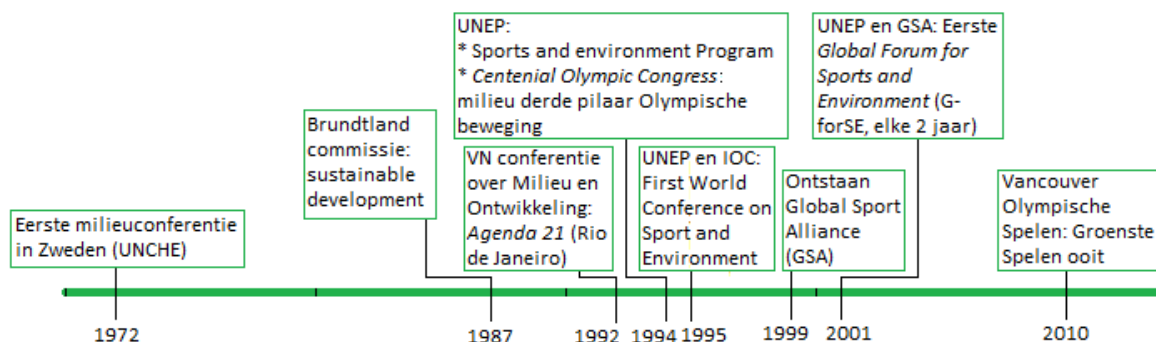
In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat sport een tweeledige relatie met duurzame ontwikkeling heeft: (1) de sport dient tot duurzame ontwikkeling aan te sporen (waarbij bewustzijn en houding een belangrijke rol spelen) en (2) de sport dient zelf duurzaam te worden georganiseerd (waarbij kennis en vaardigheden een grote rol spelen). De betrokken actoren zijn sporter (individu), de sportprofessional (de organisatie), de gemeenschap en instituties. Er zijn positieve en negatieve elementen in de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport. Op basis van het PPP-model zijn voorbeelden gegeven van stimulerende en belemmerende elementen van sport op duurzame ontwikkeling.

5 Duurzame ontwikkeling & sport: praktijk

In het vorige hoofdstuk is aangegeven dat duurzame ontwikkeling in relatie met sport niet veel in onderzoek naar voren komt. Er zijn wel praktijkvoorbeelden waarin (aspecten van) duurzame ontwikkeling zijn terug te vinden. In dit hoofdstuk wordt, na een korte historische schets, op enkele van deze voorbeelden ingezoomd. De voorbeelden zijn gedurende het onderzoeksproces naar voren gekomen, bijvoorbeeld tijdens gesprekken of de literatuurstudie. Er zijn echter meer initiatieven dan die hier worden beschreven.

5.1 Eerste mondiale aandacht: UNEP, IOC & G-ForSE

Net als het begrip 'duurzame ontwikkeling', is de 'koppeling' tussen duurzame ontwikkeling en sport ook relatief jong. United Nations Environment Programme (UNEP, onderdeel van VN) was in 1994 een pionier in dit thema. Deze organisatie ontwierp destijds het 'Sports and Environment Programm' met als doelstellingen (1) de sport duurzamer te organiseren en (2) het milieubewustzijn door middel van sport te promoten (Schmidt, 2006). Dit komt overeen met duurzame ontwikkeling *in* en *door* sport. In datzelfde jaar stelde het Centennial Olympic Congress van Parijs vast dat het milieu de derde pilaar (naast sport en cultuur) voor de organisatie van de Olympische Spelen moest worden. UNEP is verder bij veel initiatieven betrokken. In 1995 organiseerden UNEP en het International Olympic Committee (IOC) de eerste Wereldconferentie over Sport en Milieu waaruit de oprichting van een Sport en Milieucommissie binnen het IOC volgde. Maar ook buiten de organisatie van de Olympische beweging is UNEP actief. Het organiseert samen met de Global Sport Alliance elke twee jaar een forum (G-ForSE, n.d.).

Figuur 5.1 Tijdlijn mondiale aandacht duurzame ontwikkeling en sport

Dit jaar wordt wederom een conferentie over duurzame ontwikkeling en sport georganiseerd (in Doha, Qatar). De betrokken organisaties, IOC, UNEP en Global Sport Alliance willen een voortrekkersrol spelen in de aandacht voor duurzame ontwikkeling in en door sport (WCSE, 2011).

5.2 Londen 2012

Ook bij de organisatie van de volgende Olympische Spelen wordt veel aandacht aan duurzame ontwikkeling besteed. 'The first sustainable Olympic and Paralympic Games' luidde de visie en belofte van Londen waarmee deze stad de Olympische Spelen binnen wilde halen. In het 'Sustainability plan' geven de organisatoren aan dat zij met de organisatie van de Olympische Spelen Londen, Groot Brittannië en zelfs de hele wereld op een hoger 'duurzaam' niveau wil helpen. Daarmee lijken ze ook te streven naar een duurzame ontwikkeling *door* sport. Er wordt door de organisatie erkend dat het concept van duurzame ontwikkeling zelf ook voortdurend in ontwikkeling is. Daarnaast worden er keuzes gemaakt die een duurzame ontwikkeling *in* de sport vertegenwoordigen bijvoorbeeld bij de bouw van de sportfaciliteiten en infrastructuur. De organisatie van Londen 2012 heeft gekozen voor de volgende aandachtspunten: klimaatverandering, afval, biodiversiteit, inclusie (toegankelijkheid, culturele en etnische diversiteit

omarmen en het bevorderen van de fysieke, economische en sociale rehabilitatie van de Lower Lea Valley en de omliggende gemeenschappen) en een gezonde leefstijl (London 2012, 2009).

5.3 Olympisch Plan

Nederland heeft eveneens ambities om de Olympische Spelen naar het eigen land te halen. Het Olympisch Plan moet Nederland voorbereiden op het 'bid' (procedure waarin het IOC het land dat de Olympische Spelen mag organiseren selecteert) van 2028. Net als de Olympische Spelen in Londen, noemt het Olympisch Plan dat de Olympische Spelen meer is dan het organiseren van een groot evenement; het gaat over een gehele maatschappelijke beweging. Het Olympisch Plan is nog in ontwikkeling, maar aandacht voor duurzame ontwikkeling zal hier deel van uitmaken. Het Olympisch Vuur is onderdeel van het Olympisch Plan. Dit is de ondersteunende organisatie om Nederland op het Olympisch niveau te brengen (Roelie Schuring, persoonlijke correspondentie, 17 November, 2010).

Ook het Olympisch plan kan worden belicht vanuit de tweeledige relatie. Er wordt in de visie expliciet verwezen naar de gehele maatschappelijke ontwikkeling:

'We gaan met sport in de volle breedte heel Nederland naar Olympisch niveau brengen. Daar hebben we allemaal profijt van, nu en in de toekomst, op sociaal-maatschappelijk, economisch, ruimtelijk en welzijnsgebied. Met als mogelijk resultaat Olympische en Paralympische Spelen in 2028 in Nederland.' (NOC*NSF, 2009, p3)

Daarbij wordt gesproken over aspecten die verbonden zijn aan duurzame ontwikkeling door de sport. Er is ook aandacht voor duurzame ontwikkeling in de sport zelf. Maar, duurzame ontwikkeling is nog niet sterk gevestigd en vormt niet het uitgangspunt van de organisatie. Het is één van de vele verschillende aandachtspunten (Roelie Schuring, persoonlijke correspondentie, 17 november, 2010).

5.4 Right to Play

Right to Play is opgericht door oud-schaatser Johan Olav Koss. De visie van deze organisatie is *'de wereld gezonder en veiliger maken met de kracht van sport en spel'* (Right to play, 2010). De organisatie gelooft dus sterk in de sport als middel voor ontwikkeling en zegt dat het de *'kracht van sport en spel inzet om kinderen essentiële vaardigheden aan te leren en zo sociale verandering teweeg te brengen in gemeenschappen die door oorlog, armoede en ziekte zijn getroffen'* (Right to Play, 2010). De organisatie gaat hierbij uit van twee principes:

- **'Inclusie** wil zeggen dat kinderen die worden uitgesloten op grond van geslacht, handicap, etniciteit, sociale achtergrond of religie, weer kunnen meedoen. Right to Play gelooft dat, met behulp van goed samengestelde sport- en spelprogramma's, de opvatting over het discrimineren van kinderen zal veranderen.
- **Duurzaamheid** garandeert dat de programma's een blijvende invloed hebben en richt zich op versterking van individuen, gemeenschappen en partnerorganisaties zodanig dat deze ook zelfstandig kunnen verdergaan met het overbrengen van de leerdoelen door reguliere sport- en spelactiviteiten.' (Right to Play, 2010)

Right to Play doelt vooral op het People aspect van duurzame ontwikkeling. De organisatie richt zich op kinderen die 'het recht hebben om te spelen' en wil daarmee ander sociale problemen aanpakken. In die zin zijn aspecten van een duurzame ontwikkeling door sport te herkennen. Duurzame ontwikkeling in de sport is geen expliciet doel. Wel geeft het aan dat de sport- en spelactiviteiten een duurzaam en continu karakter moeten krijgen. Het gaat dan om het voortbestaan van de eigen activiteiten.

5.5 Stichting Duurzame Sport

Deze stichting, die in 2008 is opgericht, stimuleert door middel van een platform duurzame ontwikkeling in relatie met sport. Drie personen runnen de stichting op vrijwillige basis. Projecten kunnen zich

aanmelden zodat kennis en ideeën kunnen worden uitgewisseld (netwerk) en er kan worden samengewerkt. De stichting faciliteert op deze manier verscheidene projecten. Voorbeelden van projecten zijn te vinden op de website (Stichting Duurzame Sport, 2008). De stichting geeft aandacht aan gedragsveranderingen en duurzame ontwikkeling door sport, maar richt zich met de kennisuitwisseling voornamelijk op duurzame ontwikkeling *in* de sport.

5.6 Maatschappelijk verantwoorde sport vereniging

Sportservice Midden Nederland (SMN) stuurt momenteel een project aan waarin sportverenigingen in de provincie Utrecht aan de slag gaan met duurzame ontwikkeling. Tien verenigingen worden begeleid door sportconsulenten van SMN met behulp van een toolkit: op weg naar een duurzame sportvereniging (Sportservicedesk, 2009). Op initiatief van de voetbalvereniging ASC Nieuwland (in Amersfoort) heeft Kennispraktijk Steenberghe deze toolkit voor sportverenigingen ontwikkeld (Boers & Steenberghe, n.d.; Sportbytes, 2009). De methodiek in de toolkit is opgedeeld in zes stappen; dromen, denken, durven, doen, doorontwikkelen en doorlichten (gebaseerd op de vijf D's van Zevenbergen, 2008). Het idee achter deze vijf D's van Zevenbergen is dat iedere persoon of organisatie op een geheel eigen wijze (duurzaam) kan ondernemen, als er maar voldoende ambitie is om door te zetten' (Boers & Steenberghe, n.d.). Na de zes stappen is men niet klaar, het is een cyclisch proces. Na het doorlichten kan men weer doorgaan met een 'nieuwe droom'. In tabel 5.1 zijn de stappen samengevat weergegeven. Op de website van Sportservicedesk is de gehele toolkit te vinden.

Tabel 5.1 Stappenplan naar Duurzame Sportvereniging

Dromen	<ul style="list-style-type: none"> • Het begint met een droom • Mandaat krijgen van het bestuur en de leden • (Eind)verantwoordelijken aanwijzen • Het (eerste) overleg plannen • Een duurzame droom creëren: wat betekent een maatschappelijke verantwoorde of duurzame sportvereniging voor ons
Denken	<ul style="list-style-type: none"> • Draagvlak creëren • Verenigingsscan uitvoeren • Vrijwilligersscan uitvoeren • De belangrijkste spelers in het veld in kaart brengen • Van welke subsidies kan ik misschien gebruik maken • Communicatieplan
Durven	<ul style="list-style-type: none"> • De gemeente benaderen • Een persbericht opstellen • Het Senseo-effect creëren: een goede samenwerking waaraan alle partijen een unieke kwaliteit hebben en allen voordeel hebben aan de samenwerking. • De vereniging laten zien • Samenwerking tussen verschillende partijen vastleggen
Doen	<ul style="list-style-type: none"> • Een projectplan opstellen • De combinatiefunctionaris inzetten • Gebruik maken van de maatschappelijke stage
Doorontwikkelen	<ul style="list-style-type: none"> • De duurzame droom vastleggen in een breed gedragen visie
Doorlichten	<ul style="list-style-type: none"> • De projecten monitoren en evalueren

Bron: aangepast uit Boers & Steenberghe (n.d.); & Sportservice Desk (2009)

Het project draait op het moment van schrijven ongeveer een jaar en zal nog een jaar doorgaan. De projectleiders Ties ter Horst en Maarten Punt noemen een aantal aspecten die van belang zijn voor verenigingen. Als eerste is het meekrijgen van de gehele vereniging in het proces naar duurzame sportvereniging van belang. Het bestuur kan het niet alleen, ook de leden en de vrijwilligers moeten er de meerwaarde van inzien. De 'duurzame visie' dient breed te worden gedragen in de vereniging, anders is het lastig door te gaan. Een tweede aspect dat hieruit volgt is hoe de vereniging om gaat met de vrijwilligers. Als laatste geven Ter Horst en Punt aan dat verenigingen meer 'out of the box' zullen moeten

gaan denken en creatiever moeten gaan zoeken naar oplossingen die ook toekomstbestendig zijn. Dit kan zijn door het multifunctioneel inzetten van de middelen of kijken naar de mogelijkheden in de omgeving (Ties ter Horst & Maarten Punt, persoonlijke correspondentie, 2 maart 2011).

Het project van de duurzame sportvereniging springt in op de moeilijkheden van de traditionele sportverenigingen, zoals het verlies van leden. Het richt zich daarbij met name op de organisatie kant van duurzame ontwikkeling *in* de sport door het koppelen van verschillende initiatieven en samenwerking. Het project geeft geen expliciete aandacht aan gedragsveranderingen en duurzame ontwikkeling *door* sport in de eigen sportactiviteiten.

5.7 Zevenheuvelenloop

In Nijmegen wordt jaarlijks de Zevenheuvelenloop gehouden. Bij het 25-jarig jubileum in 2008 heeft de organisatie besloten het evenement 'het meest duurzame loopevenement van Nederland' te willen maken door rekening te houden met het milieu. Er lijkt hier met name sprake zijn van duurzame ontwikkeling *in* sport met een focus op het Planet-aspect. De organisatie neemt bijvoorbeeld deze maatregelen:

- Gebruik van openbaar vervoer wordt gestimuleerd;
- Er wordt biologisch catering aangeboden;
- Er worden geen papieren brochures en folders meer gedrukt;
- De opbrengst van vervoersbijdrage wordt ingezet voor duurzame energieproject;
- De loopshirts zijn van ecologisch katoen (Zevenheuvelenloop, 2011).

Het evenement heeft in 2010 de 'Innovatieprijs voor Duurzaamheid' toegekend gekregen (Atletiekunie, 2010).

5.8 KLM Open

In 2010 is van 9 tot 12 september het internationaal golftoernooi KLM Open georganiseerd. De organisatie heeft er na gestreefd om het evenement klimaatneutraal te organiseren. De organisatie wil zich op deze manier internationaal onderscheiden. Golf heeft het imago niet erg duurzaam te zijn:

'Hoewel de sport op grote groene vlakten wordt beoefend, tussen bomen en helmgras waarin het dieren- en plantenleven welig tiert, kan het ook erg schadelijk zijn voor dezelfde natuur. De fairways en greens van golfbanen moeten continu gemaaid worden, hetgeen niet prettig is voor vogels en klein wild. De greens moeten voortdurend worden besproeid, wat enorm veel water kost. Golfers gaan gezien de ligging van de banen en de hoeveelheid mee te brengen spullen vrijwel altijd met de auto naar de banen, hetgeen leidt tot verkeersoverlast in stille gebieden. Golfers genieten na gedane arbeid graag van rijke lunches en diners. En bij een professioneel toernooi moeten de verwende golfers ook nog eens van heinde en verre worden ingevlogen.'(De Waard, 2010, p8)

Net als bij de Zevenheuvelenloop wordt met name het Planet aspect als onderdeel van duurzame ontwikkeling *in* sport hier belicht:

- Spelers werden in kleinere en zuinige auto's vervoerd;
- De catering bestond uit biologische en seizoensgebonden producten;
- Er werd gebruik gemaakt van groene stroom;
- De baan werd zo natuurlijk mogelijk beheerd;
- Het waterverbruik werd geminimaliseerd door gedoseerd en gecontroleerd sproeien;
- Er worden geen bestrijdingsmiddelen gebruikt (De Waard, 2010; KLM Open, 2011).

5.9 Resumé

Bij de praktijkvoorbeelden valt het op dat er bij evenementen met name aandacht is voor het tweede deel van de tweeledige relatie, duurzame ontwikkeling *in* de sport (Zevenheuvelenloop, London 2012, KLM Open). Het bewustzijn, wat volgens sommigen kern lijkt te zijn om tot een duurzame ontwikkeling te komen (Lake et al., 2001; Van Egmond, 2010) krijgt minder aandacht. Right to Play gebruikt sport expliciet als middel voor het People aspect. Het lijkt er op dat de Olympische beweging beide aspecten omarmt. Desalniettemin leidt de koppeling tussen duurzame ontwikkeling *in* sport er toe dat vanuit de praktische en organisatorische deel het bewustzijn, en dus duurzame ontwikkeling *door* sport, ook wordt beïnvloed. De daadwerkelijke effecten van het realiseren van een duurzame ontwikkeling van de voorbeelden worden hier niet geëvalueerd. Enerzijds omdat dit te ver gaat voor het verkennende karakter van dit onderzoek, anderzijds omdat er van veel voorbeelden geen inzicht is op de resultaten van de plannen.

6 Conclusie & aanbevelingen

Duurzame ontwikkeling is meer een filosofie dan een vaststaand concept. Ook al bestaan er vele definities in verschillende contexten, een aantal kenmerken vormen de kern van duurzame ontwikkeling: **Het is een ontwikkeling waarbij zo wel nu als later (intergenerationeel), en overal ter wereld (intragenerationeel) de sociale behoeften, een gezond milieu en de welvaart eerlijk worden verdeeld.** Bewustzijn over ons mens- en wereldbeeld en houding is volgens Van Egmond (2010) het startpunt om een duurzame ontwikkeling te realiseren. Gezien de noodzaak om tot een duurzame ontwikkeling te komen, dienen alle facetten van de maatschappij aandacht te besteden aan dit concept (transitie). Juist vanwege de bijzondere maatschappelijke rol van sport dient ook zij te streven naar een duurzame ontwikkeling. Sport is door de Europese Raad als volgt gedefinieerd: *‘alle vormen van lichamelijke activiteit die, al dan niet in georganiseerd verband, ten doel hebben de verbetering van de lichamelijke conditie en geestelijk welzijn, de verbetering van sociale relaties of resultaten te bereiken in competities op alle niveaus’*. Niet zo zeer de definitie, maar de maatschappelijke betekenissen en waarden van sport zijn van belang. **Sport kan positieve en negatieve maatschappelijke betekenissen hebben.**

In dit verkennende onderzoek is naar voren gekomen dat er een **tweeledige relatie is tussen duurzame ontwikkeling en sport**: een ontwikkeling (1) waarbij door middel van sport- en bewegingsactiviteiten attitudes, kennis en vaardigheden (aan individuen en gemeenschappen) worden aangeleerd en het bewustzijnsniveau van het menselijk handelen en denken wordt versterkt om een duurzame ontwikkeling te stimuleren en (2) waarbij sport- en bewegingsactiviteiten op een duurzame wijze worden georganiseerd door aandacht te besteden aan sociale (People), milieu (Planet) en welvaartsfactoren (Prosperity/Profit) in samenhang met intragenerationele en intergenerationele dimensies. De betrokken actoren hierbij zijn de sporter, de sportprofessional, de gemeenschap en de instituties. In dit stuk wordt deze tweeledige relatie kortweg weergegeven als (1) duurzame ontwikkeling *door* sport en (2) duurzame ontwikkeling *in* sport. In dit onderzoek is de invloed van institutionele en politieke setting buiten beschouwing gelaten. Dit leidt er toe dat het vraagstuk met name vanuit de Nederlandse uitgangssituatie is benaderd. Ondanks het onderscheid in twee relaties dient niet te worden vergeten dat deze twee inherent met elkaar zijn verbonden. Aandacht voor beide aspecten is noodzakelijk voor een duurzame ontwikkeling.

In hoofdstuk 4 zijn enkele heersende waarden en betekenissen van sport in relatie met duurzame ontwikkeling op basis van PPP-aspecten in kaart gebracht. **Sport heeft in de tweeledige relatie positieve en negatieve kenmerken ten aanzien van duurzame ontwikkeling.** Ten aanzien van het People aspect kan sport leiden tot een betere gezondheid, sociale cohesie, inclusie en plezier. Anderzijds kunnen traditionele waarden als ‘hoger, sneller, verder, die bewust en onbewust in veel activiteiten nog centraal staan, zorgen voor uitsluiting. Sport kan tevens de omgeving belasten, maar kan ook de relatie met de natuur herstellen door bijvoorbeeld ‘nature based’ te gaan sporten (Planet). Met betrekking tot Prosperity kan sport voorzien in werkgelegenheid en een mogelijkheid tot het verdienen van geld. Daar tegenoverstaat dat de productie van sportmateriaal kan leiden tot uitbuiting en/of kinderarbeid. Aandacht voor de negatieve aspecten van sport is noodzakelijk.

Er zijn praktijkvoorbeelden waarin sport aandacht heeft voor duurzame ontwikkeling. Deze initiatieven verschillen in doelstelling, visie en daarmee ook in hoe duurzame ontwikkeling wordt vormgegeven. Grotere organisaties zoals sportevenementen hebben met name aandacht voor het duurzaam organiseren (*in* de sport). Daarbij komt ook voornamelijk de aandacht voor het milieu, het Planet-aspect naar voren. Voorbeelden hiervan zijn London 2012, KLM Open of de Zevenheuvelenloop. De maatschappelijk verantwoorde sportvereniging richt zich ook met name op een duurzame ontwikkeling *in* de sport, maar heeft daarbij wel aandacht voor alle drie P-aspecten. Stichting Duurzame Sport is in haar benadering heel breed, en lijkt open te staan voor zowel duurzame ontwikkeling *in* de sport als *door* de sport. Het accent

ligt met name bij de eerste. Er zijn ook initiatieven die met name aandacht geven aan duurzame ontwikkeling *door* sport. Hierbij wordt sport in gezet om een 'duurzaam' doel te bereiken. Een voorbeeld hiervan is Right to Play.

Tot slot een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Deze verkenning beweert niet volledig te zijn, maar scheidt wel een beeld van de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport. Verder inzoomen op een bepaalde sport, context of op bepaalde waarden kan meer diepgang brengen. De sport en duurzame ontwikkeling zijn beide brede concepten en zijn bij het uitvoeren van dit onderzoek afgebakend. Er zijn ook andere manieren mogelijk om het vraagstuk rond duurzame ontwikkeling te benaderen. Meer onderzoek naar de begrippen en betekenissen rond zowel duurzame ontwikkeling, sport en de relatie tussen beiden kan verdere verdieping bieden. Het is aan te bevelen dit niet alleen in een geïsoleerde setting van literatuuronderzoek te doen. De dynamiek van de sport en het begrip duurzame ontwikkeling vragen om voortdurende interactie bijvoorbeeld door middel van gesprekken en debatten met diverse actoren in de samenleving. In het vervolgonderzoek (Deel II) wordt ingegaan op de rol van de sportprofessional.

Deel II: Duurzame ontwikkeling & sportprofessional

Een verkennend onderzoek naar aanknopingspunten voor de sportprofessional in de relatie van sport met duurzame ontwikkeling

Onderzoeksgebied

Dit is het tweede deel in het onderzoek naar duurzame ontwikkeling en sport. Het eerste deel vormde een verkenning en afbakening van onderzoeksgebied. In dit deel wordt verder ingegaan op de rol van de sportprofessional. In de onderstaande figuur is dit in het groen weergegeven.

Dit stuk vormt een verbindingsstuk in de aanloop naar Deel III waar het HIS curriculum tot sportprofessional centraal staat. Dit betreft wederom een verkenning, alleen staat de sportprofessional nu specifieker centraal.

Samenvatting

Een sportprofessional kan in verschillende sportcategorieën werkzaam zijn, te weten (1) topsport (evenementen), (2) traditioneel georganiseerde breedtesport, (3) lichamelijke opvoeding of bewegingsonderwijs, (4) commerciële sport en (5) buurtsport. Daarnaast vinden er ook ongeorganiseerde sport- en bewegingsactiviteiten plaats, maar daar heeft de sportprofessional geen directe invloed op. Een sportprofessional kan in zijn werkzaamheden invloed uitoefenen om duurzame ontwikkeling te realiseren.

De sportprofessional kan *door* de sport duurzame ontwikkeling stimuleren door zelf kritisch stil te staan bij de waarden en impact van de activiteiten die hij organiseert, managet, coacht of begeleidt. In de verschillende sportcategorieën zijn verschillende accenten van belang. En hij dient bewustzijn en een kritische houding ten opzichte van de sport en de rol in de maatschappij stimuleren bij sporters. Dit kan hij doen door bijvoorbeeld aandacht hebben voor individuele en collectieve ontwikkeling. Daarbij zou de sportprofessional niet alleen van de waarden van de traditionele sport (masculien en hoger, sneller, verder) uit moeten gaan, maar ook andere waarden, zoals emotionele en sociale waarden ruimte moeten geven. Daarnaast dient de sportprofessional buiten het eigen vakgebied te treden en externe samenwerkingen aan te gaan. Een interdisciplinaire aanpak van activiteiten versterken een werkelijke duurzame ontwikkeling.

Tevens kan de sportprofessional de sport op een duurzame wijze organiseren (duurzame ontwikkeling *in* de sport). Er zijn algemene aandachtspunten (bijvoorbeeld analyse van uitgangssituatie of het creëren van een visie) en praktische aandachtspunten (bijvoorbeeld materiaal aanschaf, onderhoud, voedingsaanbod en energie- verbruik) die van belang zijn.

Aandacht van de sportprofessional voor beide aspecten van de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport blijft essentieel. Dit zal het effect van beide uitgangspunten versterken. Een integrale aanpak wordt in dit onderzoek gepresenteerd.

7 Inleiding

In de verkenning (Deel I) is aangegeven dat sportprofessionals een sleutelrol vervullen in de tweeledige relatie van duurzame ontwikkeling en sport; (1) de sport dient tot duurzame ontwikkeling aan te sporen en (2) de sport dient zelf duurzaam te worden georganiseerd. De eerste relatie betreft meer de attitude en het bewustzijn en de tweede relatie is met name van praktische, organisatorische en technologische aard. Deze twee uitgangspunten zijn inherent met elkaar verbonden (*'practice what you preach'*). In Deel I komt ook naar voren dat bij deze tweeledige relatie de actoren sporter, sportprofessional, gemeenschap en instituties zijn betrokken.

In dit deel zal dieper worden ingezoomd op de rol van de sportprofessional op het gebied van duurzame ontwikkeling. Een sportprofessional is een individu die werkzaam is in de sport en is direct betrokken bij het organiseren, managen, (bege)leiden van sport- en bewegingsactiviteiten in verschillende contexten. Sportbeleidsmedewerkers of sportwetenschappers worden in dit onderzoek niet gezien als sportprofessional. Op het Hanzehogeschool Instituut voor Sportstudies wordt onderscheid gemaakt tussen de sportgezondheidsprofessional, de sportmanager en de sportontwikkelaar (Hanzehogeschool, 2011; Instituut voor sportstudies, n.d.). Vanwege de achtergrond van de auteur wordt in dit stuk met name de sportontwikkelaar als uitgangspunt beschouwd, maar de inhoud biedt echter ook aanknopingspunten voor de ander sportprofessionals.

De hoofdvraag in dit stuk is: Wat kan de sportprofessional doen om een duurzame ontwikkeling te realiseren? Om deze hoofdvraag te beantwoorden zijn een aantal deelvragen uitgewerkt. Allereerst is het van belang aan te geven waar de sportprofessional werkt:

1. Waar is de sportprofessional werkzaam? (Hoofdstuk 8)

Vervolgens worden twee deelvragen gesteld, op basis van de definiëring van de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport:

2. Welke rol speelt de sportprofessional in het verzorgen van sport- en bewegingsactiviteiten die tot een duurzame ontwikkeling aansporen? (Hoofdstuk 9)
3. Wat kan de sportprofessional doen om in de sport een duurzame ontwikkeling te realiseren? (Hoofdstuk 10)

Vervolgens wordt een model gepresenteerd voor een integrale benadering van duurzame ontwikkeling en sport dat antwoord geeft op de vraag:

4. Hoe kan de koppeling tussen deze tweeledige relatie worden gelegd? (Hoofdstuk 11)

Tenslotte zal in de conclusie (Hoofdstuk 12) met behulp van de deelvragen de hoofdvraag worden beantwoord. Met dit stuk wordt niet beoogd een compleet beeld te scheppen van alles wat een sportprofessional zou moeten doen. Wel worden voorbeelden en ideeën aangedragen wat hij kan doen.

Methode

De methode die in dit deelonderzoek wordt gehanteerd is literatuuronderzoek. Daarbij worden boeken, artikelen en beleidsstukken met betrekking tot duurzame ontwikkeling in ogenschouw genomen. Ook is er gebruik gemaakt van openbare informatie die te vinden is op internet en van interne planmatige documenten.

8 De werkzame sportprofessional

Op basis van literatuur kan onderscheid worden gemaakt tussen zes categorieën van sport: traditioneel georganiseerde breedtesport, lichamelijke opvoeding of bewegingsonderwijs, buurtsportactiviteiten, commerciële sport, topsport (inclusief grootschalige sportevenementen) en ongeorganiseerde sport- en bewegingsactiviteiten (Jin, 2009; Bu, 2009; Lake et al., 2001; NISB, 2011a; Steelant, 2009). Deze categorisering is gebaseerd met name vanuit het oogpunt van de *sportontwikkelaar*. Sportevenementen (waarbij ook sportmanagers belangrijk zijn) zijn bij deze indeling bijvoorbeeld buiten beschouwing gelaten.

De drie eerstgenoemde categorieën zijn ook te herkennen als de BOS-driehoek: Buurt, Onderwijs en Sport (buurtsportactiviteiten, lichamelijke opvoeding of bewegingsonderwijs en traditioneel georganiseerde breedtesport). De Nederlandse overheid richtte haar beleid op de BOS-driehoek door middel van de breedtesportimpuls (Vereniging Sport en Gemeenten, n.d.). De overheid wil hiermee de participatie stimuleren zodat iedereen in Nederland in beweging komt. Deze breedtesportcategorieën onderscheiden zich met name door het instituut van waaruit ze georganiseerd worden. Met 'sport', hier de traditioneel georganiseerde breedtesport genoemd, wordt sport- en bewegingsactiviteiten bedoeld die georganiseerd zijn door sportverenigingen (vaak verbonden aan een sportbond). De sportprofessional is hier vaak trainer, coach of instructeur. Bewegingslessen en lichamelijke opvoeding worden vanuit een onderwijsinstituut georganiseerd ('onderwijs'). En in de 'buurtsport' organiseren sportprofessionals activiteiten vaak vanuit de gemeente of welzijnsorganisaties, met als doel om bijzondere doelgroepen ook aan het bewegen te krijgen (NISB, 2011a).

De commerciële sport wordt niet direct door de overheid gestimuleerd, maar ook daar zijn sportprofessionals werkzaam. Fitnesscentra zijn hier een voorbeeld van. De toegankelijkheid en het stimuleren van participatie niet de kern van de categorie topsport. Hier werken sportprofessionals met topsporters. De NOC*NSF hanteert de definitie voor een topsporter: '*Je bent topsporter als je internationaal op het hoogste senioreniveau (EK's, WK's en Olympische Spelen) meedoet, binnen een erkend topsportprogramma*' (NOC*NSF, 2011). Deze tak van sport is dus niet zomaar voor iedereen toegankelijk, en valt daarom niet onder breedtesport.

Tabel 8.1 Categorieën van sport

		Topsport (inclusief topsportevenementen)	Directe invloed van sportprofessional, als trainer, coach, docent, begeleider, manager, organisator, adviseur
Sport	Breedtesport	Lichamelijke opvoeding/ bewegingsonderwijs (<i>lessen, sportdagen, etc. op onderwijsinstellingen</i>)	
		Traditioneel georganiseerde breedtesport (<i>verenigingssporten -meestal met een sportbond- gehandicaptensport, , sportevenementen</i>)	
		Buurtsport (<i>in wijken, voor jong en oud, buitenschoolse opvang, (BSO)</i>)	
		Commerciële sport (<i>fitness, yoga, lifestyle sporten</i>)	
		Ongeorganiseerde sport- en bewegingsactiviteiten (<i>individuele of gezamenlijke sportactiviteiten zonder structurele organisatie of bond, bijvoorbeeld skaten, hardlopen, parkour</i>)	Indirecte invloed van sportprofessional

De sportprofessional kan dus in de eerste vijf sportcategorieën werkzaam zijn. In het volgende hoofdstuk wordt verder op de definiëring van deze categorieën ingegaan. De laatste categorie bevat ongeorganiseerde sport- en bewegingsactiviteiten. De sportprofessional lijkt hier op het eerste gezicht geen directe invloed op te hebben, maar kan wel faciliteren en voorwaarden scheppen voor dergelijke activiteiten, bijvoorbeeld bij het inrichten van de omgeving. Dit behoort meer tot duurzame ontwikkeling *in* de sport, wat in hoofdstuk 5 aan bod komt. Deze categorie wordt verder buiten beschouwing gelaten. In dit stuk is *sport* de overkoepelende term voor al deze categorieën (zie ook tabel 8.1).

De categorieën zijn in werkelijkheid minder duidelijk begrensd dan tabel 8.1 doet voorkomen. Er zijn juist vaak veel verbanden tussen de categorieën. Het kan bijvoorbeeld voorkomen dat delen van de sportlessen in het onderwijs worden verzorgd vanuit de georganiseerde breedtesport. Het zelfde geldt wanneer er een samenwerking is tussen de breedtesport en de buurtsport. Bovendien kunnen soortgelijke activiteiten, bijvoorbeeld een voetbalwedstrijd, in alle categorieën voorkomen. Bepaalde kenmerken, accenten en doelen van de activiteit kunnen wel verschillen.

9 Duurzame ontwikkeling door sport

In Deel I is naar voren gekomen dat het mens- en wereldbeeld en het handelen daarin centraal staan in het werken naar een duurzame ontwikkeling. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op wat sportprofessionals kunnen doen om sporters te beïnvloeden zodat er wordt gewerkt aan een duurzame ontwikkeling. Hier staan dus de kansen voor duurzame ontwikkeling door sport centraal.

Volgens Lawson (2005) kunnen sportprofessionals wereldwijd een grote bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling. Ze kunnen met hun activiteiten (1) sociale netwerken creëren en versterken, (2) bijdragen aan een collectieve identiteit (inclusie in plaats van exclusie), (3) gezondheid verbeteren en gezondheidsbevorderende omgevingen creëren, (4) verbeteren van welzijn en (5) bijdragen aan de ontwikkeling van menselijk kapitaal. Sportprofessionals kunnen daarmee inspringen op de noodzaak van een actieve duurzame leefstijl (voor iedereen). Voorwaarde is wel dat sportprofessionals activiteiten en programma's ontwerpen die gericht zijn om bij te dragen aan een duurzame ontwikkeling. Lawson pleit hierbij voor een bredere benadering dan alleen de sport en bewegingscultuur door te spreken over 'gezondheid en welzijn gedurende de hele levensduur'. Sport en bewegen is dan onderdeel van een breder framework waar bijvoorbeeld ook voedingsgewoonten, ziektepreventie, milieu en gezondheid bij horen.

Het prestatiegericht en sportgericht bewegen voert bij veel sportprofessionals de boventoon. Dat is de huidige sportcultuur die voortkomt uit een traditionele sportcultuur (Zie Deel I; Knoppers, 2006; Lawson, 2005). In hoofdstuk 4 van Deel I is aangegeven dat deze focus op traditionele sporten (het ontbreken van een kritische houding en het voornamelijk rationeel reflecteren in de huidige sport- en beweegcultuur) een positieve bijdrage voor het individu en omgeving in de weg zit. Het individuele belang, het collectieve belang en het ecologische belang zijn afhankelijk van elkaar en elk belang wordt versterkt door deze wederzijdse afhankelijkheid (Lake et al., 2001, p477). Een duurzame ontwikkeling kan niet worden gerealiseerd in een geïsoleerde setting. Juist een integrale aanpak, interdisciplinaire aanpak en samenwerken met andere actoren zijn van belang (Lawson, 2005; Lake et al., 2001). In dit hoofdstuk wordt de rol van de sportprofessional in de verschillende categorieën apart besproken, maar men dient niet te vergeten dat de sportprofessional zich beweegt tussen en in de verschillende sportcategorieën. Daarnaast verbindt de sportprofessional zich ook met externe actoren (Lake et al. 2001). Een laatste opmerking: Lindsey (2009) noemt dat de mate waarin duurzame ontwikkeling kan worden nagestreefd ook afhankelijk is van de politieke setting (in Deel I instituties genoemd). Er wordt hier, nogmaals, met name uitgegaan van de situatie in Nederland.

9.1 Sportprofessional in het onderwijs

De sportprofessional kan als docent in het onderwijs werken. In het onderwijs liggen vele kansen om een verandering in het bewustzijn te creëren. Sterker nog, het onderwijs heeft volgens sommigen de plicht duurzame ontwikkeling in haar systeem op te nemen (Calder & Clugston, 2002; Lake et al., 2001; Van Egmond, 2010). Worpole noemt in het onderzoek van Lake et al. (2001):

'Om een meer duurzame wereld te creëren, zouden scholen vragende, verantwoordelijke en meelevende mensen dienen voort te brengen. Zij moeten voorzien in ervaringen die de jongeren helpen om een sterk moreel besef te ontwikkelen zodat zij kritisch zullen kijken naar wat er gaande is in de wereld om hen heen, en in het gezicht van de enorme druk van de media in het bijzonder, de kracht hebben te handelen volgens hun overtuigingen. En zij moeten bij jonge mensen de vaardigheden en analytisch vermogen stimuleren om oplossingen te vinden voor de sociale en ecologische problemen waarmee we worden geconfronteerd.' (Lake et al., 2001, p479)

Het onderwijs, waaronder bewegingsonderwijs, heeft volgens Worpole dus een belangrijke taak. Lake et al. (2001) geven aan dat de sportprofessionals hierin een kerntaak hebben. De onderzoekers noemen ook dat de opleiding tot (sport)docenten aandacht moet hebben voor duurzame ontwikkeling:

'Het is de taak van opleidingen tot docent lichamelijke opvoeding om toekomstige onderwijzers voor te bereiden op het uitoefenen van politiek leiderschap. Dit vraagt om de vaardigheden om visie en waarden te genereren, om mensen te motiveren, om met en voor anderen te werken, om verbintenissen te creëren, steun en fondsen te genereren, anderen te beïnvloeden en te overtuigen, te argumenteren en dialoog te voeren.' (Lake et al., 2001, p.480)

Lake et al. (2001) noemen vele kansen voor het vakgebied lichamenlijk opvoeding om bij te dragen aan een duurzame ontwikkeling. In het onderstaande alinea's wordt kort besproken waaraan de sportleraar aandacht in zijn lessen en activiteiten zou moeten besteden.

Allereerst is het bespreken van de 'kijk op sport' relevant:

- Leer je leerlingen of studenten een **kritische houding** aan;
- Maak de leerlingen **bewust van de sociale constructie** van sport: de waarden die we aan sport toekennen zijn geen feiten;
- Ga in op wat mensen in de huidige samenleving weerhoudt om te bewegen, om daarbij (ook uitsluiting) aansluiten bij **verschillende motieven**;
- Om een duurzaam actief leven te bereiken moeten niet alleen vele verschillende activiteiten worden aangeboden. Ook de **verschillende waarden en betekenissen** van deze activiteiten dienen te worden behandeld;
- Ook **verschillende manieren om dit te ervaren**/interpreteren (fysiek, emotioneel, sociaal).

Zoals hierboven genoemd dient er in de lessen ruimte te zijn voor ontdekken, leren en ervaren. Dit kan bereikt worden door:

- Aandacht te hebben voor **individuele én gezamenlijke ontwikkeling**. Er zou niet alleen op persoonlijke ontwikkeling moeten worden gericht, maar deze zou in samenhang met sociale ontwikkeling moeten worden beschouwd: persoonlijke en collectieve interesses (evenals ecologische belangen) zijn afhankelijk van elkaar;
- Het **aanbieden van verschillende bewegingsvormen**. Niet alleen de traditionele sporten. Leerlingen moeten de mogelijkheid krijgen om te kunnen ontdekken en uit te drukken waar zij zich verbonden mee voelen. Dus niet alleen traditionele sporten, maar ook bijvoorbeeld fitness of trendsporten.
- Het aanbieden van '**nature based sports**' (survival, surfen, etc.) in de lessen, deze activiteiten kunnen een katalysator zijn voor heroriëntatie van de relatie tussen mens en natuur;
- **Leer vaardigheden aan waarbij leerlingen kunnen reageren op de gevolgen van de activiteiten**, zodat een gezonde leefstijl eigen wordt gemaakt (individueel en collectief);
- Ga van losstaande activiteiten naar een **thematisch curriculum** binnen het eigen vakgebied.

Daarnaast is het volgens Lake et al. (2001) van belang dat sportleraren buiten het eigen vakgebied kijken.

- **Crosscurriculair & Externe contacten!** Ga verbintenissen aan met andere lessen en activiteiten op school. Kijk zelfs verder buiten de school. Op deze wijze kan een thematisch curriculum ook tot uiting worden gebracht.

Sportprofessionals in het onderwijs hebben zoals genoemd een belangrijk transitierol. Lake et al. (2001) noemen zelfs dat de sportprofessional aandacht aan de bovenstaande factoren moet besteden omdat het vakgebied anders ten onder gaat. Aandacht voor duurzame ontwikkeling vormt dus ook een legitimering van het vak (Lake et al., 2001, p480).

9.2 Sportprofessional in traditioneel georganiseerde breedtesport

In Nederland is de traditioneel georganiseerde breedtesport met name door middel van sportverenigingen georganiseerd. De sportprofessional kan hier bijvoorbeeld werkzaam zijn als trainer, coach, begeleider of organisator. Sportverenigingen zijn er in allerlei verschillende maten en vormen, maar meestal gevormd op basis van traditionele sporten. Anders dan bij het bewegingsaanbod van lichamelijke opvoeding is hier een gevarieerd sportaanbod hier minder van toepassing: de keuze voor een bepaalde sport al gemaakt (op basis van eigen oriëntatie, waarden of motieven van de sporter). Toch komen veel aspecten van de kansen voor lichamelijke opvoeding / bewegingsonderwijs overeen met de breedtesport. In de volgende alinea's wordt op basis van de onderzoeken van Knoppers (2006), Lake et al. (2001) en Lindsey (2008) invulling gegeven hoe de sportprofessional in de breedtesport kan handelen.

Het is bijvoorbeeld juist in deze sportcategorie van belang om de traditionele sportwaarden niet zonder meer over te nemen, maar hier een kritische houding in aan te nemen. Er dient te worden bekeken waar de focus van de sportprofessional (bewust of onbewust) ligt. Bu (2009) pleit voor een **mensgerichte focus**: richt met sport- en bewegingsactiviteiten niet alleen op prestatie ('*hoger, sneller, verder*'), maar ook op andere waarden ('*cleaner, more humanism and more united*', citaat Rogge in Bu, 2009). Deze mensgerichte focus moet niet worden losgekoppeld van de omgeving. De sportprofessional heeft ook een rol in het bespreken van de **impact van de eigen activiteiten op de omgeving en gemeenschap met sporters en de vereniging**. Ook een bewustzijn van de impact van de sportactiviteiten op de omgeving zijn hierin belangrijk (Lake et al., 2001, p475). De sportprofessional dient **een kritische houding aan de sporter over te brengen**. Sporters dienen bewust te worden gemaakt van de sociale constructie van hun eigen sport. Het is voor sportprofessionals eveneens noodzakelijk verder te kijken dan de traditionele sporten door kritisch te zijn op de eigen waarden en stil te staan bij wat nodig is voor een duurzame actieve leefstijl. Erken dat bepaalde kenmerken een excluderend karakter hebben, zoals vrouwen, bepaalde etnische minderheden of homoseksuelen (Knoppers, 2006). Het **herzien van traditionele waarden biedt kansen voor meer inclusie**. Wanneer sportprofessionals in sportverenigingen meer stil staan bij de toegankelijkheid van bepaalde groepen mensen van hun vereniging kan hier wellicht aan worden gewerkt.

De georganiseerde breedtesport in Nederland heeft veel mogelijkheden om invulling te geven aan een duurzame actieve leefstijl en brede maatschappelijke participatie, omdat veel mensen hierbij betrokken zijn als sporter of vrijwilliger. Volgens het Mulier Instituut (2010a) is namelijk 39% van de Nederlandse bevolking actief bij een sportvereniging. Om een brede maatschappelijke participatie te realiseren is het wel essentieel dat kritisch de negatieve impacts en kenmerken van de eigen activiteiten worden belicht. En dat wordt geprobeerd op deze impacts en kenmerken een antwoord te vinden: inclusie van individu en gemeenschappen biedt de mogelijkheid om beweging in het dagelijkse leven te integreren (Lake et al., 2001; Lindsey, 2008 p 282).

Net als in het onderwijs is het ook in de breedtesport belangrijk dat sportprofessionals buiten hun eigen vereniging kijken. **Verbintenissen buiten de eigen vereniging** met andere actoren in de samenleving kunnen de vereniging versterking bieden. Dit biedt mogelijkheden om in te springen op het druk staan van de traditionele verenigingsstructuur (zie Deel I; Lysbeth de Vries, persoonlijke correspondentie, maart 2011; Mulier Instituut, 2010b).

9.3 Sportprofessional in de buurtsport

Buurtsport is een bijzondere sportcategorie die volgens Steelant (2009) verschillend wordt gedefinieerd:

'Buurtsport mag volgens De Maesschalck (2008) niet beschouwd worden als een soort van sport, maar als 'een werkvorm, een methode die een antwoord biedt op vragen die gesteld worden in de (lokale) sportsector en die betrekking hebben op: toegankelijkheid, participatie, diversiteit, bereikbaarheid'. Het Vlaams Instituut voor Sportbeheer en Recreatiebeleid (ISB) omschrijft buurtsport als 'een unieke vorm om op een

'andersgeorganiseerde manier' aan sport te doen met uitgelezen mogelijkheden om iedereen te laten participeren.' Volgens Vonck (2007) richt buurtsport zich op de ongeorganiseerde sporter, maar is het in wezen een vorm van georganiseerd sporten (bijvoorbeeld door het aanbieden en bekendmaken van voorzieningen). Daarom wordt buurtsport aangeduid als andersgeorganiseerde sport.' (Steelant, 2009, p7)

Buurtsport is soms van open karakter en soms van gesloten karakter, afhankelijk van het doel. Steelant (2009) noemt: *'Open of informele buurtsport is toegankelijk voor iedereen en wordt gekenmerkt door flexibiliteit en het ontbreken van lidmaatschap. Gesloten buurtsport wordt gekenmerkt door een aanbod dat specifiek gericht is op een specifieke groep.'*

Juist doordat de buurtsport zich richt op participatie is er een grote mogelijkheid tot inclusie van verschillende doelgroepen. De sociale kant van sport en bewegen komt in de buurtsport meer naar voren komen dan de prestatiegerichte kant. Hierdoor kunnen andere doelgroepen worden bereikt die door de traditioneel georganiseerde breedtesport of onderwijs niet worden bereikt, bijvoorbeeld ouderen of bijstandsmoeders (Lawson, 2009). Op deze manier kunnen activiteiten worden geboden die tot een duurzame actieve leefstijl kunnen leiden.

In de buurtsport is het uitermate belangrijk dat sportprofessionals verbintenissen leggen met andere sportcategorieën (zoals in de vorige paragrafen besproken is), met actoren buiten het sporten, maar ook met de natuur en de omgeving. Vaak is dit al het geval omdat bij buurtsport verbintenissen en sociale cohesie vaak belangrijke doelen zijn en sport daarbij een middel is. Soms is sport juist wel het doel, en staat de sportieve prestatie centraal (Steelant, 2009).

9.4 Sportprofessional in de commerciële sport

De commerciële sport is een relatief nieuwe categorie. Commercieel wil zeggen dat deze de activiteiten organiseert in een bv, nv, vof maatschap of een eenmanszaak. *'Voorbeelden van commerciële aanbieders zijn maneges, klimhallen, fitnesscentra, sportscholen, e.d.'* (NISB, 2011b). Deze vorm van sport wordt steeds belangrijker. Anders dan de vorige categorieën wordt deze categorie niet gestimuleerd door de overheid.

De traditionele waarden van sport zijn hier niet overheersend. Toch is een kritische houding ten aanzien van de verschillende waarden, betekenissen en motieven belangrijk. De sportprofessional kan door middel van de commerciële sport een bewustzijn creëren ten aanzien van gezondheid. De winstfactor zou hier niet in moeten overheersen, maar sportprofessionals zouden stil moeten staan om aan hun klanten ook een bewustzijn ten aanzien van duurzame ontwikkeling over te dragen.

9.5 Sportprofessional in de topsport

Een ander tak van sport is de topsport. Deze sport is, zoals genoemd, niet zomaar voor iedereen toegankelijk (zie Hoofdstuk 8). Maar net als in de traditioneel georganiseerde breedtesport overheerst in de topsport eveneens de traditionele sport(waarden). Daarom gelden de kansen voor de sportprofessional in traditionele breedtesport, ook voor de sportprofessional in de topsport. Een kritische kijk van topsporters en sportprofessionals en op de eigen activiteiten in relatie met de omgeving en de eigen waarden (sociale constructie) is ook hier van belang. Meer nog dan in de traditioneel georganiseerde breedtesport overheerst hier de prestatiegerichtheid van de sport. Soms ten koste van veel: gezondheid of verlies. Hier gaat ook het citaat van Rogge *'cleaner, more humanism and more united'* op (Bu, 2009). Een belangrijk en bijzonder aspect voor de topsport is dat de sporters en sportprofessionals in deze sportcategorie een duidelijke voorbeeldfunctie hebben. Sportprofessionals hebben een gedeelde verantwoordelijkheid om te reageren op de ontwikkelingen van de sporters. In die zin kunnen sportprofessionals alsmede sporters invloed uitoefenen op de maatschappelijke beeldvorming van sport (Lake et al., 2001, p480).

9.6 Resumé

In dit hoofdstuk is per sportcategorie de rol van de sportprofessional bestudeerd ten aanzien van duurzame ontwikkeling *door* sport. Hierbij is met name de invloed van sportprofessionals op de sporters (en niet-sporters) beschreven. Er zijn ook steeds meer vormen van bewegen en sporten die een gevestigde rol krijgen (fitness, trendsporten), maar deze zijn nog ondergeschikt aan de traditionele breedtesporten. De ontwikkeling van al deze verschillende sporten zou ook de ruimte moeten krijgen om voor verschillende waarden en oriëntaties van sporters sport- en bewegingsactiviteiten aan te bieden.

10 Duurzame ontwikkeling *in* sport

De sportprofessional kan de sport ook ‘duurzaam’ organiseren. Voor deze duurzame ontwikkeling *in* sport worden in paragraaf 10.1 algemene aandachtspunten besproken. Vervolgens worden in paragraaf 10.2 praktische aandachtspunten voor de duurzame ontwikkeling in de sport beschreven.

10.1 Algemene aandachtspunten

De eerste stap om sport zelf duurzaam te organiseren is met name een kwestie van ‘er voor kiezen’. Dit vergt een stukje bewustzijn en een gevoel van noodzaak. Na de keuze om sport ‘duurzaam te organiseren’ is inventariseren, spreken met betrokkenen en het kennis vergaren van belang, omdat men -in welke sportcategorie men zich ook begeeft- steeds per context keuzes zal moeten maken over wat duurzame ontwikkeling in dit geval betekent. Het stappenplan van de duurzame sportvereniging (Deel I, tabel 5.1) kan ook in andere sportcategorieën hierbij helpen. Op de website van [sportservicedesk](http://sportservicedesk.nl)¹ is hierover meer informatie te vinden. Ook het framework People, Planet en Prosperity biedt ondersteuning. Bovendien zijn er diverse andere benaderingen om duurzame ontwikkeling te realiseren. Volgens Hitchcock & Willard (2008) maakt het niet zo heel veel uit welk framework je gebruikt, als je maar nadenkt over wat belangrijk aspecten zijn en of het bij de context past. Zij noemen dat het belangrijk is stil te staan bij de volgende aspecten:

1. **Zorg voor mensen die enthousiast zijn over je idee of initiatief.** Betrek hen erbij. Probeer daarbij individuen op verschillende niveaus te bereiken om zo effectief mogelijk te kunnen handelen (bijvoorbeeld de voorzitter van het bestuur, maar ook de voetballer van het derde elftal).
2. Sta stil bij je **motieven en de uitgangssituatie**: Waarom wil je het een duurzame ontwikkeling nastreven? Hoe sta je ervoor als organisatie? En welke maatschappelijke ontwikkelingen zijn er, waar je rekening mee moet houden of op kan inspelen?
3. Zoek uit welke methoden er zijn om een **visie** te creëren. Mogelijke methoden hiervoor zijn:
 - Een SWOT analyse: Kijk naar de zwaktes en sterkte van je organisatie. Vervolgens naar kansen en bedreigingen
 - Backcasting: Bedenk wat het ideale eindplaatje is en ga dan terug redeneren welke stappen hiervoor nodig zijn.
 - Kies een bepaald framework, bijvoorbeeld PPP en ontwikkel met behulp van deze aspecten een visie.
4. **Identificeer welke impacts/kansen/problemen je hebt en waar je prioriteiten liggen** (zie tabel 5.1). Je kan kiezen om de grootste impact aan te pakken (‘big win’) of beginnen met de gemakkelijkste (‘quick win’).
5. Bedenk hoe je de effecten van keuzes **zichtbaar** kunt maken: van te voren nadenken over hoe je gaat monitoren en evalueren is belangrijk om te kunnen duiden of de inspanningen tot resultaten leiden en of dit effectief is geweest.
6. Ontwikkel een **strategie** voor plannen en projecten om duurzame ontwikkeling te realiseren.

¹ www.sportservicedesk.nl/themas/duurzame-sportvereniging/handleiding/Toolkit-Op_weg_naar_een_duurzame_sportvereniging.pdf.

7. Ontwikkel een **management systeem** zodat de inspanningen zelf ook duurzaam zijn en dat het thema duurzame ontwikkeling onder de aandacht blijft. Creëer dus een situatie waarin duurzame ontwikkeling aandacht blijft houden door een systematische aanpak.

8. Bedenk welke **(organisatie)structuren** nodig zijn. Creëer bijvoorbeeld werkgroepen en wijs verantwoordelijkheden toe.

9. Bedenk hoe de betrokken actoren worden geïnformeerd. Maak een **communicatieplan** voor intern en extern gebruik.

De bovengenoemde punten zijn genummerd, maar dit betekent niet dat dit dé volgorde is van aanpak. Dit is eveneens afhankelijk van de context en persoonlijke keuzes. Een stapsgewijze aanpak is ook mogelijk. Hierbij wordt ook wel gebruik gemaakt van de zogenaamde Deming Circle. Deze komt in Deel III aan bod. Elementen die door Hitchcock & Willard (2008) zijn genoemd, zullen daarin ook terug te vinden zijn.

10.2 Praktische aandachtspunten

Op basis van de informatie en praktijkvoorbeelden uit Deel I en de vorige hoofdstukken uit dit deel zijn in tabel 10.1 mogelijke aandachtspunten weergegeven.

Tabel 10.1 Praktische kansen voor duurzame ontwikkeling in sport (alle categorieën)

Materiaal en middelen (Kleding/ sportmateriaal)	<ul style="list-style-type: none"> Schaf fairtrade en/of biologische kleding en sportmateriaal aan; Kies een kwaliteitsproduct met een lange levensverwachting dat ook milieuvriendelijk is; Houd rekening met het aandeel van sportmateriaal over de landsgrenzen heen; Zorg dat kleding en sportmateriaal goed wordt onderhouden en verzorgd; Hergebruik materiaal waar mogelijk; Zorg dat kleding en materiaal dat niet meer gerepareerd kan worden op de juiste manier worden verwerkt.
Onderhoud van materiaal en locatie	<ul style="list-style-type: none"> Bouw de sportlocatie op een duurzame wijze, met aandacht voor de juiste arbeidsvoorwaarden, eerlijk en duurzaam materiaal, toekomstbestendig (bijv. cradle2cradle); Onderhoud en beheer de locatie op een duurzame manier; Maak gebruik van natuurlijke en plaatselijke hulpbronnen, zonder dat deze worden uitgeput.
Voeding	<ul style="list-style-type: none"> Bied voeding die zoveel mogelijk plaatselijk en/of op duurzame wijze (biologisch) is geproduceerd; Bied voeding aan die bijdraagt aan een gezonde leefstijl.
Vervoer	<ul style="list-style-type: none"> Vervoer zoveel mogelijk te voet of per fiets; Probeer ander vervoer zoveel mogelijk te beperken; Maak gebruik van openbaar vervoer, of carpooling; Schaf energiezuinige vervoersmiddelen aan.
Energie	<ul style="list-style-type: none"> Probeer het verbruik van energie te beperken; Kijk naar mogelijkheden of er op locatie eigen energie kan worden opgewekt; Probeer gebruik te maken van hernieuwbare energie zoals zon- en windenergie.
Waterverbruik	<ul style="list-style-type: none"> Probeer het waterverbruik te beperken; Maak gebruik van regenwater indien mogelijk.
Samenwerking	<ul style="list-style-type: none"> Ga samenwerken met andere vakgebieden/actoren: deel kennis en middelen; Kijk wat anderen te bieden hebben; Kijk wat jij anderen te bieden hebt.
Mens	<ul style="list-style-type: none"> Geef aandacht aan de betrokken individuen en groepen; Sta stil bij het opleidingsbeleid / vrijwilligersbeleid / P&O beleid; Sta stil bij de toegankelijkheid van de sport- en bewegingsactiviteiten voor bepaalde groepen.
Communicatie	<ul style="list-style-type: none"> Bedenk wat je naar buiten communiceert. Zorg dat wat je communiceert niet 'green washing' is; Bedenk wat je intern communiceert; Laat zien wat je wilt bereiken, laat ook weten dat het misschien nog niet perfect is.

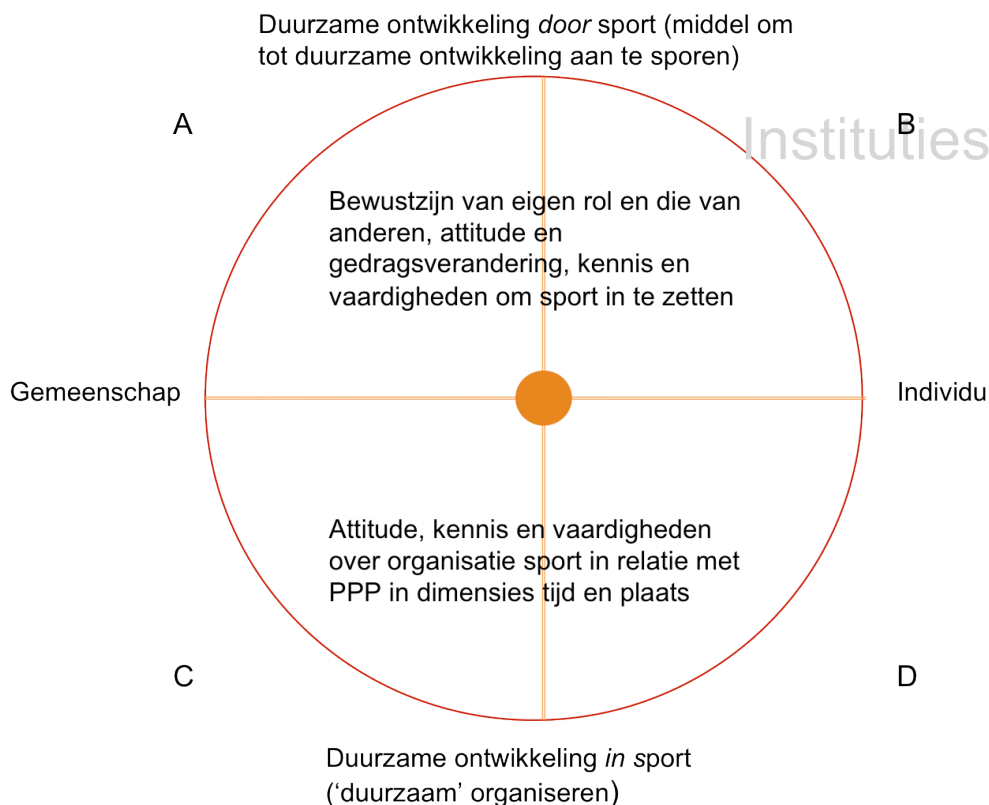
Eigen bewerking van G-ForSe.org (zie bijlage 1), De Keizer (2010), Hitchcock & Willard (2008), MVSV.

10.3 Resumé

Er zijn verschillende stappen mogelijk om duurzame ontwikkeling in sport te bewerkstelligen. In dit hoofdstuk zijn algemene aandachtspunten getoond op basis van Hitchcock & Willard (2008). Tevens zijn er praktische aandachtspunten gedemonstreerd die handvatten bieden om een duurzame ontwikkeling te implementeren in een sportorganisatie.

11 Integrale benadering duurzame ontwikkeling en sport

In de vorige twee hoofdstukken is gesproken over de rol van de sportprofessional bij het realiseren van duurzame ontwikkeling *door* en *in* sport. Beide aspecten van deze tweeledige relatie dienen aandacht te van de sportprofessional krijgen, omdat zodoende werkelijk de weg naar een duurzame ontwikkeling wordt ingeslagen. Bovendien wordt duurzame ontwikkeling in een gemeenschap versterkt of versneld door aandacht te hebben voor beide aspecten van de tweeledige relatie. In figuur 11.1 is een model gepresenteerd hoe de sportprofessional aan de slag kan met de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport.

Figuur 11.1 Integrale benadering van duurzame ontwikkeling en sport.

Het model lijkt op het mens- en wereldbeeld model van Van Egmond dat is gepresenteerd in Deel I paragraaf 2.5, maar heeft daarentegen een andere betekenis. In dit model zijn de uitersten op de as niet in strijd met elkaar, maar juist complementair aan elkaar. De vereniging ervan zal leiden tot een versterking van duurzame ontwikkeling *in* en *door* de sport. In het gebied rond de kern zullen de kwadranten zich verenigen wat leidt tot een integrale benadering.

Op de horizontale as is uiterst rechts het individu weergegeven, en uiterst links de gemeenschap. Beide gezichtspunten zijn belangrijk. Aandacht voor het individu is noodzakelijk, maar aandacht voor de collectieve belangen is ook noodzakelijk voor duurzame ontwikkeling. Zoals al naar voren is gekomen in Deel I Hoofdstuk 4 is de persoonlijke en collectieve ontwikkeling van belang. Momenteel overheersen de individuele belangen. Hoe dichterbij de aanpak van de sportprofessional zich bij de kern bevindt, hoe beter de relatie tussen beiden erkend wordt.

Op de uitersten van de verticale as staat de tweeledige relatie van duurzame ontwikkeling met sport weergegeven. Duurzame ontwikkeling *door* sport wordt aan de top van de verticale as genoemd. Op de bovenste helft dient men in te spelen op het bewustzijn, gedrag en houding van het individu (kwadrant B) en de gemeenschap (kwadrant A). Hierin komt ook de relatie tussen het individu en de gemeenschap naar voren. Onderaan is het materialistische deel weergegeven, wat verwijst naar de eigen organisatie waarin (technisch en praktische) keuzes worden gemaakt om de sport 'duurzaam' te organiseren (duurzame ontwikkeling *in* de sport). Hier dient aandacht te worden besteed aan de individuele (kwadrant D) en de collectieve (kwadrant C) kennis en vaardigheden om de activiteiten in de richting van een duurzame ontwikkeling te organiseren.

De integrale benadering geeft weer dat aan duurzame ontwikkeling *in* de sport en *door* de sport, en aan individuele en collectieve belangen aandacht moet worden besteed. Hoe dichterbij de kern, des te meer holistisch en uitgebalanceerd is de aanpak. Per context of categorie van de sport zal de precieze invulling er van verschillen. Wel komt naar voren dat voor het zelf 'duurzaam' organiseren van de sport (duurzame ontwikkeling *in* sport) met name kennis en vaardigheden nodig zijn met betrekking tot sociale, ecologische en economische factoren in de dimensies plaats en tijd. Sport als middel om duurzame ontwikkeling aan te sporen richt zich op het individuele en collectieve bewustzijn, attitude en gedrag(sverandering). Dit alles speelt zich af tegen een politieke en institutionele achtergrond. De invulling hiervan wordt in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

12 Conclusie, discussie & aanbevelingen

De sportprofessional speelt een cruciale rol in de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport. Wanneer er gesproken wordt over duurzame ontwikkeling *door* sport kan hij kennis en bewustzijn overdragen en uitdragen met de ontwerpen en uitvoering in de verschillende sportcategorieën (Topsport, traditioneel georganiseerde breedtesport, LO/bewegingsonderwijs, buurtsport en commerciële sport). **Bewustzijn en een kritische houding lijken sleutelwoorden in het realiseren van duurzame ontwikkeling door sport.** Van daaruit kan de kennis worden ontwikkeld. Het is noodzakelijk om waarden van de traditionele sport kritisch onder de loep te nemen. Tevens is het belangrijk voor sportprofessionals in de diverse sportcategorieën samen te werken met de andere sportcategorieën, maar ook met andere maatschappelijke actoren.

Daarnaast kan de sportprofessional keuzes maken om de sport zelf ook 'duurzamer' te ontwikkelen. Er zijn **algemene aandachtspunten** aangegeven: sta stil bij de Ausgangssituatie en de motieven om aan een duurzame ontwikkeling te werken; creëer een visie; stel prioriteiten; bedenk hoe de effecten kunnen worden gemonitord en geëvalueerd; ontwikkel een strategie; maak een managementplan; realiseer de benodigde organisatiestructuur en bijbehorende verantwoordelijkheden; maak een communicatieplan. **Praktische aandachtspunten** gaan vooral in op de organisatie van de sport. Onderwerpen waren bijvoorbeeld de aanschaf van materialen en onderhoud, voeding, vervoer, energie en waterverbruik, samenwerking en communicatie.

Wanneer de sportprofessional gaat werken aan een duurzame ontwikkeling is de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en de sport niet los te koppelen. Aandacht besteden aan het op duurzame wijze organiseren (*in* de sport) en aan het bewustzijn (*door* de sport) zijn beide van belang. In het model van de **integrale aanpak** komt dit ook naar voren: Practice what you preach. Het model geeft een holistisch benadering weer voor een effectieve duurzame ontwikkeling.

Op basis van deze verkenning naar de rol van de sportprofessional kunnen een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek worden gedaan. Om de sportprofessional die werkt aan een duurzame ontwikkeling meer steun te geven, zouden de beroepsprofielen en taken van de sportprofessionals kunnen worden geanalyseerd en worden bekeken waar aanknopingspunten voor een duurzame ontwikkeling liggen.

De sportprofessional is uiteraard niet de enige verantwoordelijke met betrekking tot realiseren van een duurzame ontwikkeling *in* en *door* sport. In Deel I is genoemd dat ook de sporters zelf, gemeenschappen en instituties een rol hebben. Ook zij hebben verantwoordelijkheid om een duurzame ontwikkeling te realiseren. Onderzoek om de rol en mogelijkheden van deze actoren in kaart brengen is aan te bevelen.

In dit stuk zijn een vijftal sportcategorieën gegeven waarin de sportprofessional werkzaam kan zijn. Deze zijn gebaseerd op directe betrokkenheid bij de activiteiten. Maar er zijn ook nog andere plekken waar de sportprofessional werkt. Bijvoorbeeld als beleidsmakers of bij een sportadviesbureau. Deze zijn hier buiten beschouwing gelaten, maar ook zij hebben een rol.

Een laatste opmerking: het werkgebied van de sportprofessional is enorm groot en gevarieerd. Zoals ook in Deel I is genoemd zal per context de aandachtspunten verschillen. Het is dan ook belangrijk dat sportprofessionals zelf stilstaan bij wat ze doen ten aanzien van duurzame ontwikkeling. In de opleiding van de sportprofessional zal daarom hier aandacht aan moeten worden besteed, zodat elke sportprofessional kennis, vaardigheden en een attitude meekrijgt zodat hij keuzes kan maken om met het vraagstuk rond duurzame ontwikkeling in te gaan. In Deel III zal op dit onderwerp worden ingegaan door te kijken wat het Hanzehogeschool Instituut voor Sport doet, wil doen en zou kunnen doen aan duurzame ontwikkeling in de sportopleidingen.

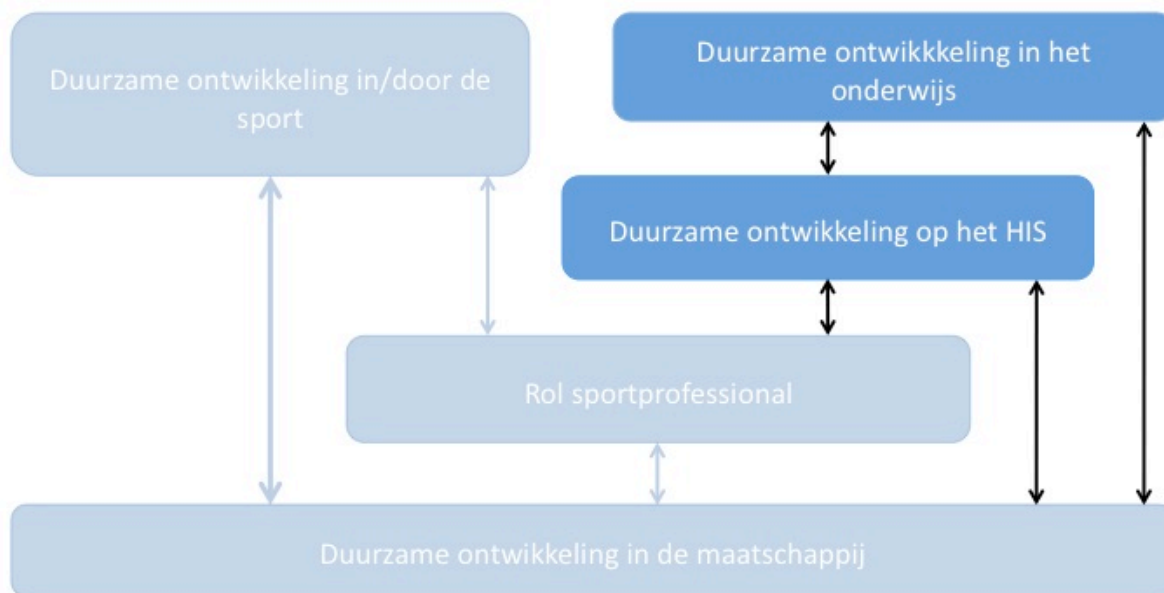
Deel III: Duurzame ontwikkeling & HIS

Een onderzoek naar duurzame ontwikkeling in het curriculum van het HIS

Onderzoeksgebied

In dit laatste deel staat duurzame ontwikkeling in het onderwijs op het HIS centraal. Hiervoor worden ook algemene aspecten van duurzame ontwikkeling en onderwijs behandeld. In de onderstaande figuur is het onderzoeksgebied in het blauw weergegeven.

Samenvatting

Onderzoek wijst uit dat onderwijs een kernfunctie vervult om mensen oriëntaties, vaardigheden, kennis en bewustzijn mee te geven om een duurzame ontwikkeling te realiseren. Bewustzijn, systeem denken en kunnen analyseren welke relaties en verbintenissen gebeurtenissen en actoren met elkaar hebben, worden aangeduid als belangrijke kwaliteiten. Ook voor sportprofessionals en voor de opleiding tot sportprofessional zijn deze van belang.

Er zijn instituten die zich richten op de duurzame ontwikkeling in het onderwijs. National Council for Science and the Environment (NCSE) is een organisatie die algemene aanbevelingen doet op het gebied van duurzame ontwikkeling en onderwijs. Het platform Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO) streeft naar opname van duurzame ontwikkeling in elke opleiding van het hoger onderwijs. Het DHO biedt daarbij expertise en ondersteuning om duurzame ontwikkeling te implementeren. Het platform heeft een aantal competenties met betrekking tot duurzame ontwikkeling opgesteld die HBO opleidingen zouden kunnen gebruiken om duurzame ontwikkeling in hun curriculum te integreren. Tevens hanteren zij een certificeringssysteem voor Hbo-opleidingen: Auditing Instrument for Sustainability in Higher Education (AISHE).

De Hanzehogeschool heeft drie opleidingen die AISHE gecertificeerd zijn: Personeel en Arbeid, Management Economie & Recht en Vastgoed & Makelaardij. Daarnaast heeft de Hanzehogeschool ook het Handvest Duurzaam HBO ondertekend waarin is aangegeven dat het onderwijsinstituut duurzame ontwikkeling in het onderwijs en onderzoek opneemt. Tevens is de Hanzehogeschool sinds kort de eerste Fairtrade hogeschool van Nederland. Een korte analyse wijst uit dat duurzame ontwikkeling niet concreet lijkt doorvertaald naar wat dit betekent voor elke 'school' en opleiding binnen het instituut.

In het curriculum van het Hanzehogeschool Instituut voor Sportstudies (HIS) komt duurzame ontwikkeling momenteel niet expliciet naar voren. Als toekomstige sportprofessionals kunnen ze echter wel een belangrijke rol spelen in duurzame ontwikkeling. Maatschappelijke ontwikkelingen vragen naar individuen die kunnen werken aan een duurzame ontwikkeling. In gesprek met medewerkers van het HIS wordt dit belang ook onderkend. Hoewel de definiëring van duurzame ontwikkeling onderwerp van discussie is, vindt men het zinnig het onderwerp op te nemen in het curriculum. Alle medewerkers geven aan dat duurzame ontwikkeling een belangrijk expliciet thema voor het curriculum op het HIS kan zijn en dat meer aandacht wenselijk is. Volgens de respondenten van het HIS komen al onderdelen van duurzame ontwikkeling aan bod in het huidige curriculum, alleen worden deze niet expliciet benoemd. De wijze waarop dit in het onderwijs zou moeten worden ingepast is nog onduidelijk. Een eerste stap lijkt het onderwerp binnen het instituut op de agenda te zetten, dit te bespreken en daarbij te bepalen wat dit voor het HIS kan betekenen.

Aan het einde van dit verslag worden een aantal aanbevelingen gedaan aan het HIS om duurzame ontwikkeling in het curriculum te bewerkstelligen.

13 Inleiding

In Deel I is de tweeledige relatie tussen sport en duurzame ontwikkeling onderzocht. Deze relatie houdt in dat sport- en bewegingsactiviteiten zelf duurzaam worden georganiseerd (duurzame ontwikkeling *in* de sport) en dat sport- en bewegingsactiviteiten individuen en groepen aansporen tot duurzame ontwikkeling (duurzame ontwikkeling *door* sport). De centrale rol van de sportprofessional in deze tweeledige relatie is naar voren gekomen in Deel II. In dit deel wordt ingegaan op wat dit betekent voor de opleiding van sportprofessionals op het Hanzehogeschool Instituut voor Sportstudies (HIS). De organisatie van het opleidingsinstituut zelf (materiaal, catering, energie, personeelsbeleid, etc.) wordt buiten beschouwing gelaten.

Het HIS is een opleidingsinstituut waar hoger beroepsonderwijs wordt verzorgd op het gebied van sport. Studenten kunnen opleidingen volgen tot sportontwikkelaar (ALO), sportmanager en sportgezondheidsprofessional (SGM). Momenteel is het HIS haar curriculum aan het herpositioneren en wordt er een nieuw curriculum opgesteld: HIS 2.0. Duurzame ontwikkeling is hierin momenteel geen direct aandachtspunt (Presentatie schets HIS 2.0, 2011).

Er zijn een aantal redenen aan te wijzen waarom aandacht voor duurzame ontwikkeling voor het curriculum van het HIS wel relevant is. Als eerste heerst er een brede consensus dat het streven naar duurzame ontwikkeling wenselijk en zelfs onvermijdelijk is (zie Deel I). De huidige maatschappelijke systemen zijn onhoudbaar. In de toekomst zullen vele facetten van de samenleving veranderen (transitie). De economische systemen, de beleidsvorming maar ook het onderwijs zullen met deze veranderingen van doen krijgen. Bestaande instituten kunnen afwachten tot veranderingen van buitenaf worden opgedragen óf nu al nadenken over hoe het streven naar duurzame ontwikkeling hen aangaat (front runner). Front runner zijn heeft het voordeel dat beleid vaak naar het voorbeeld van de best practice, in dit geval de front runner, wordt gevormd (Hitchcock & Willard, 2008; Walter Vermeulen, persoonlijke correspondentie, november 2010).

Ten tweede volgt uit onderzoek dat onderwijs een kerntaak heeft voor het tot stand komen van duurzame ontwikkeling (Calder & Clugston, 2003; Lake et al., 2001; Lambrechts, van den Hauter en Vanhoren, 2010; Lawson, 2005; Roorda, 2005; Van Egmond, 2010). Het HIS lijkt hiermee een dubbele verantwoordelijkheid te hebben ten opzichte duurzame ontwikkeling. Enerzijds heeft het HIS in algemene zin een verantwoordelijkheid omdat ze als onderwijsinstituut zelf onderwijs verzorgen. Anderzijds heeft zij een verantwoordelijkheid om sportprofessionals op te leiden die op hun beurt in de eigen loopbaan onderwijs, trainingen en/of leiding geven.

In dit document zal een eerste verkenning worden beschreven naar wat duurzame ontwikkeling voor het curriculum van het HIS betekent en kan betekenen. De centrale vraag is 'Is het voor het HIS van belang duurzame ontwikkeling in het curriculum van de opleidingen tot sportprofessionals op te nemen en op welke manier kan dit worden gedaan?' Deelvragen die hieruit volgen zijn:

1. Wat is de huidige situatie van duurzame ontwikkeling in het onderwijs van het HIS (en Hanzehogeschool)? (Hoofdstuk 15)
2. Wat is het belang van duurzame ontwikkeling in het onderwijs van het HIS (Hoofdstuk 16 en 17)
3. Op welke wijze kan duurzame ontwikkeling in het curriculum van het HIS worden opgenomen dit dient te worden gedaan? (Hoofdstuk 16 en 17)

De doelen van dit onderzoek zijn samengevat: (1) het belang van een duurzame ontwikkeling in het onderwijs toelichten, (2) het in kaart brengen van de rol van duurzame ontwikkeling in het onderwijs en in het huidige curriculum van het HIS en (3) aangeven of duurzame ontwikkeling een onderdeel van het curriculum zou moeten zijn, en (4) vervolgens aangeven op welke wijze zou dat kunnen.

14 Methode

In dit onderzoek wordt een literatuuronderzoek verricht en er worden semigestructureerde interviews gehouden met een aantal medewerkers van het HIS. In het literatuuronderzoek wordt het concept van duurzame ontwikkeling in de sport op het gebied van opleiding en onderwijs in de sport uitgediept. Deze theorie wordt behandeld in Hoofdstuk 16.

In gesprekken met opleiders en de Dean wordt specifieke informatie over het HIS verzameld. Tijdens de studiedag over HIS 2.0 op 11 april 2011 zijn alle (aanwezige) medewerkers van het HIS kort ingelicht over dit onderzoek. Vervolgens zijn negen medewerkers benaderd op basis van hun functie als teamleider, studieadviseur, en/of projectlid van HIS 2.0 en op basis van de major waarin hij of zij werkzaam is. In het eerste contact is medewerking aan het onderzoek gevraagd (bijlage 2), en vervolgens is bij toezegging een afspraak gepland. De respondenten hebben voorafgaand aan het interview een informatiebrief (bijlage 3 en 4) ontvangen met daarin een korte beschrijving over duurzame ontwikkeling in de sport. Dit is gedaan omdat duurzame ontwikkeling een complex begrip is en de verbinding met sport mogelijk ook niet duidelijk is. De interviews hebben plaatsgevonden in de periode van 27 april tot 28 mei 2011. In de onderstaande tabel 14.1 zijn de respondenten en hun functies weergegeven.

Tabel 14.1 Respondenten (op willekeurige volgorde)

Naam	Functie	major			Projectlid HIS 2.0
		SO	SG	SM	
Jim Weistra	Projectleider HIS 2.0, opleider SO	X			X
Ans Kremer	Studieadviseur SG, opleider SG		X		
Harold Hofenk	Interim teamleider SO, opleider SO	X			
Monique den Arend	Teamleider SG, opleider SG		X		
Kris Tuinier	Teamleider SM, opleider SM			X	
Jelle Wijma	Opleider SG, projectlid HIS 2.0		X		X
Harriet Stam	Opleider SM, projectlid HIS 2.0			X	X
Dinant Roode	Opleider SO, projectlid HIS 2.0	X			X
Joan Janssens	Dean Hanzehogeschool Instituut voor Sportstudies, managementteam				

Tabel 14.2 Thema interview

Thema	Doel
Duurzame ontwikkeling algemeen	<ul style="list-style-type: none"> • Introductie op het onderwerp • Waar spreken we over als we over duurzame ontwikkeling spreken • Belang voor respondent en andere actoren in kaart brengen
Duurzame ontwikkeling in huidig curriculum	<ul style="list-style-type: none"> • Nagaan of duurzame ontwikkeling volgens respondent impliciet dan wel expliciet in curricula HIS aan bod komt
Belang van duurzame ontwikkeling op het HIS	<ul style="list-style-type: none"> • Nagaan duurzame ontwikkeling belangrijk voor het HIS is, of er meer aandacht aan zo moeten worden besteed • Nagaan of de respondent duurzame ontwikkeling een thema vindt voor HIS 2.0
Op welke wijze in het curriculum	<ul style="list-style-type: none"> • In kaart brengen op welke wijze de respondent het meest wenselijk vindt en haalbaar acht om duurzame ontwikkeling in het curriculum op te nemen
Eerste stap	<ul style="list-style-type: none"> • In kaart brengen of de respondent ideeën heeft over hoe het thema kan worden opgepakt

De thema's die centraal staan zijn opgenomen in tabel 14.2 (de volledige vragenlijst is opgenomen in bijlage 5). In de introductie van het gesprek wordt kort ingegaan op wat duurzame ontwikkeling voor de desbetreffende persoon is en of het voor hem/haar persoonlijk en voor anderen een belangrijk concept is. Daarna wordt ingegaan op de vraag of duurzame ontwikkeling volgens de respondent impliciet dan wel expliciet in het huidige curriculum aan bod komt. Vervolgens wordt ingegaan of het voor het curriculum een belangrijk concept is, waarna wordt afgesloten met op welke wijze het in het curriculum zou kunnen

worden opgenomen. Een strikte afbakening of definiëring van het concept duurzame ontwikkeling staat in de interviews niet zo zeer centraal. De focus zal liggen op de vraag of duurzame ontwikkeling iets voor het HIS curriculum zal kunnen zijn. Daarnaast is het onderwerp onder de aandacht brengen bij de respondenten ook een doel. Er is er voor gekozen om de gesprekken natuurlijk te laten verlopen. Alle onderwerpen zijn aan bod gekomen, maar soms in een andere volgorde.

Het onderwerp zal vanuit deze benadering voor de meeste respondenten een nieuw onderwerp zijn. Het interview met de opleiders van het HIS is om deze redenen oriënterend en verkennend ingericht. De vragenlijst vormt de leidraad, maar gedachtewisselingen ten aanzien van het onderwerp komen ook aan bod. Het gesprek met de Dean is qua inhoud en verloop anders dan bij de opleiders, omdat de onderwerpen met betrekking tot de inhoud van het curriculum minder relevant zijn. Bij de resultaten wordt daarom bij deze onderwerpen over acht respondenten gesproken. Een laatste opmerking over de interviews: de resultaten van de vormen een gecontextualiseerde interpretatie: Het is niet te meten of de respondenten daadwerkelijk vinden wat ze zeggen (Cambré & Waege, 2009).

15 Achtergrond voor Hanzehogeschool en HIS

15.1 Huidig onderwijs systeem, Hanzehogeschool en HIS

Duurzame ontwikkeling komt niet vaak expliciet voor in hoger onderwijs curricula (NCSE, 2003). Het is ook niet een vanzelfsprekend begrip in de sportwereld (zie Deel I). Het platform Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO) probeert het draagvlak voor duurzame ontwikkeling te vergroten. Op papier is er wel degelijk aandacht voor duurzame ontwikkeling in het onderwijs in Nederland. Het 'Copernicus Charter' is een internationale overeenkomst waarin universiteiten zijn overeengekomen studenten op te leiden voor een duurzame toekomst. Artikel 5 uit dit handvest geeft aan: *'Universities shall encourage interdisciplinary and collaborative education and research programmes related to sustainable development as part of the institution's central mission. Universities shall also seek to overcome competitive instincts between disciplines and departments.'* Alle universiteiten in Nederland hebben dit charter ondertekend. Het HBO is een typisch Nederlands onderwijs systeem en kon niet toetreden tot het Copernicus Charter. In het HBO is daarom het 'Handvest Duurzaam HBO' van kracht. Dit is een Nederlands initiatief waarbij hogescholen zijn overeengekomen *'[...] onderwijs en onderzoek zo in te richten dat docenten en studenten vraagstukken, waaraan aspecten van duurzame ontwikkeling zijn verbonden, vanuit multidisciplinaire invalshoek leren benaderen'* (DHO, 2010, p45). Dit Handvest is toegetreden tot Copernicus Charter (Betty de Keizer, persoonlijke correspondentie, 6 juni 2011)

Het Handvest Duurzaam HBO is ook ondertekend door de Hanzehogeschool. Er is geen specifiek beleid te vinden ten aanzien van duurzame ontwikkeling in het curriculum, hoewel energie wel een expliciet thema is (Hanzehogeschool, 2010). Wel zijn er een aantal andere opleidingen op de Hanzehogeschool die hieraan aandacht geven. Dit zijn met name de technische opleidingen. Er zijn ook drie opleidingen die gecertificeerd zijn voor AISHE. Dit zijn Personeel & arbeid, Management Economie & Recht en Vastgoed & Makelaardij (DHO, 2008).

'De Hanzehogeschool Groningen sloot zich ruim tien jaar geleden aan bij het landelijke Handvest Duurzaam HBO, een convenant dat in 1999 is afgesloten tussen de hogescholen, de Hbo-raad, een aantal ministeries en de stichting Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO). Ook in het nieuwe strategische plan 'Koers op Kwaliteit' van de Hanzehogeschool Groningen nemen duurzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid een prominente plaats in. Er wordt gestuurd op het verminderen van energieverbruik door gedragsverandering bij medewerkers en studenten en door toepassing van nieuwe technieken voor verwarmen, koelen en ventileren. Ook in de nieuwste gebouwen van de hogeschool op de ZernikeCampus wordt gewerkt met ondergrondse warmte-koude opslag. Verder wordt van elke opleiding verwacht dat deze aspecten in het curriculum tot uiting komen. Het aantal schools dat AISHE-duurzaamheidssterren [certificering van DHO] heeft verworven, stijgt tot vijf in 2014. Een succesvol voorbeeld van duurzaamheid in onderwijs en toegepast onderzoek vormt het project van de studenten die met hun dorp 'Duursaamsoude' de GasTerraprijs 2010 wonnen.' (Hanzehogeschool, 2010)

De Hanzehogeschool mag zich sinds kort de eerste Fairtrade Hogeschool noemen op basis van inspanningen die het instituut verricht om zo 'fair trade' mogelijk te handelen. Dit gaat met name in op de organisatie en inkoop van het instituut waarbij aandacht wordt besteed aan de eerlijke afkomst van de producten (Fairtrade gemeente, 2011). Fairtrade gaat in op het People-aspect van duurzame ontwikkeling.

Het HIS lijkt geen expliciete aandacht aan duurzame ontwikkeling te besteden. Dit betekent niet dat er totaal geen aspecten van duurzame ontwikkeling in het onderwijs op de Hanzehogeschool of HIS zijn verwerkt, maar er wordt geen uitdrukkelijke aandacht aan het onderwerp besteed (Instituut voor sportstudies, 2010; Instituut voor Sportstudies, n.d.).

15.2 Aanknopingspunten voor het HIS in de regio

In Nederland en in de Noordelijke regio zijn een aantal initiatieven gaande die aanknopingspunten bieden voor duurzame ontwikkeling. Deze kunnen ook van belang zijn voor het HIS. Hier worden drie initiatieven genoemd. Als eerste het Olympisch Plan waarin met spreekt over heel Nederland op Olympisch niveau te krijgen waaraan in elke regio en door verschillende maatschappelijke actoren wordt gewerkt (NOC*NSF, 2009, p10). In het plan wordt genoemd dat 'duurzaamheid' één van de belangrijkste randvoorwaarde is in het realiseren van het Olympisch niveau (NOC*NSF, 2009, p46). Daarnaast komen een aantal ambities die gerelateerd zijn aan maatschappelijke thema's aan bod zoals economie, welzijn en gezondheid. Deze ambities van het Olympisch Plan zijn omarmd door de Hbo-raad en een sectorplan sportonderzoek en -onderwijs is opgesteld die deze peilers één op één heeft overgenomen. In het sectorplan wordt beschreven hoe men het sportonderwijs en -onderzoek op niveau wil brengen in de aanloop van de Olympische Spelen. De Hanzehogeschool is ook bij het sectorplan betrokken en het betreft mogelijk een legitimering voor de aandacht van duurzame ontwikkeling in het hoger sportonderwijs (NOC*NSF, 2011).

Daarnaast is in de Noordelijke regio het 'akkoord van Groningen' van kracht. In 2009 hebben de gemeente Groningen, Hanzehogeschool, Rijksuniversiteit Groningen en het UMCG dit akkoord ondertekend waarbij zij gericht willen werken aan het versterken van de internationale (wetenschappelijke) positie van Groningen. Het doel is te werken aan maatschappelijke problemen en tegelijkertijd werkgelegenheid te creëren in onderzoek. Centrale thema's in dit akkoord zijn 'Healthy Aging' en 'Energie'. Binnen deze thema's wordt ook gesproken over duurzame ontwikkeling. Healthy Aging lijkt met name een aanknopingspunt voor het HIS (City of talent, 2011a; European Commission, 2011).

Groningen zelf werkt ook aan een duurzame ontwikkeling van de stad. Er zijn diverse projecten en initiatieven gaande vanuit de gemeente om duurzame ontwikkeling te realiseren (City of talent, 2011b; Gemeente Groningen, 2011)

16 Theoretisch kader

16.1 Belang duurzame ontwikkeling in onderwijs

Er zijn een aantal redenen aan te wijzen waarom duurzame ontwikkeling in het onderwijs aan bod moet komen. In de inleiding is aangegeven dat onderwijs een kern vormt voor het realiseren van duurzame ontwikkeling. Het National Council for Science and the Environment (NCSE) is een organisatie die zich bezig houdt met duurzame ontwikkeling en onderwijs (verbonden aan VN). De onderzoekers Calder & Clugston geven in een NCSE rapport (2003) aan:

'One of the central challenges of the 21st century is how to achieve a more sustainable relationship between people and the environment. The security of people and nations, economic opportunity, and quality of human life depend upon the continued availability of a life-sustaining environment. Education is essential to enable people to make informed choices about their local and global environmental conditions.' (NCSE, 2003, p10)

Onderwijs is in deze zin cruciaal om de relatie tussen mens en natuur te herstellen, en mensen daarbij inzicht te geven in de mogelijkheden en gevolgen van de keuzes die zij maken. Calder & Clugston (2001) stellen dat de milieuproblemen een weergave zijn van ontregeld denken, percepties en waarden. Volgens hen is de milieucrisis een crisis van de geest en de instellingen die zich richten op de geest (onderwijsinstellingen) hebben de uitdaging deze te verbeteren: *'Het is, met andere woorden, een educatieve crisis'*. Calder & Clugston (2001) geven vervolgens motieven waarom duurzame ontwikkeling in het onderwijs behoort. De eerste betreft een moreel perspectief: in het onderwijs worden namelijk de leiders van de toekomst gevormd en het onderwijs heeft de verantwoordelijkheid om een visie en expertise ten opzichte van duurzame ontwikkeling te bevorderen. Ten tweede is er ook een praktisch motief. Om bewustzijn en aandacht voor duurzame ontwikkeling te realiseren zijn de onderwijsinstellingen in die zin het makkelijkste medium.

Lambrechts, van den Hauter en Vanhoren (2009) gaan specifiek in op het belang van het hoger onderwijs: *'In het hoger onderwijs worden de burgers en beleidsmakers van de toekomst gevormd, dus het behoort tot onze taak om hen de vaardigheden aan te reiken die noodzakelijk zijn voor de realisatie van een duurzame maatschappij.'* Roorda (2005), Van Egmond (2010) en Lawson (2005) geven ook aan dat onderwijs een kerntaak heeft. Een ander punt van belang is dat het werkveld ook steeds meer vraagt om duurzame ontwikkeling (DHO, 2008). Om al op die behoefte in te spelen dient het onderwijs de toekomstige werkgeneratie te versterken op dit gebied.

16.2 Uitgangspunten voor onderwijs

Duurzame ontwikkeling aanbieden in het onderwijs vereist een opname in de missie, de onderwijsactiviteiten, onderzoeksactiviteiten en bedrijfsvoering, personeelsbeleid en zou geen toevoeging maar een vertrekpunt moeten zijn (Lambrechts et al., 2009, 34-35). In dit onderzoek wordt ingegaan op de onderwijsactiviteiten, maar er wordt onderkend dat ook niet-onderwijsactiviteiten aandacht zouden moeten krijgen. Hieronder worden een aantal uitgangspunten met betrekking tot onderwijsactiviteiten besproken.

Volgens Van Egmond (2010) is een interdisciplinaire benadering en het zien van verbanden tussen alles wat er leeft en gebeurt een belangrijk uitgangspunt in de onderwijsactiviteiten:

'Maak van het begin af aan duidelijk dat alle leven een verband kent. Toon ze dat verband in de bossen, op de velden, in vijvers en stromen, in het dorp en in het gebied eromheen.'

Laat ze het steeds duidelijk voelen. Doceer de wetenschap van verbanden altijd in samenhang met de ethiek van die verbanden. Evenwicht, geven en nemen, geen uitwassen – dat is de regel in de natuur en, omgezet van feiten in moraal, behoort dat ook de regel onder de mensen te zijn’ (Van Egmond, 2010, p263)

Lake et al. (2001) noemen dat er in het onderwijs aandacht moet gaan naar het de relatie van mens en de omgeving. Zij vinden dat mensen verbintenissen moeten leren herkennen en zien hier in een taak voor het onderwijs:

‘To create a more sustainable world, schools need to produce questioning, responsible and compassionate people. They must provide the kind of experiences which will help young people to develop a strong moral sense so that they will look critically at what is going on in the world around them and, in the face of huge pressures from the media in particular, have strength to act according to their convictions. And they must foster in young people the skills and analytical abilities to find solutions to the social and environmental problems we face. Regeneration can only come from grass roots and the challenge for education is to lock into those process to help create strong local democracies within a globalized system’ (Worpole in Lake et al., 2001, p479)

Ook Calder & Clugston (2003) benadrukken dat het leren leggen van verbintenissen en systeemdenken belangrijk is. Ook geven zij aan dat duurzame ontwikkeling geen hapklare studiekost van de factoren People, Planet of Prosperity (Profit) is. Dit wordt ook onderschreven met de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport.

‘Sustainability is more than a framework for categorizing environmental, social and economic challenges; it is also a way of thinking about these issues. If education does not promote thinking from a systems perspective and foster creativity, humanity will continue to make little progress at reducing global environmental degradation and poverty. Education for sustainability (EFS) calls for integrated decision making based on integrated information to enable individuals, organizations, institutions, businesses, and governments to incorporate environmental considerations and goals into social, economic - and even security – decisions’ (NCSE, 2003, p10)

In het NCSE rapport worden diverse aanbevelingen gedaan over duurzame ontwikkeling in het onderwijs, ook over de inhoud van het onderwijs. Ze geven daarbij aan dat in de praktijk dit nog veelal niet gerealiseerd is.

- Onderwijs voor duurzaamheid moet worden gefundeerd in alle educatie ondernemingen voor een **leven lang leren**.
- **Inclusie en diversiteit** zijn essentieel in alle aspecten van het onderwijs, inclusief inhoud, participatie, disciplines en benaderingen.
- **Interdisciplinaire benaderingen** van onderzoek en onderwijs zijn essentieel voor het begrijpen en oplossen van complexe milieu- en sociale kwesties.
- **Ervaringsleren, op onderzoek gebaseerde, teambuilding, probleemoplossende, systeem benaderingen en kritisch denken** zijn essentiële kenmerken van het onderwijs.
- Onderwijs moet studenten helpen om **waarden, veronderstellingen en ethische systemen** te identificeren om studenten te helpen om hun eigen beslissingen te nemen.
- Mensen zouden **(geo-)ruimtelijke (=intergenerationeel)** en **temporele (=intragenerationeel)** referentiekaders en de context van de informatie moeten leren begrijpen.
- Curricula inclusief inhoud, materialen en gereedschappen, moeten zo worden ontwikkeld dat ze zelf een best practice zijn (**practice what you preach/teach**).
- Duurzame ontwikkeling moeten worden opgenomen in de bestaande **accreditatiesystemen**.

- **Duurzame ontwikkeling moet worden verbonden aan persoonlijke kernwaarden.** (Aangepast uit NCSE, 2003, p18)

Hoewel de accenten verschillen, geven de genoemde onderzoekers en auteurs een overeenkomstig beeld over wat er in het onderwijs zou moeten worden aangeboden. Het aanleren van vaardigheden en een bewustzijn van verschillende waarden zouden inhoud moeten zijn van het onderwijsprogramma. Ook interdisciplinair leren en leren systeemdenken zijn van belang. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de vraag hoe dat kan worden bereikt.

16.3 Inhoud van het onderwijs

In deze paragraaf worden de suggesties van het NCSE en het DHO voor opname in het curriculum besproken. In het NCSE rapport (2003) noemen Calder & Clugston de volgende aspecten relevant zijn in het onderwijs aan bod zouden moeten komen:

- *'The knowledge to comprehend linkages among all living things, and their dependency on each other as well as the physical environment;*
- *The understanding for basic principles that govern natural systems and the ability to apply this knowledge to the limits to, and major factors associated with, Earth's capacity to sustain life;*
- *The ability to cross the boundaries of very diverse disciplines, including the understanding for cultural, economic, and political forces both past and present that affect attitudes and decision making about natural environments based upon science and technology understanding;*
- *The skills to better understand connections between science/technology and the natural/cultural environments;*
- *The talent for seeing "the big picture" in employing scientific method and technology as organizing tools to enhance a community's capacity for using local assets to build sustainable communities;*
- *The competence to think at a level where one can integrate scientific knowledge, economic and political realities, historical and cultural experiences, and moral, philosophical, and aesthetic values;*
- *The skills to engage in scientifically, socially, and culturally informed dialogue on environmental issues in communities in which the professional works and lives;*
- *The respect for the "public way of knowing" as well as the "expert way of knowing"; and*
- *The understanding for how people organize as family, community, etc., and how activities used to meet needs affect societal health, environment, and quality of life for present and future generations.'* (NCSE, 2003, p11)

Het NCSE noemt in het bovenstaande veelal competenties ten aanzien van de verbintenissen tussen verschillende instituties of groepen mensen alsmede verbintenissen tussen waarden, kennis en maatschappelijke ontwikkelingen. Competenties is een overkoepelende term voor begrip, kennis, vaardigheden en attitude (houding). De bovenstaande aspecten worden in brede zin ook onderkend door Lambrechts (2009, p27) en Van Egmond (2010, p263-264).

Ook het DHO noemt een aantal zaken die zouden moeten worden onderwezen aan de studenten. Deze zijn vergelijkbaar met het bovenstaande rijtje van het NCSE. Het verschil is dat het NCSE zich vooral richt op het wetenschappelijke onderwijs. Het DHO richt de peilers met name op het Hoger Beroepsonderwijs (HBO). Volgens het DHO zijn er een aantal kwaliteiten die elke student, van welke opleiding dan ook, zou moeten hebben. Allereerst dient een student binnen de eigen discipline inzicht te hebben in vraagstukken rond duurzame ontwikkeling van het eigen vakgebied. Tevens dient de student de reikwijdte en beperkingen van eigen discipline en de relatie tot andere disciplines te erkennen. Daarnaast moet hij kunnen samenwerken met mensen uit andere culturen. Een andere belangrijke kwaliteit volgens het DHO is dat de student zich bewust behoort te zijn van de maatschappij en de ontwikkelingen naar de toekomst

met oog voor sociaal en economische ongelijkheid. Hij kan daarbij een lange termijn analyse maken. Volgens het DHO is systeemdenken (de 'bigger picture' kunnen zien, verbintenissen kunnen leggen) ook cruciaal. Als laatste kwaliteit noemt DHO persoonlijk leiderschap: de student neemt verantwoordelijkheid voor het bereiken van een duurzame ontwikkeling. Eventueel door in opstand te komen tegen de gevestigde orde door middel van overtuigingskracht, creativiteit, betrokkenheid en reflectie (DHO, 2010).

Om deze kwaliteiten in een curriculum te kunnen verwerken heeft het DHO een aantal competenties opgesteld. Dit mede op het verzoek van onderwijsinstellingen op welke manier duurzame ontwikkeling in het onderwijs kan worden opgenomen (DHO, 2010). Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen disciplinaire en algemene competenties. De disciplinaire competenties zijn afhankelijk van de opleiding, in dit geval tot sportprofessional, maar deze zijn niet voor deze opleidingen uitgewerkt. De algemene competenties zijn te vinden in tabel 16.1.

Tabel 16.1 Competenties voor Hbo-studenten

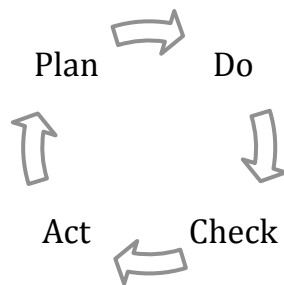
<p>Verantwoordelijkheid: <i>Een duurzame professional draagt verantwoordelijkheid voor het eigen werk.</i> Dat wil zeggen: de duurzame professional kan...</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Een stakeholderanalyse maken 2. Persoonlijke verantwoordelijkheid dragen 3. Persoonlijke verantwoording afleggen aan de samenleving 4. Eigen handelen kritisch evalueren
<p>Emotionele intelligentie: <i>Een duurzame professional leeft zich in in waarden en gevoelens van anderen.</i> Dat wil zeggen: de duurzame professional kan...</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Waarden van zichzelf en van andere mensen en culturen herkennen en respecteren 2. Handlingsperspectieven van zichzelf en van andere mensen en culturen herkennen en respecteren 3. Luisteren naar meningen en emoties van anderen 4. Onderscheid maken tussen feiten, vermoeden en meningen
<p>Systeemgerichtheid: <i>Een duurzame professional denkt en werkt vanuit een systeemvisie.</i> Dat wil zeggen: de duurzame professional kan...</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Inter- en transdisciplinair samenwerken 2. Denken in systemen, en daarbij in- en uitzoomen, d.w.z. beurtelings analytisch en holistisch denken 3. Functiegericht, innovatief, creatief en buiten kaders denken 4. Ketengericht denken
<p>Toekomstgerichtheid: <i>Een duurzame professional denkt en werkt vanuit een toekomstperspectief.</i> Dat wil zeggen: de duurzame professional kan...</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Niet-lineaire processen herkennen en begrijpen 2. Denken in verschillende tijdschalen; onderscheid maken tussen korte en lange termijn aanpak 3. Consequentiebereik en consequentieperiode van beslissingen inschatten 4. Toekomstgericht denken, anticiperen
<p>Persoonlijke Inzet: <i>Een duurzame professional zet zich persoonlijk in voor duurzame ontwikkeling.</i> Dat wil zeggen: de duurzame professional kan...</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Duurzame ontwikkeling consequent betrekken bij het eigen werk als professional (duurzame attitude) 2. Eigen kennis en expertise actueel houden, ook buiten de eigen discipline 3. Met passie aan dromen en idealen werken 4. Het eigen geweten als maatstaf hanteren
<p>Actievaardigheid: <i>Een duurzame professional treedt besluitvaardig en handelingsbekwaam op.</i> Dat wil zeggen: de duurzame professional kan...</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Onafweegbare afwegingen maken en tot keuzes komen 2. Handelen als de tijd rijp is, en niet tegen de stroom in: 'doen zonder doen' 3. Omgaan met onzekerheden 4. Besluiten nemen
<p>+D: <i>Disciplinaire competenties voor duurzame ontwikkeling</i></p>

Bron: DHO, 2007

16.4 Realiseren in het curriculum

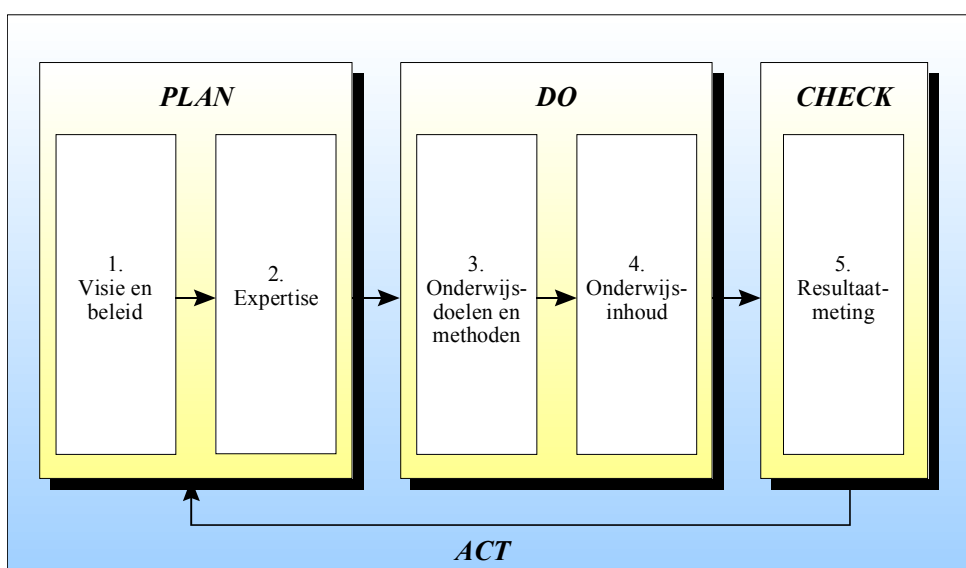
Het implementeren van duurzame ontwikkeling in een organisatie, ook in een curriculum, is geen eenvoudige taak. In paragraaf 10.1 (Deel II) zijn kort de aandachtspunten van Hitchcock & Willard (2008) genoemd. Zij bieden in hun boek veel praktische methoden aan hoe duurzame ontwikkeling kan worden gerealiseerd in bedrijven. Deze methoden kunnen gemakkelijk worden vertaald naar een onderwijssetting. Ook is in Deel I het stappenplan van de maatschappelijk verantwoorde sportvereniging besproken (paragraaf 5.6). Er zijn meer methoden beschikbaar en welke het beste kan worden gebruikt hangt ook van de context af. Belangrijk is dat er binnen de organisatie personen zijn die zich bij het onderwerp betrokken voelen deze onder de aandacht brengen en ook houden (zie Deel I; Hitchcock & Willard, 2008).

In dit deel wordt gebruik gemaakt van de methode die het DHO toepast. Het DHO maakt hanteert de Deming Circle: Plan – Do – Check – Act.

Figuur 16.1 Deming Circle

Deze Deming Circle wordt veel gebruikt in organisatiemanagement (Walter Vermeulen, persoonlijke correspondentie, november 2010). In figuur 16.2 is de Deming Circle aangepast voor implementatie van duurzame ontwikkeling in het onderwijs. Deze figuur is afkomstig uit het handboek 'Auditing Instrument for Sustainability in Higher Education' (AISHE). Het is een circulair systeem waarbij men eerst plannen ontwerpt, een visie creëert en richting bepaalt (*Plan*). Vervolgens voert men deze plannen uit (*Do*), waarna men de uitvoering monitort, bepaalt of er gebeurt wat er zou moeten gebeuren en evalueert (*Check*). Vervolgens dient men te reageren op de uitkomsten (*Act*) en van daaruit weer nieuwe plannen te vormen (DHO, 2010). De fases worden in de volgende alinea's verder toegelicht.

Figuur 16.2 Deming Circle aangepast voor implementatie duurzame ontwikkeling in onderwijs (Bron: DHO, 2010)

In de Plan-fase wordt het proces opgestart. Er moeten eerst diverse keuzes worden gemaakt ten aanzien van visie, welk beleid er wordt gevormd, hoe de communicatie verloopt en welke netwerken dienen te worden gevormd (DHO, 2010; Lambrechts et al., 2009, H4). Een aantal organisatorische zaken zijn belangrijk.

Dit zijn de voorwaarden voor een gestructureerde en planmatige aanpak in de Plan-fase:

- Benader binnen de organisatie zoveel mogelijk mensen, en zoek de juiste personen om het proces op de kaart te zetten. Bijvoorbeeld personen met veel zeggenschap, of personen met een hart voor het onderwerp;
- Zet een stuurgroep (brede, gedecentraliseerd, gecombineerd, crosssectoraal) die zich specifiek richt op het opstellen van doelstellingen en visie om duurzame ontwikkeling in onderwijs te realiseren;
- Analyse: bekijk wat je al weet en wat je al doet. Veel aspecten die onder de noemer duurzame ontwikkeling vallen kunnen al impliciet aanwezig in het onderwijs;
- Bedenk een plan over hoe je intern en extern communiceert over het verloop van de activiteiten;
- Bedenk welke kennis je al hebt, en welke kennis je van buitenaf mogelijk nodig hebt. Zoek expertise, creëer netwerken, kijk naar voorbeelden of best practices;
- Bepaal strategie, stel prioriteiten (DHO, 2010; Hitchcock & Willard, 2007; Lambrechts et al., 2009, H4).

In de Do-fase kan gericht aan het curriculum worden gewerkt. Hierbij dient rekening te worden gehouden met het beroepsprofiel van de student, de onderwijsmethodieken, de rol van de docent en de wijze van toetsing (kolom 3 in figuur 16.1). In een curriculum kan op verschillende manieren duurzame ontwikkeling worden verwerkt: in een vak, keuzevakken, minor, stages of geïntegreerd (kolom 4 in figuur 16.1). De competenties zoals weergegeven in tabel 16.1 kunnen richting geven voor de invulling van het onderwijs (DHO, 2007; DHO, 2010).

De uitvoering van de plannen dient te worden gemonitord en geëvalueerd. Deze resultaatmeting vindt plaats onder de noemer Check-fase in de Deming Circle. De resultaten van medewerkers, studenten, het werkveld en de maatschappij kunnen in kaart worden gebracht. De resultaten en evaluatie leidt tot vervolgstappen. De Act-fase houdt in dat er voortdurend wordt teruggekoppeld wat kan leiden tot het bijsturen van tegenvallende resultaten of het maken van vervolgplannen, waarna de Deming Circle opnieuw wordt doorlopen (DHO, 2010).

De Deming Circle biedt een stapsgewijze aanpak van implementatie van nieuwe initiatieven. Deze aanpak geeft structuur en kan goed gebruikt worden in de realisatie van duurzame ontwikkeling in het curriculum. De eerste fase is cruciaal, hier wordt de basis gelegd voor de verdere uitvoering, en hier zal, vooral omdat het een nieuwe aanpak is, de meeste tijd en energie in gaan zitten. In het AISHE document van DHO zijn de stappen en de fases uitvoerig uitgelegd. Meer informatie hierover is daar te vinden.

17 Resultaten interviews

De resultaten van de gesprekken met de opleiders en de Dean van het HIS worden per onderwerpthema besproken (zie tabel 14.2).

17.1 Duurzame ontwikkeling algemeen

Wat duurzame ontwikkeling is - Alle negen respondenten hebben een idee wat duurzame ontwikkeling is. Duurzame ontwikkeling hield meestal (door zeven respondenten) in dat er voorzichtig met de hulpbronnen en materiaal wordt omgegaan vanwege de consequenties die het heeft voor nu en later. Een aantal reacties:

‘Voor mij is duurzame ontwikkeling iets dat voor lange termijn effect heeft en wat zo weinig mogelijk schadelijke bronnen gebruikt.’

‘Iets in gang zetten dat lang houdbaar is. Een verbetering ten opzichte van het voorgaande.’

‘In eerste instantie denk ik aan behoud van wat er nu is, ik denk aan natuur en zuinig zijn op de planeet. Bewustzijn van wat je doet.’

Bewustzijn, zoals in de laatste reactie, wordt driemaal genoemd. Een ander omschrijft duurzame ontwikkeling als *‘de dingen zodanig doen zodat toekomstige generatie er geen last van hebben. Het zegt iets over onze waardeoriëntatie: die is in de westerse wereld gericht op nuts- / winstmaximalisatie.’* Ook een aantal anderen noemen waardeoriëntatie.

Vijf respondenten noemen expliciet de balans tussen People, Planet en Profit/Prosperity (eventueel in het Nederlands). Eén van hen vat duurzame ontwikkeling samen als: *‘Interventies realiseren met een lange houdbaarheid, waar je in de drie P’s tot een optimum komt.’* Drie respondenten beschrijven bij deze vraag met name duurzame ontwikkeling van het onderwijs en het leren (*‘een leven lang leren’* of *‘leren leren’*).

Acht respondenten geven (gedurende het gesprek) aan dat de definitie van duurzame ontwikkeling wat hen betreft nog ter discussie staat. Daarvan zegt één: *‘De bottleneck is vaak dat het concept zo breed wordt, dat het in de dagelijkse besluitvorming heel moeilijk is om voortdurend die volle breedte te pakken. Op hoofdlijnen kom je er relatief eenvoudig uit, maar dan...’*

Overigens geven vijf respondenten aan dat door de informatiebrief de kennis over duurzame ontwikkeling enigszins is beïnvloed en dat ze daarmee werden gestuurd om na te denken over wat duurzame ontwikkeling eigenlijk is. Vijf respondenten geven aan dat het een relatief nieuw onderwerp in de context van dit interview (namelijk is duurzame ontwikkeling een onderwerp voor het curriculum van het HIS).

Persoonlijk belang van duurzame ontwikkeling - Alle respondenten zeggen duurzame ontwikkeling een belangrijk concept te vinden. Redenen die worden genoemd zijn *‘de uitputting is onhoudbaar’* of *‘de maatschappij vraagt er om’*. Daarnaast noemt een respondent: *‘Wie is het er niet mee eens?’*. Een ander noemt dat het belangrijk is aandacht voor duurzame ontwikkeling te hebben omdat je dan bewuster keuzes kan maken waar je wel of niet aan mee doet. Veel respondenten noemen ter illustratie persoonlijk handelen in de privésituatie zoals het wel of niet vliegen, aanschaf van sportkleding of keuze van wat te eten. Ook wordt gezegd dat duurzame ontwikkeling niet altijd een belangrijke of doorslaggevende factor is voor het maken van de eigen keuzes. De invloed van duurzame ontwikkeling op het professioneel handelen wordt nauwelijks benoemd. De mate waarin het belangrijk is hangt volgens twee respondenten af van hoe deze wordt gedefinieerd.

Belang voor Hanzehogeschool - Volgens zeven respondenten is duurzame ontwikkeling een belangrijk thema voor Hanzehogeschool. Dit uit zich volgens deze respondenten met name doordat de Hanzehogeschool zich richt op de technische kant van bijvoorbeeld duurzame energie in opleiding en onderzoek: *'Het is één van de speerpunten van de Hanzehogeschool'*. Hierbij wordt ook genoemd (door drie respondenten) dat de Hanzehogeschool zich aansluit bij de Noordelijke thema's 'Energie' en 'Healthy Aging' die ook kunnen worden gerelateerd aan duurzame ontwikkeling. Een ander reageert dat het sowieso goed bij het Noorden past: in het Noorden staat men al dicht bij de natuur, dus ook de Hanzehogeschool. Volgens een andere respondent is het belang ook zichtbaar in het feit dat het instituut zich steeds duurzamer organiseert door bijvoorbeeld Fairtrade in te kopen.

Een respondent noemt dat duurzame ontwikkeling niet hét thema, maar wel één thema voor de Hanzehogeschool is. Volgens twee respondenten is duurzame ontwikkeling niet belangrijk voor de Hanzehogeschool, maar dit zou het wel moeten zijn. Eén van hen zegt: *'Organisaties zoals de HG zouden er in moeten uitblinken, maar het komt volgens mij nog maar beperkt aan bod.'*

Belang voor HIS (management) - Tijdens de gesprekken geven alle respondenten aan dat duurzame ontwikkeling een belangrijk thema voor het HIS zou kunnen zijn. Eén respondent zegt bijvoorbeeld *'Het zou wel een topic mogen zijn denk ik. Hoe beweeg je je in de wereld. En dan als je het hebt over bewegen, bewegen vanuit een breed perspectief, los van sport'*. Een ander noemt: *'Het wordt steeds belangrijker, je komt er als organisatie ook niet mee weg - de sociale media corrigeert -. Organisaties moeten rekening houden met het nieuwe moraal, dat er kennelijk is.'* Volgens drie respondenten is duurzame ontwikkeling ook vanuit het idee 'leven lang leren' een interessant thema. Maar in de huidige praktijk lijkt het volgens de meeste respondenten geen belangrijk thema voor het HIS. Maar één respondent geeft aan dat dit al wel belangrijk voor het HIS management is, omdat duurzame ontwikkeling in het onderwijs besloten zit. Dit komt alleen expliciet niet naar buiten.

In één reactie wordt hier het aanknopingspunt met het Olympisch Plan genoemd. Maatschappelijke ambities van het plan, die gekoppeld kunnen worden aan duurzame ontwikkeling, zijn overgenomen door het landelijke Sectorplan van de Hbo-raad.

Belang voor opleiders - Volgens de meeste respondenten is duurzame ontwikkeling voor de opleiders van het HIS (nog) geen belangrijk thema. Eén van de respondenten noemt: *'Voor opleiders is het niet een merkbaar onderdeel. Mogelijk omdat duurzame ontwikkeling een stoffig iets is en het blijft een moeilijk begrip. Het is geen prestatie-indicator en eindigt wat dat betreft bij persoonlijke interesse.'* Een ander zegt: *'Voor opleiders is het soms wel belangrijk, maar met name het sociale aspect, maar de ecologische zaken? Dat niet, misschien wel in persoonlijke omgeving, maar het wordt niet echt uitgedragen in het werk.'* Volgens twee respondenten is duurzame ontwikkeling mogelijk impliciet al wel belangrijk voor sommige opleiders in de beroepsuitoefening. Twee respondenten geven aan het niet te weten. Daarnaast wordt ook drie keer expliciet genoemd dat het voor opleiders wel belangrijk kan zijn. Eén respondent zegt dat wanneer je duurzame ontwikkeling een expliciet thema in het curriculum maakt, dat het voor opleiders ook een belangrijk thema wordt.

Belang voor studenten - Voor studenten van het HIS is volgens de meeste respondenten duurzame ontwikkeling niet belangrijk. Eén van de respondenten noemt: *'Als het HIS het belangrijk vindt, dan het dan ook voor studenten van belang wordt. Studenten zijn te jong om zich te realiseren dat het HIS aandacht heeft voor duurzame ontwikkeling. Is niet onderscheidend voor studiekeuze'*. Er zullen misschien enkele studenten zijn die zich er voor interesseren, maar dit zijn uitzonderingen. Volgens een andere respondent komt het ook door de (sport)cultuur: *'Nederlanders hebben gemiddeld genomen geen directe relatie met natuur. Het is dus ook deels cultuur bepaald. En daarbij loopt de sportcultuur loopt nog mijlen ver achter op de maatschappij.'* Een ander noemt dat het voor studenten beperkt belangrijk is omdat er sportliefhebbers op het HIS een opleiding volgen en sport heeft het beeld van *'fun en plezier'*. Volgens

deze respondent zijn sporters daarbij vaak gericht op het hier en nu, en komt aandacht voor duurzame ontwikkeling niet echt in hun op.

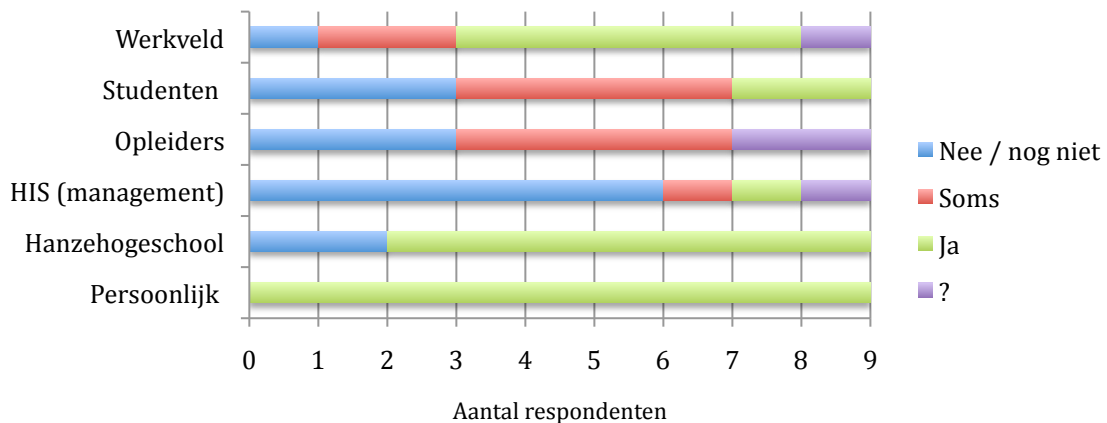
Aan de andere kant zullen studenten hier volgens drie respondenten anderen wel voor openstaan. De studenten werken al in het *'softe gebied'*. En zo merkt een respondent op dat als een thema gerelateerd aan duurzame ontwikkeling op tafel komt dat hij wel merkt dat studenten geïnteresseerd zijn: *'Misschien heeft de huidige generatie er nu wel meer oog voor dan de gemiddelde docent hier, maar dat weet ik niet zeker.'* Volgens één respondent kun je moeilijk alle studenten generaliseren: *'dé HIS student bestaat niet.'*

Ook al voelen studenten niet zelf het belang van een duurzame ontwikkeling, de opleiders noemen wel aspecten waar uit het wel belangrijk voor ze is: *'Het zou goed zijn, dat je daar wel iets van mee krijgt. Een algemene maatschappelijke vorming. Dat je breder leert kijken, buiten het eigen vakgebied.'* Hier wordt eveneens het belang van een leven lang leren weer genoemd:

'Het is belangrijk voor een Hbo'er: je leert kennis, maar juist het gedrag om 'bij te blijven' en aanpassen is belangrijk. Daarnaast leer je in complexe omgevingen een bijdrage te geven, multidisciplinair. De term duurzame ontwikkeling wordt hiervoor alleen niet gebruikt.'

Belang voor werkveld - Een aantal respondenten noemen dat duurzame ontwikkeling belangrijk is voor het werkveld, omdat de maatschappij daarom vraagt. Een ander zegt dat voor het werkveld enkele aspecten van duurzame ontwikkeling belangrijk zijn. In dit vakgebied is het sociale aspect zeker belangrijk. En door twee respondenten wordt het belangrijk voor het werkveld genoemd omdat een deel van het werkveld zich op gezondheid (sportgezondheid). Anderzijds noemt iemand dat het voor het werkveld niet van belang is: *'In de sportwereld is het niet echt een item.'*

Resumé - In de onderstaande figuur zijn de reacties ten aanzien van het belang samengevat. Het vraagteken geeft aan dat er op de vraag geen expliciet antwoord is gegeven.

Figuur 17.1 Belang van duurzame ontwikkeling van verschillende actoren volgens respondenten

De respondenten geven allen aan duurzame ontwikkeling persoonlijk belangrijk te vinden, maar zijn minder eenduidig in de mate waarin andere actoren duurzame ontwikkeling belangrijk vinden.

17.2 Duurzame ontwikkeling in huidig curriculum

Expliciet aanwezig in curriculum - Volgens alle respondenten komt duurzame ontwikkeling niet structureel expliciet voor in het curriculum van het HIS. *'Want dat zou betekenen dat er een programmaonderdeel bestaat dat ook wordt getoetst'* noemt één van hen. Wel komen gerelateerde onderwerpen 'toevallig' ter sprake in het curriculum. Zo noemen twee opleiders dat er in het eerste jaar tijdens sportkunde een debat plaats vindt over het onderwerp sport en milieu. In de major van sportmanagement komen wellicht elementen aan bod in 'sport tourism' en 'functionele gebieden'. In de visie van het HIS komt het volgens de respondenten niet aan bod.

Impliciet aanwezig - Impliciet komt het volgens de geïnterviewden wel op enige wijze aan bod. Het verschilt per respondent op basis waarvan hij of zij aangeeft waarom het impliciet aan bod komt. Dit is onder andere afhankelijk van de major waarin de respondent werkzaam is. Zo zeiden de opleiders van Sportgezondheid (SG) dat duurzame ontwikkeling aspecten wel degelijk in het SG curriculum besloten liggen: het zit in het vakgebied waartoe wordt opgeleid. Maar dat zie je niet direct terug in de plannen.

Daarnaast hangt het er ook vanaf hoe je duurzame ontwikkeling definieert. Twee respondenten geven bijvoorbeeld aan dat een duurzame ontwikkeling al besloten ligt in het onderwijs; bijvoorbeeld door het concept 'een leven lang leren'. Studenten leren vaardigheden waarbij zij voortdurend inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen. Dit is volgens één van de respondenten zelfs het doel van het onderwijs. Ook wordt eenmaal genoemd dat dit besloten zit in de studieloopbaanbegeleiding (SLB).

Er worden een aantal aspecten aangereikt waaraan te zien is dat het impliciet in het curriculum aanwezig. Eén respondent noemt het volgende:

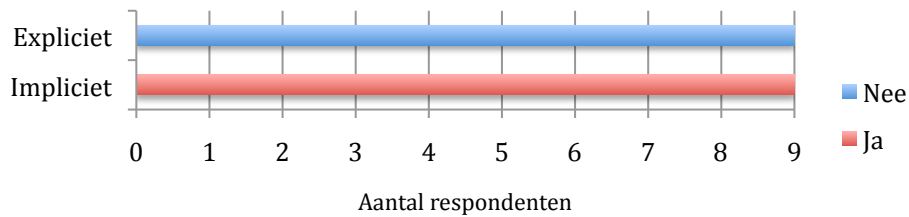
'Maar we doen er wel veel mee, maar veelal impliciet: sport en gezondheid, Healthy Aging, internationalisering, Sport en economie bij sportmanagement, stimuleren van bewegen bij de ALO. Sport en ruimte, daar doen we niet zo veel mee; het inrichten van de ruimte, bijvoorbeeld in een wijk. Op het gebied van milieu doen we ook niet zoveel.'

Mogelijk dat het impliciet in de visie van het HIS naar voren komt. Volgens vier respondenten kunnen de vier kernwaarden (innovatie, betrokkenheid, passie en kwaliteit) eenvoudig worden vertaald naar duurzame ontwikkeling. Eén van hen zegt daarbij dat er misschien bij een analyse van wat er op het HIS gedaan wordt wel degelijk aan duurzame ontwikkeling wordt gewerkt.

Twee respondenten noemen ook dat het HIS veel verbanden weet te leggen tussen verschillende contexten. Eén geeft aan dat bijvoorbeeld de benadering van sportontwikkeling verder gaat dan het bewegingsonderwijs: *'[...] wij nemen onze verantwoordelijkheid voor meer dan alleen het gymlokaal.'* Volgens de respondent is het beroepsprofiel vrij traditioneel en het HIS trekt dit al wat breder, bijvoorbeeld naar de wijk, de stad en gemeente (de omgeving).

De respondenten geven allen aan dat zowel docenten als studenten zich van deze mogelijke impliciete aanwezigheid van aspecten van duurzame ontwikkeling niet bewust zijn. Eén van de respondenten zegt bij deze constatering: *'[...] maar het is misschien wel belangrijk om opleiders en studenten hiervan bewust te maken. Ik vind dat zelf belangrijk en het is belangrijk voor de effectiviteit van je handelen.'*

Resumé - Alle respondenten geven aan dat er in het curriculum van het HIS geen expliciete aandacht wordt besteed aan duurzame ontwikkeling. Daarentegen zeggen allen dat impliciet dit thema wel aan de orde komt. In figuur 5.2 is dit geïllustreerd.

Figuur 17.2 Aandacht voor duurzame ontwikkeling in het curriculum van het HIS volgens respondenten

17.3 Belang van duurzame ontwikkeling in huidige curriculum

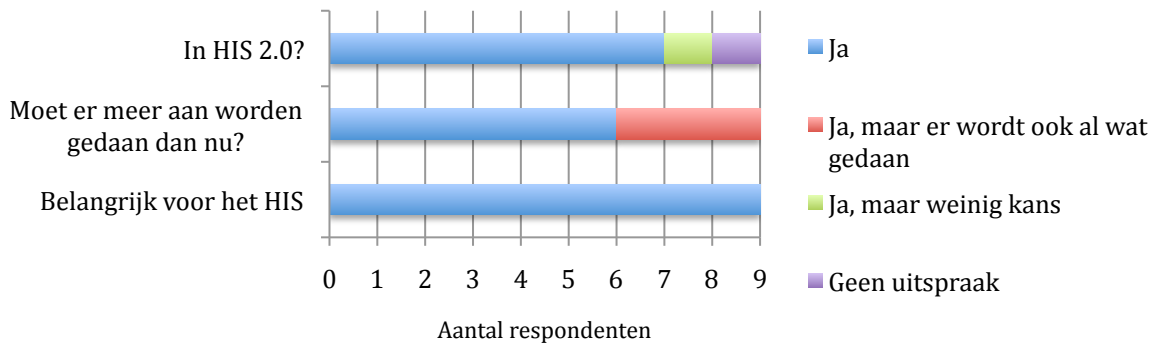
Belang voor het curriculum van het HIS - Alle opleiders vinden duurzame ontwikkeling een belangrijk thema voor het curriculum op het HIS. Eén respondent zegt: *'[...] omdat duurzame ontwikkeling steeds belangrijker wordt in de beroepsuitoefening en in de maatschappij, en omdat ik het belangrijk vind dat het, toch in een cruciale fase van je leven, onderwerp van gesprek moet zijn. De studie is een startfase van professie in volgend leven.'*

Daarbij geven de respondenten ook aan dat er *meer* aandacht voor duurzame ontwikkeling in het curriculum zou moeten komen: *'Gezien de ontwikkelingen in de wereld, ook binnen de sportsector, ook binnen Nederland zou het best logisch zijn dat het in HIS 2.0 meer aan bod komt.'* Ook de aansluiting bij de Noordelijke thema's (Energie en Healthy Aging) en het Olympisch Plan worden wederom genoemd als motief om duurzame ontwikkeling in het curriculum te op te nemen (door vier respondenten). Aan de andere kant noemen twee respondenten dat het al aan bod komt: *'Je zou het concept best kunnen omarmen, omdat wij in ons zijn daar al best veel aan kunnen doen.'* In die zin moet wat er al gedaan wordt, expliciet worden gemaakt.

HIS 2.0 - Zeven respondenten vinden aandacht voor duurzame ontwikkeling in HIS 2.0 een goed idee. Daarbij wordt soms nog ideeën aan toegevoegd op welke wijze dit moet gebeuren. *'Als het ergens een kans heeft, dan is het wel nu.'* noemt één van de respondenten. Een andere respondent noemt eveneens dat HIS 2.0 een goede mogelijkheid is: het zou wel een kans moeten krijgen. Volgens de projectleden van HIS 2.0 is het nu geen item. *'Maar het is geen slecht idee'*, volgens één van hen. Het is volgens een ander projectlid een mooi item om over na te denken, en geeft aan dat het in dit gesprek de eerste keer is. Ook drie andere respondenten geven dat aan. Een ander projectlid van HIS 2.0 zegt:

'Mijn persoonlijke antwoord is ja, maar het zit niet in onze opdracht, dat is flexibilisering. Het zit ook niet in de missie van het HIS. Kwaliteit en betrokkenheid kunnen naar duurzame ontwikkeling worden geschreven.. er zijn wel kansen, ook bij innovatie. Maar die beweging herken ik nu niet. Eerlijk gezegd geef ik het weinig kans in HIS 2.0.'

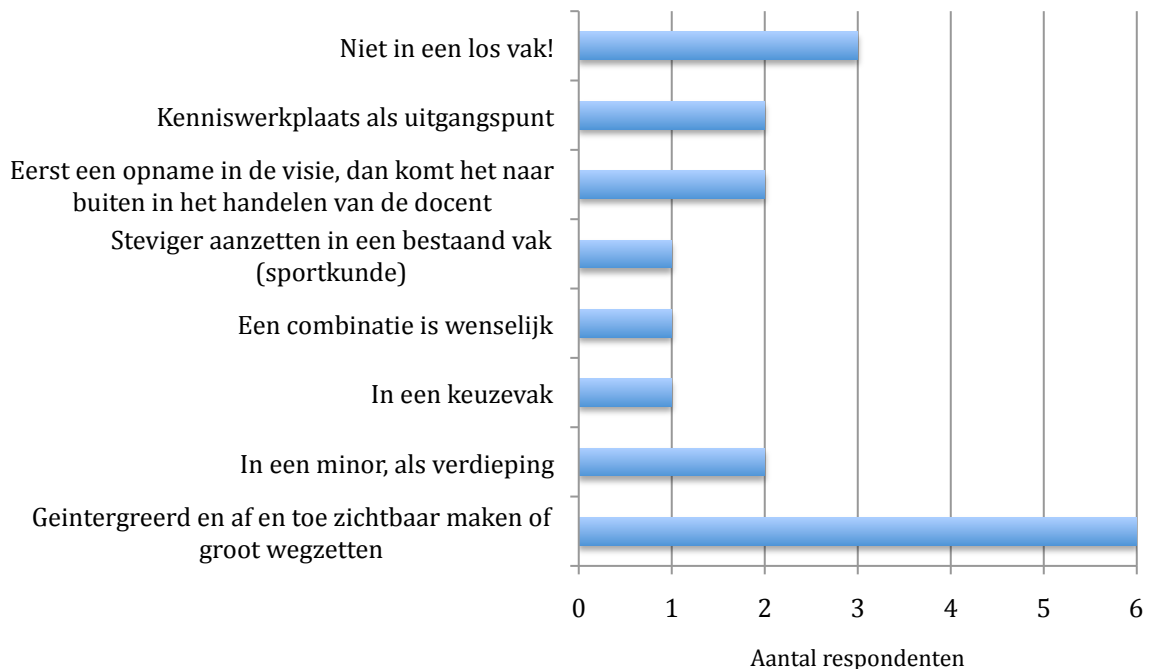
Eén respondent doet over het belang voor HIS 2.0 geen persoonlijke uitspraak. Wel noemt deze persoon dat deze herziening wel een goed moment zou zijn voor duurzame ontwikkeling.

Figuur 17.3 Is duurzame ontwikkeling belangrijk voor het curriculum volgens de respondenten

17.4 Op welke wijze in het curriculum?

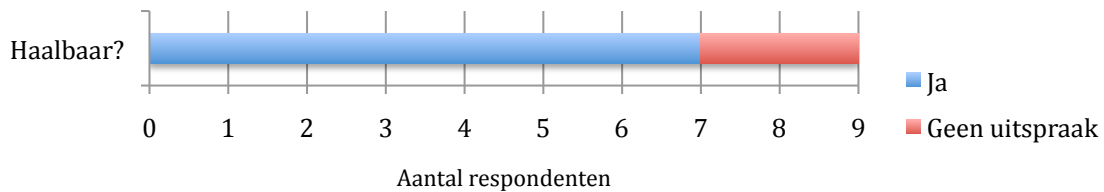
Er werden tijdens het interview een aantal suggesties gegeven voor de wijze waarop duurzame ontwikkeling in het curriculum zou kunnen worden ingevoerd. Hier zijn reacties van acht respondenten meegenomen (de Dean heeft deze vraag niet gehad). Zes respondenten noemen dat een integrale aanpak de voorkeur heeft, maar geven daarbij ook aan dat het onderwerp wel expliciet aan bod moet komen. ‘Ik denk dat op bepaalde plekken in het curriculum duurzame ontwikkeling duidelijk naar voren moet komen’ was één van de reacties. Daarnaast worden nog een paar andere suggesties gedaan. Eén respondent noemt bijvoorbeeld dat het in een bestaand vak zou kunnen worden aangeboden. Twee anderen noemen dat het een opname in de visie van het HIS vereist, zodat het automatisch in het handelen van de docenten en uiteindelijk studenten naar buiten komt. Drie respondenten noemen expliciet dat een apart vak duurzame ontwikkeling geen goed idee is.

Figuur 17.4 Op welke wijze in het curriculum volgens respondenten

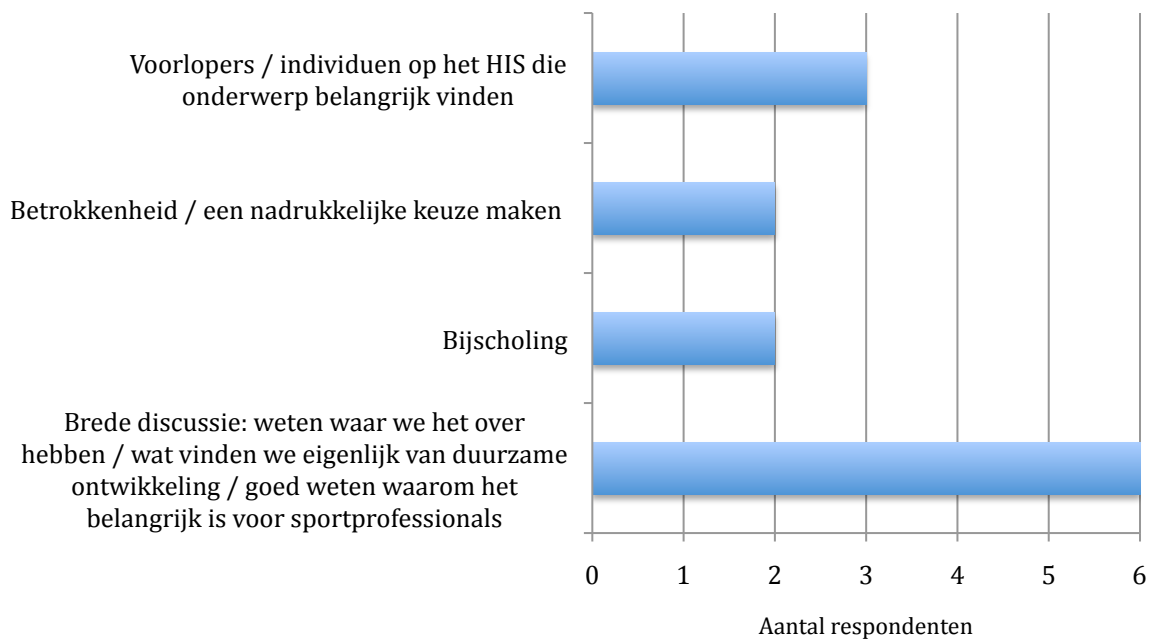
Haalbaar en wat is daarvoor nodig? – Zeven respondenten geven aan dat het haalbaar is om duurzame ontwikkeling op te nemen in het curriculum. De twee andere respondenten hebben hierover geen uitspraak gedaan. Twee respondenten zeggen dat met name een nadrukkelijke keuze nodig is voor de haalbaarheid, met andere woorden het HIS moet er voor kiezen om duurzame ontwikkeling op te nemen,

en dan volgt de rest wel. Daarbij zegt één van hen: *‘Betrokkenheid; een collectief enthousiasme onder de opleiders is nodig. Van bovenaf opleggen werkt niet: je moet er namelijk ook naar handelen; je moet het ook echt voelen. Het eerste punt is bewustwording.’* In navolging hierop wordt genoemd dat er een brede discussie over duurzame ontwikkeling - en wat dit betekent voor het HIS - op gang moet worden gebracht. Dit wordt door nog eens vijf andere respondenten genoemd.

Figuur 17.5 Haalbaarheid duurzame ontwikkeling in het curriculum volgens respondenten

Twee respondenten noemen dat bijscholing onder de opleiders mogelijk noodzakelijk is. Eén reactie is daarbij *‘Dat kan wel scholing vereisen, maar iedereen zou het kunnen, hier als opleider. Nu is er vooral behoefte aan wat vinden we eigenlijk; wat is onze visie op duurzame ontwikkeling?’*. Een andere aspect wat volgens drie respondenten noodzakelijk is, is het hebben van voorlopers of enthousiastelingen onder de opleiders die duurzame ontwikkeling belangrijk vinden en daarmee aan de slag willen. Als een paar individuen in eerste instantie de kar kunnen trekken, blijft een onderwerp onder de aandacht. Anders heb je kans dat het bij een opleving blijft en geen punt van aandacht meer is. In figuur 17.6 zijn de benodigheden volgens de respondenten schematisch weergegeven.

Figuur 17.6 Wat is er nodig om duurzame ontwikkeling op te nemen in curriculum volgens de respondenten

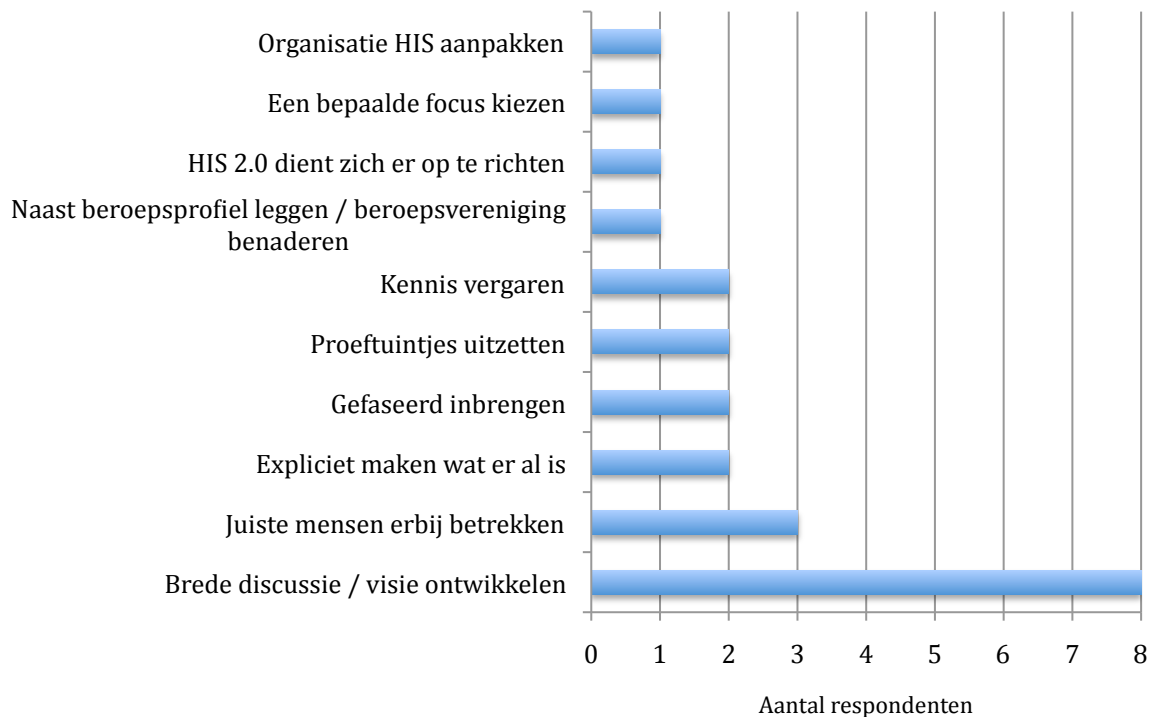
17.5 De eerste stap

Bij deze laatste vraag, wordt geïnventariseerd wat volgens de respondenten de eerste stap is naar het realiseren van duurzame ontwikkeling in het curriculum. Zoals ook genoemd is in de vorige paragraaf wordt ook bij deze vraag de brede discussie genoemd. Uit het onderzoek komt naar voren dat eerst duurzame ontwikkeling onder de aandacht van de opleiders dient te worden gebracht: *‘Je moet wel een brede discussie op gang brengen, met name onder docenten, want wij zijn toch de voorgangers.’* Daarbij wordt ook wederom genoemd dat hier de betekenis van duurzame ontwikkeling van het HIS moet worden

bepaald. *‘Er eerst maar eens over beginnen te praten waarbij opleiders hun beelden kunnen uitspreken. Je moet dus momenten creëren waarin het onderwerp van gesprek is. Het moet niet op papier blijven hangen.’* Ook een andere respondent noemt het gevaar dat het onderwerp op papier blijft hangen. Volgens hem zie je dat ook bij internationalisering: dat is op papier ook belangrijk, maar het is erg moeilijk om dat daadwerkelijk goed vorm te geven in het curriculum. Een andere reactie is: *‘het is belangrijk het er veel over te hebben. Zorgen dat het wat gaat leven, en ondertussen kennis vergaren. Best practices zoeken en kleine proeftuintjes uitzetten bij mensen die er in geïnteresseerd zijn’*. Hier wordt dus ook genoemd dat het belangrijk is de juiste mensen te vinden die met het onderwerp aan de slag willen. Drie andere respondenten wijzen op het vinden van de juiste personen. Daarnaast noemde deze respondent het *‘vergaren van kennis’* als startpunt. Dit wordt ook door twee andere respondenten onderschreven. Eén van hen zegt: *‘Misschien moet je wel personen met specifieke kennis aannemen’*.

Twee respondenten noemen dat tijdens de brede discussie ook zou moeten worden gekeken naar wat er al aan duurzame ontwikkeling op het HIS gebeurt. Een ander noemt dat het zinvol is om duurzame ontwikkeling naast de beroepsprofielen te leggen. Het gaat er volgens deze respondent om dat duurzame ontwikkeling wordt herkend en erkend als een belangrijk thema. Volgens hem moet je het misschien via de beroepsverenigingen aankaarten. Dat het ook onderwerp voor HIS 2.0 zou moeten zijn, wordt hier nogmaals genoemd: *‘HIS 2.0 heeft wel wat sleutels in handen’*. Vervolgens kan, volgens deze respondent, duurzame ontwikkeling doorsijpelen naar de teamleiders, beroepsprofielen en individuele docenten.

Een ander reageert met dat duurzame ontwikkeling gefaseerd moet worden ingebracht. De respondent gebruikt hiervoor de metafoer van de kikker, waarbij je wanneer je een kikker in kokend water gooit hij er meteen weer zal uitspringen. Leg je de kikker echter in koel water, en breng je het dan aan de kook, dan zal de hij rustig blijven zitten. Met andere woorden, je moet niet te hard van stapel lopen, anders krijgen opleiders (en studenten) geen tijd om te wennen aan het nieuwe concept. Een andere respondent noemt een vergelijkbaar proces: *‘Je zet een bepaalde bril op, en als je een nieuwe bril op zet, moet je eerst wennen aan die bril.’* Volgens één respondent moet ook de organisatie van HIS, zoals het gebouw of personeelsbeleid onder de loep worden genomen. Dat vergroot de geloofwaardigheid van de keuze om te werken aan duurzame ontwikkeling.

Figuur 17.7 Eerste stap volgens de respondenten

18 Discussie interviews

Wat duurzame ontwikkeling precies is staat volgens de respondenten ter discussie. De respondenten hebben wel ideeën van wat er bij hoort, maar geven ook aan dat het onderwerp van debat is. Wil het HIS duurzame ontwikkeling succesvol oppakken dan zal dit debat ook openlijk moeten worden gevoerd. Een brede discussie onder opleiders is volgens de meeste respondenten noodzakelijk en tevens ook de eerste stap. Dit lijkt een logisch begin. Het is voor veel respondenten een nieuw onderwerp gebleken. Gedurende de gesprekken viel het op dat respondenten steeds meer gingen nadenken over wat duurzame ontwikkeling voor het HIS zou kunnen betekenen. Het is daarom ook wettend aan het onderwerp. De respondenten gaven aan het een interessant onderwerp te vinden en dat het de moeite waard is om hierover nog eens verder na te denken of spreken.

Uit de gesprekken volgt dat het zinvol is om duurzame ontwikkeling op te nemen in het curriculum van het HIS. Volgens alle respondenten was het een belangrijk concept. Het belang dat HIS zelf hecht aan duurzame ontwikkeling is volgens de respondenten juist minder groot. Slechts één respondent geeft aan dat het momenteel voor het HIS belangrijk is. Opvallend is daarbij dat wel alle respondenten aangeven dat duurzame ontwikkeling *impliciet* aan bod komt op het HIS. *Expliciet* daarentegen niet, behalve dat het soms in bepaalde vakken ter sprake komt, maar dit is niet structureel. Enerzijds wordt er aangegeven dat het meer in het curriculum moet worden verwerkt, en anderzijds wordt genoemd dat bepaalde impliciete aspecten van duurzame ontwikkeling in het curriculum expliciet moeten worden gemaakt. Zoals één van de respondenten terecht noemt is duurzame ontwikkeling geen prestatie-indicator en daarom is de noodzaak om aandacht te besteden aan dit onderwerp in het curriculum ook geen belangrijk item. Het feit dat het niet getoetst wordt of in de profielen verwerkt zit, maakt dat er geen aandacht aan wordt besteed. Misschien dat dit gebeurt op basis van persoonlijke interesse, maar dit is geen garantie.

Het is wel belangrijk dat die persoonlijke interesse er is. Volgens een aantal moeten er voortrekkers zijn binnen het instituut om het vuurtje onder duurzame ontwikkeling warm te houden. Dit lijkt een goede gedachte, immers als niemand zich echt verantwoordelijk voor het onderwerp voelt, kan de urgentie om er iets mee te doen verdwijnen.

De opleiders spreken duidelijk een voorkeur uit voor een integrale aanpak. Hoewel ook wordt genoemd dat duurzame ontwikkeling duidelijk naar voren moet komen, hoeft dit niet in een apart vak. Een aantal staan zelfs negatief tegenover een vak. Mogelijk dat het ook in de bestaande structuur naar voren kan worden gebracht. Volgens sommigen moet je 'proeftuintjes' uitzetten en uitproberen wat werkt. De realisatie van HIS 2.0 zou een goed moment kunnen zijn om duurzame ontwikkeling te integreren in het curriculum.

Maar, over al deze kwesties zal intern de discussie moeten worden gevoerd. Onderwerpen die hiervoor werden aangedragen zijn: (1) wat is duurzame ontwikkeling voor het HIS?, (2) welke visie hebben we? (3) wat is onze taak op het HIS? en (4) welke kennis hebben we nodig? Maar ook de situatie buiten het HIS moet worden meegenomen, bijvoorbeeld de maatschappelijke vraag om duurzame ontwikkeling, de Noordelijk thema's Energie & Healthy Aging, het Olympisch Plan en het beroepsprofiel.

Samenvattend kan worden gesteld dat op basis van deze gesprekken de opleiders open te staan voor duurzame ontwikkeling in het HIS curriculum. Maar om richting te bepalen moet het onderwerp onder de aandacht van de opleiders worden gebracht. Een brede discussie of debat is daarvoor noodzakelijk. Een laatste opmerking over de interviews: de auteur van dit stuk heeft de gesprekken zo zorgvuldig mogelijk gevoerd, geanalyseerd en geïnterpreteerd. Toch is het niet uit te sluiten dat (bijvoorbeeld door onervarenheid) er kleine misinterpretaties zijn ingeslopen. Deze zullen echter de rode draad van deze resultaten niet in de weg staan.

19 Conclusie & aanbevelingen

De onderzoeksvraag luidde: 'Is het voor het HIS van belang duurzame ontwikkeling in het curriculum van de opleidingen tot sportprofessionals op te nemen en op welke manier kan dit worden gedaan?' In het theoretisch kader is ingegaan op het belang van duurzame ontwikkeling in het onderwijs. Hierbij is enige richting gegeven aan het belang, wat de inhoud zou kunnen zijn en op welke manier dit kan worden geïmplementeerd. De resultaten uit de gesprekken met de opleiders en de Dean gingen minder ver, omdat het onderwerp duurzame ontwikkeling voor het eerst geïntroduceerd werd. Ondanks dit verkennende karakter is bekeken of duurzame ontwikkeling iets zou kunnen zijn voor het HIS en op welke manier er invulling aan kan worden gegeven.

Op basis van het theoretisch kader en de gesprekken kan worden aangegeven dat duurzame ontwikkeling van belang is voor het curriculum van het HIS. Allereerst omdat wereldwijd het belang van duurzame ontwikkeling wordt erkend. Bovendien geeft de literatuur aan dat onderwijs een belangrijke rol speelt in het realiseren van duurzame ontwikkeling: het onderwijs heeft een grote verantwoordelijkheid. Ook de onderwijsmedewerkers van het HIS herkennen zich in de noodzaak dat het HIS aandacht dient te besteden aan duurzame ontwikkeling, hetzij op een voorzichtige en verkennende manier. Duurzame ontwikkeling lijkt momenteel niet expliciet aan bod te komen in het curriculum, maar impliciet zijn er wel aspecten van duurzame ontwikkeling in het curriculum verwerkt.

Op welke wijze duurzame ontwikkeling dient te worden opgenomen is volgens de respondenten de vraag. Daarvoor moet eerst het debat worden gevoerd over wat duurzame ontwikkeling voor het HIS precies betekent. De kennis en expertise van DHO en NCSE, die zich speciaal richten op duurzame ontwikkeling in het onderwijs, kunnen bijdragen aan implementatie. Zij geven aanknopingspunten voor bijvoorbeeld welke competenties studenten mee zouden moeten krijgen. Het DHO gaat nog een stap verder en helpt hoger onderwijsinstellingen hiermee. De competenties die worden aangedragen door het DHO kunnen als input worden gebruikt voor het curriculum van het HIS. Het AISHE certificeringssysteem kan ook als aanknopingspunt dienen. Het HIS kan de planmatige aanpak van de Deming Circle oppakken om het proces te structureren en succesvol te laten verlopen.

Hoewel voor de opleiders duurzame ontwikkeling vanuit dit perspectief veelal een nieuw onderwerp was, konden zij toch goed meedenken en aangeven wat zij nodig achten. De eerste stap lijkt een kwestie van 'ervoor kiezen'. dat er voor wordt gekozen om duurzame ontwikkeling op te nemen in het curriculum. Daarop zullen attitude en kennis volgen.

Het onderzoek leidt tot een aantal aanbevelingen voor het HIS om duurzame ontwikkeling in het curriculum te realiseren. Allereerst is het aan te bevelen dat de discussie op gang komt én blijft: **Creëer dialogen en debatten** met docenten (en studenten) over wat duurzame ontwikkeling voor de sport en voor het HIS betekent. De informatie uit Deel I en Deel II kunnen hier ook aan bijdragen. Maak eventueel gebruik van het de tweeledige relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport.

Maak vervolgens een **expliciete keuze** voor duurzame ontwikkeling, kies eerst een aantal aspecten (stel prioriteiten) (zie Deel II tabel 5.1 en paragraaf 10.1) en bekijk wat er nodig is. **Accepteer en communiceer** ook dat een effectieve implementatie tijd nodig heeft.

Duurzame ontwikkeling dient dus op de agenda te komen. Zowel in de literatuur (Deel II, paragraaf 10.1) als in de gesprekken komt naar voren dat het zinvol is om specifieke personen de **verantwoordelijkheid** te geven om met het onderwerp aan de slag te gaan. Dit kan vervolgens leiden tot projectgroep. Idealiter komt het in het takenpakket naar voren. De **herijking van het curriculum, HIS 2.0, lijkt een mooie kans** om het onderwerp op te pakken. Het is nu geen onderdeel van de opdracht.

Ook is het zinvol om vanuit het oogpunt van duurzame ontwikkeling (wanneer men een idee heeft wat het voor het HIS inhoudt) de **curricula, plannen en eventueel de beroepsprofielen te analyseren** om te bepalen in hoeverre het concept hier al deel van uitmaakt: **maak expliciet wat er impliciet misschien al is**. De informatie en expertise van DHO kan hierin ondersteuning bieden.

Erken ook dat bepaalde aspecten van duurzame ontwikkeling nog niet aanwezig zijn en **bepaal wat er voor nodig is** om dit wel te realiseren. Biedt opleiders bijvoorbeeld bijscholing aan. Of zoek expertise: maak bijvoorbeeld gebruik van de kennis van DHO. DHO biedt veel expertise aan en mogelijkheden om duurzame ontwikkeling in het curriculum te integreren. Alleen al een kijkje op de website geeft meer inzicht.

Aansluiting bij externe ontwikkelingen zijn een goede mogelijkheid. Duurzame ontwikkeling is een maatschappelijk zeer relevant thema (Deel I). Dit komt ook naar voren in de Noordelijke thema's Energie en Healthy Aging of het Olympisch Plan, die ook veelvuldig door de respondenten zijn genoemd. Deze ontwikkelingen bieden mogelijk houvast en kunnen richting geven.

Ga ook het gesprek aan met relevante actoren buiten het HIS, bijvoorbeeld in het werkveld, bij onderzoekers of de KVLO. Daarin kan het HIS mogelijk leren van expertise elders, terwijl tegelijkertijd HIS een bijdrage kan leveren aan een andere actoren. Dergelijke verbintenissen (mits zinvol) kunnen de inspanningen naar duurzame ontwikkeling verstevigen. Er is in dit onderzoek bijvoorbeeld ook niet gekeken naar andere opleidingsinstituten of sportopleidingen terwijl mogelijk daar wel aandacht is voor duurzame ontwikkeling of soortgelijke ideeën zijn. Het is daarnaast ook aan te bevelen te kijken naar wat er Hanzehogeschool breed speelt, bijvoorbeeld op het gebied van beleid of Onderzoek & Onderwijs. Mogelijk dat de AISHE gecertificeerde opleidingen van de Hanzehogeschool ervaringen kunnen delen. Een open communicatie is aan te raden, zodat ideeën ten aanzien van duurzame ontwikkeling kunnen worden uitgewisseld en elkaar kunnen versterken.

Nawoord

De inhoud van onderzoeksresultaten en theorieën zijn vaak van tijdelijke aard. Net als bij het concept duurzame ontwikkeling wordt er nooit een eindstation bereikt, en zullen er steeds weer andere oplossingen nodig zijn om nieuwe problemen aan te pakken. Juist vanwege de dynamiek van 'duurzame ontwikkeling' (en ook van 'sport') zullen bepaalde aspecten in dit onderzoek ook van tijdelijke aard zijn. Tevens wordt bij onderzoek veelal ingezoomd op een bepaald aspect waardoor het moeilijk is een holistisch standpunt in te nemen. Dat is een noodzakelijk kwaad om onderzoek redelijkerwijs te kunnen uitvoeren. Dit driedelig onderzoek is van verkennend en oriënterend karakter, omdat de relatie van duurzame ontwikkeling en sport ontgonnen terrein leek. Juist vanwege dat onbekende terrein was er de neiging om zowel de breedte als de diepte in te gaan, maar dit kan de bruikbaarheid en haalbaarheid van onderzoek in de weg staan. Dit gevaar wordt versterkt door de eigenschappen van het concept 'duurzame ontwikkeling' (veelomvattend, veel bediscussieerd en dynamisch) dat centraal staat in deze studie. Er zijn daarom steeds keuzes gemaakt om bepaalde aspecten te bestuderen en andere buiten beschouwing te laten. Dit document is daarom zowel in de breedte als in de diepte niet compleet, maar desondanks hoop ik het denken, het spreken en handelen in de richting van 'duurzame ontwikkeling' te bewegen en daarmee een (bescheiden) bijdrage te kunnen leveren aan duurzame ontwikkeling met betrekking tot sport, sportprofessionals en het HIS en aan duurzame ontwikkeling in het algemeen.

Referenties

- Arts, B. (2007). Mondiaal milieubeleid. In P. Driessen & P. Leroy (Eds.), *Milieubeleid Analyse en perspectief*. (pp. 289-207), Bussum: Uitgeverij Coutinho,
- Atletiekunie (2010, 13 september). *Zevenheuvelenloop wint Europese duurzaamheidsprijs*. Geraadpleegd 14 juni, 2011 op <http://www.atletiekunie.nl/index.php?page=109&nieuwsitem=5800>.
- Boers, E., & Steenbergen, J. (n.d.). *MOVE – Maatschappelijk Olympisch Verantwoord Excelleren door sportverenigingen*. Zwolle: Kennispraktijk - voor sport, onderwijs en gezondheid.
- Boeve, M.N., Fleurke, F.M., & Wiering, M.A. (2004). Het begrip 'milieu' in de Wet milieubeheer. *Milieu & Recht*, 4, 221-226.
- Bottenburg, M. (n.d.). *De maatschappelijke waarde van sport*. Powerpoint presentatie. Universiteit Utrecht, Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisatiewetenschap.
- Brundtland Report. 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Geraadpleegd 3 april, 2010, op <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.
- Bu, T. (2009). Harmonious Sports: the Ideal Pattern of the Sustainable Development for the Competitive Sports. *Journal of Sustainable Development*, 2 (1), 29-35.
- Calder, W. and R. Clugston. (2002). Higher Education. In J. C. Dernbach, (Ed.) *Stumbling Toward Sustainability*. Washington, DC: Environmental Law Institute. Additional material provided by R. W. Flint.
- Cambré, B., & Waeye, H. (2009). Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews. In J. Billiet, & H. Waeye (Eds.), *Een samenleving onderzocht – Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. (pp. 315-342), Antwerpen: Uitgeverij De Boeck nv.
- City of Talent (2011a). Geraadpleegd 14 juni, 2011 op <http://www.cityoftalent.nl/>.
- City of Talent (2011b). *Duurzaamste stad*. Geraadpleegd 14 juni, 2011 op <http://www.cityoftalent.nl/content/energy/rol-van-de-kennisinstellingen/duurzaamste-stad>.
- DHO (2007). *Kwaliteiten & competenties*. Geraadpleegd 27 april, 2011 op <http://dho.nl/downloads/algemeen/12-competenties2007.html>.
- DHO (2010). *AISHE – Auditing instrument for sustainability in higher education*. Stichting Duurzaam Hoger Onderwijs. Geraadpleegd 6 mei, 2011 op <http://www.dho.nl/component/rokdownloads/downloads/aishe-documenten/benodigd-bij-audit/68-aisheboek1-1nederlandsnw.html>.
- DHO (2011). *Duurzaam Hoger Onderwijs*. Geraadpleegd 24 april, 2011 op <http://www.dho.nl>.
- Driessen, P., & Leroy, P. (2007). Milieu en milieubeleid. In P. Driessen & P. Leroy (Eds.), *Milieubeleid Analyse en perspectief*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Egmond van, K. (2010). *Een vorm van beschaving*. Zeist: Uitgeverij Christoffor.
- Eime, R., Payne, W., & Harvey, J. (2007). Trends in organised sport membership: impact on sustainability. *Journal of Science and Medicin in Sport* 12, 123-129.
- Earth Charter, Nederlandse tekst. Geraadpleegd 2 november, 2010 op http://www.werkenaanduurzameontwikkeling.noordhoff.nl/7242_werken_aan_duurzame_ontwikkeling/_assets/7242d27.pdf.
- Fairtrade gemeente (2010, 1 april). *Hanzehogeschool eerste Fairtrade Hogeschool van Nederland*. Geraadpleegd 14 juni, 2011 op <http://www.fairtradegemeenten.nl/hanzehogeschool-eerste-fairtrade-hogeschool-van-Nederland>.
- Gemeente Groningen (2011). *Duurzaamste stad*. Geraadpleegd 14 juni, 2011 op <http://gemeente.groningen.nl/duurzaamste-stad>.
- Global Forum for Sports and the Environment (G-forSE) (n.d.). Geraadpleegd 13 september, 2010 op <http://www.g-forse.com>.
- Goossens, R. (2008). Economie en Sport. In K. Breedveld, C. Kamphuis, & A. Tiessen-Raaphorst (Eds.), *Rapportage sport 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / W.J.H Mulier Instituut.
- Hanzehogeschool (2010). *Werkconferentie 'Op weg naar een duurzame ZernikeCampus' op donderdag 18 november*. geraadpleegd 16 mei, 2011 op <http://www.hanze.nl/home/Over+de+Hanzehogeschool/Nieuws/Berichten/Werkconferentie+Op+weg+naar+een+duurzame+ZernikeCampus.htm>

- Hitchcock, D., & Willard, M. (2008). *The Step-by-Step Guide to Sustainability Planning*. London (UK) & Sterling (USA): Earthscan.
- Instituut voor Sportstudies (n.d). *Onderwijsgids Propedeuse 2010-2011*. Groningen: Hanzehogeschool.
- Instituut voor Sportstudies (n.d). *Onderwijsgids Sportgezondheid 2010-2011*. Groningen: Hanzehogeschool.
- Instituut voor Sportstudies (n.d). *Onderwijsgids Sportmanagement 2010-2011*. Groningen: Hanzehogeschool.
- Instituut voor Sportstudies (n.d). *Onderwijsgids Sportontwikkeling 2010-2011*. Groningen: Hanzehogeschool.
- Instituut voor Sportstudies (2010). *Studiegids Instituut voor Sportstudie, Studiejaar 2010-2011*. Groningen: Hanzehogeschool.
- Jin, H. (2009). Study on the leisure sport and the sustainable development of people. *Journal of Sustainable Development 2 (1)*, 44-50.
- Keizer, L. De. (2010). PPP-powerpoint *Gastcollege HvA/SLE 22okt2010*. Amsterdam.
- KLM Open (2011). Geraadpleegd 15 juni, 2011 op <http://www.klmopen.nl/>.
- Knoppers, A. (2006). *Wat brengt sport teweeg?!*. Oratie 15 november. Universiteit Utrecht.
- Lake, J.R., Stratton, G., Martin, D., & Money, M. (2001). Physical education and sustainable development: an untrodden path. *Quest 53 (4)*, 471-482.
- Lawson, H. A. (2005). Empowering people, facilitating community development, and contributing to sustainable development: the social work of sport, exercise, and physical education programs. *Sport, Education and Society, 10 (1)*, 135-160.
- Lenskyi, H. J. (1998). Sport and corporate environmentalism: the case of the Sydney 2000 Olympics. *International Review for Sociology of Sport, 33*, 341-354.
- Lindsey, I. (2008). Conceptualising sustainability in sports development. *Leisure Studies 27 (3)*, 279-294.
- London 2012. (2009). *Towards a one planet 2012 (2^e ed.)*. Geraadpleegd 3 april, 2011 op <http://www.london2012.com/documents/locog-publications/london-2012-sustainability-plan.pdf>.
- Mulier Instituut (2010a). *Sportdeelname, een internationale vergelijking, Factsheet November 2010*. Den Bosch.
- Mulier Instituut (2010b). *Verenigingspanel, Resultaten Februari 2010*. Geraadpleegd 9 juni, 2011 op <http://www.mulierinstituut.nl/objects/cms/files/294/Factsheet%20februari%202010%20def.pdf>. 's-Hertogenbosch.
- National Council for Science and the Environment (2003). Recommendations for education for a sustainable and secure future. Washington, DC.
- NISB (2004). *Samenwerking in de BOS-driehoek, meer rendement van sport en bewegen voor het lokale jeugdbeleid*. Arnhem.
- NISB (2011a). *Sport en beweegaanbieders*. Geraadpleegd 8 juni, 2011 op <http://www.nisb.nl/projecten/volwassenen-senioren/menukaart-sport-en-bewegen/sport-en-beweegaanbieders.html>.
- NISB (2011b). *Commerciële sportaanbieders*. Geraadpleegd 8 juni, 2011 op <http://www.nisb.nl/projecten/volwassenen-senioren/menukaart-sport-en-bewegen/sport-en-beweegaanbieders/commerciële-sportaanbieders.html>.
- NOC*NSF (2009). *Olympisch Plan 2028, Heel Nederland naar Olympisch niveau, plan van aanpak op hoofdlijnen*.
- NOC*NSF (2011a). *Topsportbeleid voor topsporters*. Geraadpleegd 8 juni, 2011 op <http://www.nocnsf.nl/nocnsf.nl/olympische-droom/topsportinformatie/voor-topsporters/voor-topsporters>.
- NOC*NSF (2011b). *Fundament onder de olympische ambities, Sectorplan Sportonderzoek en –onderwijs 2011-2016*. Deventer: Dam Uitgeverij.
- Olympic.org. Official website of the Olympic Movement. Geraadpleegd 13 september, 2010, op <http://www.olympic.org/en/content/Olympism-in-Action/Environment/For-a-Green-Sport/>.
- One Planet Vision. Geraadpleegd 2 november, 2010 op <http://www.oneplanetvision.org>.
- Right to Play (2010). Geraadpleegd 19 april, 2011 op <http://www.righttoplay.com/netherlands/about-us/Pages/AtAGlanceCon't.aspx>.
- Roorda, N. (2005). *Basisboek Duurzame Ontwikkeling*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff bv.

- Roorda, N. (2007). *Werken aan Duurzame Ontwikkeling*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff bv.
- Rotmans, J. (2006). *Transitiemanagement: sleutel voor een duurzame samenleving*. Geraadpleegd 2 oktober, 2010, op <http://books.google.com/books?id=WGLFH45INtYC&pg=PA12&hl=nl&source=gbstocr&cad=4#v=onepage&q&f=false>.
- Sands, P., & Peel, J. (2005). Environmental Protection in the Twenty-first Century. In R.G. Axelrod, D.L. Downie, & N.J. Vig, (Eds.). *The global environment: institutions, law, and policy*. (pp. 43-60), Washington: CQ Press.
- Schantz, P. (2002). Environment, Sustainability and the Agenda for Physical Education. *Bulletin sport science & physical education* 36, 8-9.
- Schmidt, C. W. (2006). Putting Earth in Play. *Environmental Health Perspectives*, 114 (5), 287-295.
- Sportbytes (2009). Geraadpleegd 10 februari, 2011 op <http://www.sportbytes.nl/2009/12/27/sportservice-midden-nederland-start-met-project-duurzame-vereniging/>.
- SportKnowhowXL (n.d.). Geraadpleegd 17 februari, 2011 op <http://www.sportknowhowxl.nl/index.php?pageid=detail&catid=OpenPodium&cntid=4140>.
- Sportservicedesk (2009). *Op weg naar een duurzame sportvereniging*. Geraadpleegd 3 maart, 2011 op http://www.sportservicedesk.nl/themas/duurzame-sportvereniging/handleiding/Toolkit-Op_weg_naar_een_duurzame_sportvereniging.pdf.
- Steelant, L (2009). *Doorstroming van buurtsport naar clubsport*. Universiteit Gent, master scriptie.
- Stichting Duurzame Sport (2008). Geraadpleegd 10 maart, 2011 op <http://stichtingduurzamesport.nl/>.
- Tamboer, J. & Steenbergen, J. (2004). *Sportfilosofie*. Budel: Uitgeverij Damon.
- UNEP (2007). *Global environment Outlook GEO4, summary for decisionmakers*.
- Vereniging Sport en Gemeenten (n.d.). Geraadpleegd 11 juni, 2011 op <http://www.sporten-gemeenten.nl/vsg.asp?vsg=221>.
- Vig, N.J., (2005). Introduction: Governing the International Environment. In R.G. Axelrod, D.L. Downie, & N.J. Vig, (Eds.). *The global environment: institutions, law, and policy*. (pp. 1-17), Washington: CQ Press.
- Waard, P. De (2010, 28 augustus). Nederlandse 'green' kleurt langzaam groen. *De Volkskrant*, 8-9.
- Wakefield, J. (2003). Teaching Sustainability. *Environmental Health Perspectives*, 111 (5), 270.
- World Conference on Sports and the Environment (2010). Geraadpleegd 7 maart, 2011 op <http://www.wcse2011.qa/contact/index>.
- Zevenbergen, L. (2008). *En nu laat ik mijn baard staan* (5^e editie). Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Business Contact.
- Zevenheuvelenloop (2011). Geraadpleegd 15 juni, 2011 op <http://www.zevenheuvelenloop.nl/>.

Bijlage 1: Aandachtspunten G-forSE

Sports Facilities

1. Maximize greening and enrich the soil to clean the air and water.
2. Use native species of plants that do not require additional watering and support small animals that control pests, reducing the need for chemicals.
3. Be aware that sports facilities that are an expanse of concrete and asphalt absorb and retain heat-contributing to the 'heat island' effect.
4. Minimize the use of hormone-disrupting chemicals
5. Minimize emissions of CO₂, which contribute to global warming.
6. Maximize use of natural heat and lighting to reduce energy consumption.
7. Introduce rainwater collection and recycling technology to reduce water consumption.
8. Introduce energy reclaiming technologies and sustainable energy.
9. Renovate existing structures whenever possible to save on the use of materials.

Sporting Events

1. Car-pool or use public transport to events to minimize emissions.
2. Minimize waste, separate garbage or take your garbage home.
3. Introduce cup reuse/ refill systems to reduce garbage.
4. Schedule events for daytime if possible to save energy through maximizing use of natural light.
5. Promote environmental awareness among spectators and athletes with information and public announcements.
6. Encourage athletes to act as role models for sports enthusiasts.

Sporting Goods Producers:

1. Conserve energy in the production of sporting goods.
2. Use natural materials and avoid harmful chemicals in all aspects of production.
3. Use recyclable materials whenever technology allows.
4. Minimize packaging
5. Conduct efficiency studies of distribution systems to reduce transport emissions (and costs).

Consumers:

1. Choose a quality product with a long life expectancy.
2. Reuse equipment wherever possible.
3. Share sports equipment across national boundaries.
4. Choose the high-performance product that is also environmentally friendly.

Bron: <http://www.g-forse.com/event/g-forse2010/index.html>

Bijlage 2: Brief uitnodiging interview voor opleiders

Hallo,

Voor mijn afstudeerproject doe ik onderzoek naar duurzame ontwikkeling in de sport. Duurzame ontwikkeling is een complex en dynamisch begrip. Het voert te ver om daar nu diep op in te gaan, maar de kern is de kwaliteit van leven te verbeteren en eerlijk te verdelen (zowel nu als in de toekomst, en overal ter wereld) door aandacht te besteden aan sociale, ecologische en welvaartsfactoren. Deze factoren worden ook wel People, Planet en Profit/Prosperity genoemd.

Een onderdeel van mijn onderzoek is het bekijken of er aandacht is voor duurzame ontwikkeling in (het curriculum van) het HIS, en of deze aandacht wenselijk is. Tijdens de laatste studiedag van HIS 2.0 heb ik mijn afstudeerproject in het vraaggesprek met Jim ook kort toegelicht.

Graag zou ik u kort over dit onderwerp willen interviewen (ik heb u benaderd op basis van u functie als teamleider, studieadviseur, en/of projectlid van HIS 2.0 en op basis van de major waarin u werkzaam bent). Zou u hieraan mee willen werken? Zo ja, dan probeer ik een afspraak met u in de komende periode te maken. Tevens zal ik u voorafgaand aan het gesprek een informatiebrief met een scherpere uitleg over duurzame ontwikkeling in de sport sturen.

Wanneer u vragen heeft, neemt u dan gerust contact met me op!

Met vriendelijke groet,

Lavinda Kok
(06 46562020)

Bijlage 3: Informatiebrief opleiders

Groningen, 23 april 2011

Beste opleider van het HIS,

Alvast dank dat u mee wilt werken aan een interview over duurzame ontwikkeling op het HIS!

Omdat de term *duurzame ontwikkeling* voor veel verwarring kan zorgen, wil ik met deze brief een inleiding geven op dit concept. De informatie in de brief is gebaseerd op (wetenschappelijke) literatuur, bestaand beleid en interpretaties uit de praktijk. De inhoud en betekenissen van duurzame ontwikkeling staan tijdens het interview niet zo zeer ter discussie: met name **de (eventuele) rol van duurzame ontwikkeling in het curriculum van het HIS** zal onderwerp van het gesprek zijn.

U hoeft verder niets voor te bereiden voor het interview. Als er vragen zijn (bijvoorbeeld over deze brief), kunt u altijd contact opnemen (La.kok@st.hanze.nl of 06 46562020). Bij aanvang van het interview is hiervoor ook de gelegenheid.

Duurzame ontwikkeling¹ is een ontwikkeling die in de behoeften van huidige generaties (*intragenerationele gelijkwaardigheid*²) voorziet zonder die van toekomstige generaties in gevaar te brengen (*intergenerationele gelijkwaardigheid*³) door aandacht te besteden aan sociale (*people*), milieu (*planet*) en welvaartsfactoren (*prosperity/profit*).

¹Duurzame ontwikkeling wordt wel eens verward met *duurzaamheid*. Soms wordt met beide termen hetzelfde bedoeld, maar *duurzame ontwikkeling* heeft de voorkeur: de term *ontwikkeling* is beter te verantwoorden omdat het een continue ontwikkeling betreft. Het gaat over iets dat voortdurend in beweging is, waar we nooit klaar mee zijn en waarbinnen we waarschijnlijk ook steeds naar andere oplossingen moet zoeken.

²*Intragenerationele gelijkwaardigheid* betekent dat men overal te wereld, dus zowel hier als elders, gelijke kansen heeft (plaatsaspect).

³*Intergenerationele gelijkwaardigheid* betekent dat men zowel nu als in de toekomst gelijke kansen heeft (tijdsaspect).

Enkele kenmerken van duurzame ontwikkeling (DO) zijn:

- DO is ontstaan als reactie op de (h)erkenning van het verband tussen voortdurend streven naar economische groei en milieuproblemen.
- De noodzaak van een DO wordt wereldwijd erkend, maar de implementatie er van is moeilijk, omdat huidige maatschappelijke systemen (en menselijk handelen) enorm zullen moeten veranderen (transitie).
- De definitie van DO is onderwerp van debat: er bestaan meer dan 100 definities. Ook dat maakt implementatie moeilijk.
- De implementatie is tevens contextafhankelijk.
- Omdat DO een continue ontwikkeling is, en er voortdurend moet worden nagedacht over nieuwe oplossingen, is vooral de manier van denken waarbij het bewustzijn en herkennen van verbanden belangrijk (holistische benadering).
- Onderwijs heeft een belangrijke taak in het aanleren van de juiste vaardigheden, kennis en houding (bewustzijn) om tot een duurzame ontwikkeling te komen (Lambrechts, van den Haute & Vanhoren, 2009; Lawson, 2005; Roorda, 2005; Van Egmond, 2010).

In mijn vooronderzoek ben ik ingegaan op de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport:

Duurzame ontwikkeling en sport: Een ontwikkeling (1) waarbij sport- en bewegingsactiviteiten op een duurzame wijze worden georganiseerd door aandacht te besteden aan sociale (*people*), milieu (*planet*) en welvaartsfactoren (*prosperity/profit*) in samenhang met intragenerationele en intergenerationele dimensies en (2) waarbij door middel van sport- en bewegingsactiviteiten attitudes, kennis en vaardigheden (aan individuen en gemeenschappen) worden aangeleerd en het bewustzijnsniveau van het menselijk handelen en denken wordt versterkt om een duurzame ontwikkeling te stimuleren.

Er is dus een **tweeledige relatie**: de sport dient zich zelf duurzaam te organiseren (DO *in* sport), en sport kan als middel dienen om attitudes, kennis en vaardigheden aan individuen en gemeenschappen te leren die nodig zijn om een duurzame ontwikkeling aan te sporen (DO *door* sport). Deze twee staan rechtstreeks met elkaar in verband ('practice what you preach').

Om een idee te geven van de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport volgen hier enkele voorbeelden.

- Sport kan plezierig zijn en bijdragen aan mentaal en fysiek welbevinden. Bron om in basisbehoefte van beweging te voorzien: positieve bijdrage aan kwaliteit van leven. Daarentegen brengt sport ook blessures, overtraining, doping, etc. met zich mee (*People*).
- De huidige focus in de sportwereld ligt op traditionele sporten (in sportverenigingen, lessen LO, topsport) kan leiden tot sociale cohesie en inclusie maar ook tot exclusie van individuen of groepen (bijv. niet meekunnen met 'sport-skills', prestatiegerichtheid, masculiene sport). Een duurzaam actief leven (daling in sport- en beweegdeelname) wordt niet gehaald (*People*).
- Fabricage sportmateriaal in derde wereldlanden onder slechte omstandigheden kan gezondheid verslechteren (*People*) kan leiden tot uitbuiting (*Prosperity*).
- Sportactiviteiten hebben invloed op de kwaliteit van het milieu, en de kwaliteit van het milieu heeft weer invloed op de sportactiviteiten. De tendens is dat sportactiviteiten het milieu negatief beïnvloeden. Met name grote (topsport) evenementen zorgen voor zware milieubelastingen (*Planet*).
- Sport is big business en kan leiden tot consumptie- en productie-excessen (*Prosperity/Planet*).

In de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport speelt de sportprofessional een sleutelrol. Het HIS is één van de instituten die sportprofessionals opleidt. Eerder in deze brief is aangegeven dat onderwijs een belangrijke taak heeft om duurzame ontwikkeling te realiseren. Het HIS is zelf een onderwijsinstituut (voor sportprofessionals), maar leidt ook studenten op die op hun beurt onderwijzers, (gezondheids)coaches of begeleiders van individuen en groepen zijn.

De tweeledige relatie uit de definitie van duurzame ontwikkeling en sport kan ook worden toegespitst op het HIS: het HIS (1) organiseert zichzelf 'duurzaam' en (2) leert studenten en docenten vaardigheden, kennis en een attitude die aansporen tot een duurzame ontwikkeling. De focus in dit onderzoek op het HIS ligt op het tweede onderdeel van.

In mijn onderzoek zal worden ingegaan op een aantal vragen/onderwerpen:

- **Is duurzame ontwikkeling een onderdeel in het huidige curriculum van het HIS?**
- **Is aandacht voor duurzame ontwikkeling in het curriculum van belang?**
- **Is meer aandacht voor duurzame ontwikkeling in het curriculum wenselijk?**
- **Op welke wijze kan duurzame ontwikkeling in het curriculum worden verwerkt?**

Bijlage 4: Informatiebrief Dean

Groningen, 20 mei 2011

Beste opleider van het HIS,

Alvast dank dat u mee wilt werken aan een interview over duurzame ontwikkeling op het HIS!

Omdat de term *duurzame ontwikkeling* voor veel verwarring kan zorgen, wil ik met deze brief een inleiding geven op dit concept (deel 1). In het tweede deel van deze brief ga ik in op duurzame ontwikkeling in het onderwijs. De informatie in de brief is gebaseerd op (wetenschappelijke) literatuur, bestaand beleid en interpretaties uit de praktijk. De inhoud en betekenissen van duurzame ontwikkeling staan tijdens het interview niet zo zeer ter discussie: met name de (eventuele) rol van duurzame ontwikkeling in het curriculum van het HIS zal onderwerp van het gesprek zijn.

U hoeft verder niets voor te bereiden voor het interview. Als er vragen zijn (bijvoorbeeld over deze brief), kunt u altijd contact opnemen (La.kok@st.hanze.nl of 06 46562020). Bij aanvang van het interview is hiervoor ook de gelegenheid.

DEEL 1: Duurzame ontwikkeling & sport

Duurzame ontwikkeling¹ is een ontwikkeling die in de behoeften van huidige generaties (intragenerationele gelijkwaardigheid²) voorziet zonder die van toekomstige generaties in gevaar te brengen (intergenerationele gelijkwaardigheid³) door aandacht te besteden aan sociale (people), milieu (planet) en welvaartsfactoren (prosperity/profit).

¹Duurzame ontwikkeling wordt wel eens verward met duurzaamheid. Soms wordt met beide termen hetzelfde bedoeld, maar duurzame ontwikkeling heeft de voorkeur: de term ontwikkeling is beter te verantwoorden omdat het een continue ontwikkeling betreft. Het gaat over iets dat voortdurend in beweging is, waar we nooit klaar mee zijn en waarbinnen we waarschijnlijk ook steeds naar andere oplossingen moet zoeken.

²Intragenerationele gelijkwaardigheid betekent dat men overal te wereld, dus zowel hier als elders, gelijke kansen heeft (plaatsaspect).

³Intergenerationele gelijkwaardigheid betekent dat men zowel nu als in de toekomst gelijke kansen heeft (tijdsaspect).

Enkele kenmerken van duurzame ontwikkeling (DO) zijn:

- DO is ontstaan als reactie op de (h)erkenning van het verband tussen voortdurend streven naar economische groei en milieuproblemen.
- De noodzaak van een DO wordt wereldwijd erkend, maar de implementatie er van is moeilijk, omdat huidige maatschappelijke systemen (en menselijk handelen) enorm zullen moeten veranderen (transitie).
- De definitie van DO is onderwerp van debat: er bestaan meer dan 100 definities. Ook dat maakt implementatie moeilijk.
- De implementatie is tevens contextafhankelijk.
- Omdat DO een continue ontwikkeling is, en er voortdurend moet worden nagedacht over nieuwe oplossingen, is vooral de manier van denken waarbij het bewustzijn en herkennen van verbanden belangrijk (holistische benadering).
- Onderwijs heeft een belangrijke taak in het aanleren van de juiste vaardigheden, kennis en houding (bewustzijn) om tot een duurzame ontwikkeling te komen (Lambrechts, van den Haute & Vanhoren, 2009; Lawson, 2005; Roorda, 2005; Van Egmond, 2010).

In mijn vooronderzoek ben ik ingegaan op de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport:

Duurzame ontwikkeling en sport: Een ontwikkeling (1) waarbij sport- en bewegingsactiviteiten op een duurzame wijze worden georganiseerd door aandacht te besteden aan sociale (people), milieu (planet) en welvaartsfactoren (prosperity/profit) in samenhang met intragenerationele en intergenerationele dimensies en (2) waarbij door middel van sport- en bewegingsactiviteiten attitudes, kennis en vaardigheden (aan individuen en gemeenschappen) worden aangeleerd en het bewustzijnsniveau van het menselijk handelen en denken wordt versterkt om een duurzame ontwikkeling te stimuleren.

Er is dus een **tweeledige relatie**: de sport dient zich zelf duurzaam te organiseren (DO in sport), en sport kan als middel dienen om attitudes, kennis en vaardigheden aan individuen en gemeenschappen te leren die nodig zijn om een duurzame ontwikkeling aan te sporen (DO door sport). Deze twee staan rechtstreeks met elkaar in verband ('practice what you preach').

Om een idee te geven van de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport volgen hier enkele voorbeelden.

- Sport kan plezierig zijn en bijdragen aan mentaal en fysiek welbevinden. Bron om in basisbehoefte van beweging te voorzien: positieve bijdrage aan kwaliteit van leven. Daarentegen brengt sport ook blessures, overtraining, doping, etc. met zich mee (People).
- De huidige focus in de sportwereld ligt op traditionele sporten (in sportverenigingen, lessen LO, topsport) kan leiden tot sociale cohesie en inclusie maar ook tot exclusie van individuen of groepen (bijv. niet meekunnen met 'sport-skills', prestatiegerichtheid, masculiene sport). Een duurzaam actief leven (daling in sport- en beweegdeelname) wordt niet gehaald (People).
- Fabricage sportmateriaal in derde wereldlanden onder slechte omstandigheden kan gezondheid verslechteren (People) kan leiden tot uitbuiting (Prosperity).
- Sportactiviteiten hebben invloed op de kwaliteit van het milieu, en de kwaliteit van het milieu heeft weer invloed op de sportactiviteiten. De tendens is dat sportactiviteiten het milieu negatief beïnvloeden. Met name grote (topsport) evenementen zorgen voor zware milieubelastingen (Planet).
- Sport is big business en kan leiden tot consumptie- en productie-excessen (Prosperity/Planet).

Sportprofessionals - In de relatie tussen duurzame ontwikkeling en sport speelt de sportprofessional een sleutelrol. Het HIS is één van de instituten die sportprofessionals opleidt.

DEEL 2: Duurzame ontwikkeling & onderwijs

Onderwijs - De tweeledige relatie uit de definitie van duurzame ontwikkeling en sport kan ook worden toegespitst op het HIS: het HIS (1) organiseert zichzelf 'duurzaam' en (2) leert studenten en docenten vaardigheden, kennis en een attitude die aansporen tot een duurzame ontwikkeling. De focus in dit onderzoek op het HIS ligt op het tweede onderdeel hiervan, namelijk door in te gaan op het **curriculum** van het HIS.

Eerder in deze brief is aangegeven dat onderwijs een belangrijke taak heeft om duurzame ontwikkeling te realiseren:

'Een van de centrale uitdagingen van de 21ste eeuw is hoe te komen tot een meer duurzame relatie tussen mensen en het milieu. De veiligheid van mensen en naties, economische kansen, en de kwaliteit van het menselijk leven zijn afhankelijk van de voortdurende beschikbaarheid van een levensvatbare omgeving. Onderwijs is essentieel om mensen in staat stellen om weloverwogen keuzes over hun lokale en mondiale milieumstandigheden te maken'

Duurzame ontwikkeling komt echter niet vaak expliciet voor in hoger onderwijs curricula. Het platform Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO) probeert het draagvlak voor duurzame ontwikkeling te vergroten. Op papier is er wel degelijk aandacht voor duurzame ontwikkeling in het onderwijs in Nederland. De 'Copernicus Charter' is een internationale overeenkomst waar in alle universiteiten zijn overeengekomen studenten op te leiden voor een duurzame toekomst. Alle universiteiten in Nederland hebben deze charter ondertekent. In het HBO is het 'Handvest Duurzaam HBO' van kracht. Dit is een Nederlands initiatief waarbij hogescholen zijn overeengekomen [...] 'onderwijs en onderzoek zo in te richten dat docenten en studenten vraagstukken, waaraan aspecten van duurzame ontwikkeling zijn verbonden, vanuit multidisciplinaire invalshoek leren benaderen' (DHO, 2010 p45).

Hanzehogeschool - Dit handvest is ook ondertekend door de Hanzehogeschool. Er is geen specifiek beleid te vinden ten aanzien van duurzame ontwikkeling in het curriculum, hoewel bijvoorbeeld (duurzame) energie wel een expliciet thema is (Hanzehogeschool, 2010). Er zijn technische opleidingen op de Hanzehogeschool die aandacht geven aan duurzame ontwikkeling. Er zijn ook drie opleidingen die gecertificeerd zijn door het Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO). Dit zijn Personeel en arbeid, Management Economie en Recht en Vastgoed en Makelaardij. Het onderstaande illustreert met name een focus op technische aspecten van duurzame ontwikkeling.

'De Hanzehogeschool Groningen sloot zich ruim tien jaar geleden aan bij het landelijke Handvest Duurzaam HBO, een convenant dat in 1999 is afgesloten tussen de hogescholen, de HBO-raad, een aantal ministeries en de stichting Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO). Ook in het nieuwe strategische plan 'Koers op Kwaliteit' van de Hanzehogeschool Groningen nemen duurzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid een prominente plaats in. Er wordt gestuurd op het verminderen van energieverbruik door gedragsverandering bij medewerkers en studenten en door toepassing van nieuwe technieken voor verwarmen, koelen en ventileren. Ook in de nieuwste gebouwen van de hogeschool op de ZernikeCampus wordt gewerkt met ondergrondse warmte-koude opslag. Verder wordt van elke opleiding verwacht dat deze aspecten in het curriculum tot uiting komen. Het aantal schools dat AISHE-duurzaamheidssterren [certificering van DHO] heeft verworven, stijgt tot vijf in 2014. Een succesvol voorbeeld van duurzaamheid in onderwijs en toegepast onderzoek vormt het project van de studenten die met hun dorp 'Duursaamswoude' de GasTerraprijs 2010 wonnen.' (Hanzehogeschool, 2010)

HIS - Op het HIS lijkt in de plannen geen aandacht aan duurzame ontwikkeling te besteden. Dit betekent niet dat er totaal geen aspecten van duurzame ontwikkeling in het onderwijs op de Hanzehogeschool of HIS zijn verwerkt, maar er wordt geen expliciete aandacht aan het onderwerp besteed. Het HIS lijkt wel een dubbele verantwoordelijkheid te hebben: het is zelf een onderwijsinstituut (voor sportprofessionals), maar leidt ook studenten op die op hun beurt onderwijzers, (gezondheids)coaches of begeleiders van individuen en groepen zijn.

In mijn onderzoek zal worden ingegaan op een aantal vragen/onderwerpen:

- **Is duurzame ontwikkeling een onderdeel in het huidige curriculum van het HIS?**
- **Is aandacht voor duurzame ontwikkeling in het curriculum van belang?**
- **Is meer aandacht voor duurzame ontwikkeling in het curriculum wenselijk?**
- **Op welke wijze kan duurzame ontwikkeling in het curriculum worden verwerkt?**

Bijlage 5: Interview opleiders HIS

Bezwaar tape recorder?

Introductie van bedoeling interview: inzicht in of DO een rol speelt in het curriculum van HIS

Informatiebrief	
1. Heeft u de informatiebrief gelezen?	
2. Waren de omschrijvingen duidelijk?/zijn hier nog vragen over?	
3. Wat vind u van de omschrijvingen in de informatiebrief?	
Duurzame ontwikkeling algemeen	
4. Bent u bekend met duurzame ontwikkeling?	Kennis over DO
5. Wat is duurzame ontwikkeling volgens u?	
6. Vind u DO een belangrijk concept? Waarom?	Mening DO algemeen
7. Denkt u dat het voor de Hanzehogeschool een belangrijk concept is?	Mening DO op Hanze/HIS
8. Het HIS management?	
9. Docenten?	
10. Studenten?	
11. Voor het werkveld?	
DO in (huidig) HIS curriculum	
12. Wordt er volgens u expliciet aandacht besteed aan DO in het curriculum (kennis, vaardigheden over PPP en een bewustzijn ten opzichte van de eigen positie van individuen)? a. In de plannen, visie/missie HIS? b. In de lessen/stages/etc van de major waarin u werkzaam bent? (verschil tussen docenten?)	Kennis
13. Denkt u dat de opleiders/studenten zich hier bewust van zijn?	Mening
14. Mogelijk dat er impliciet aandacht hieraan al wordt besteed. Herkent u DO in het curriculum (kennis, vaardigheden over PPP en een bewustzijn ten opzichte van de eigen positie van individuen) a. In de plannen, visie/missie HIS? b. In de lessen/stages/etc van de major waarin u werkzaam bent? i. (verschil tussen docenten?)	Kennis
15. Denkt u dat de opleiders/studenten zich hier bewust van zijn?	Mening
Belang DO HIS curriculum	
16. Vind u het belangrijk dat studenten duurzame ontwikkeling krijgen aangeboden (kennis, vaardigheden en bewustzijn) a. Waarom?	Mening
17. Vind u het belangrijk dat er in het curriculum van het HIS (-so, sm, sg) aandacht wordt besteed aan DO? a. Waarom?	
18. Denkt u dat er meer aandacht aan DO zou moeten worden besteed? Waarom (Heeft u een idee van welke aspecten van duurzame ontwikkeling voor het HIS belangrijk zijn?)	
Op welke wijze in curriculum?	
19. Denkt u dat DO verwerkt wordt in het nieuwe curriculum?	Mening
20. Vindt u dat duurzame ontwikkeling een duidelijk onderdeel moet zijn van het nieuwe curriculum HIS 2.0?	
Er zijn verschillende manieren om duurzame ontwikkeling te verwerken in het curriculum. Wat vindt u van de volgende vormen (wenselijk, haalbaarheid, wat nodig als opleider?): (a) Integraal geheel van curriculum, (b) apart vak, (c) keuze vak, (d) minor en/of (e) combinatie	
21. Wat heeft uw persoonlijke voorkeur: duurzame ontwikkeling geïntegreerd door het hele curriculum, of een apart vak, of misschien een combinatie van allen?	
Afronding	
22. Wat vond u van het interview	
23. Heeft u nog iets wat u kwijt wil ten aanzien van dit onderwerp?	